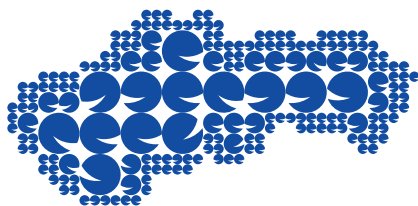

SLOVENSKÁ REČ

84 • 2019 • 1

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava

Hlavný redaktor/Editor-in-Chief: prof. PhDr. Slavomír Ondrejiovič, DrSc.
Výkonné redaktorky/Managing Editors: PhDr. Katarína Kálmánová, Mgr. Júlia Behýlová
Redakcia anglických textov/English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada/Editorial Board:

PhDr. Klára Buzássyová, CSc. (Bratislava), doc. PaedDr. Zdenko Dobrík, PhD. (Banská Bystrica),
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), prof.
PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund – Švédsko), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava),
prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká
republika), doc. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD.
(Ružomberok), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Associate Prof. Mark Lauersdorf,
Ph.D. (Kentucky – USA), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. Mgr. Martin
Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), doc. Mgr. Martin Pukanec,
PhD. (Nitra), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov),
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD. (Bratislava)

Technický redaktor/Technical Editor: Mgr. Vladimír Radik

Návrh a grafické spracovanie obálky/Design of the journal cover:
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebacauerová, PhD.

Periodicita/Periodicity:
vychádza 3-krát ročne/published 3 times per year

Adresa redakcie/Editorial Address:
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762, e-mail: slovenska.rec@gmail.com

**Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of
the journal is available at:**
<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

**Slovenská reč je citovaná v databázach/The Slovak Language is indexed by the following
databases:**

Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European
Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography
Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco),
Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social
Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2018: 0,1
Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2018: 0,703
CiteScore 2018: 0,14

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)
EV 3695/09
ISSN 1338-4279 (online)
IČO vydavateľa 00167 088

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia **Slovenskej reči**, časopisu pre výskum slovenského jazyka, uverejňuje recenzované, dosiaľ nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik **Štúdie a články** a **Diskusie a rozhľady** je preklad názvu príspevku, abstrakt (asi 100 slov) a kľúčové slová (3 – 10) – všetko v anglickom jazyku. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Príspevky prijímame na adrese: **slovenska.rec@gmail.com**.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty prosíme predkladať v elektronickej podobe vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačený.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť tituly a pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, slová na konci riadka sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadka sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- **Polotučné písmo** sa spravidla používa pri nadpisoch, podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- *Kurzíva* sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií a pod.
- Na poznámky v texte prosíme používať automatickú funkciu textového editora „poznámka pod čiarou“ (uvádzané na každej strane, nie súhrne na konci textu).
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú v zátvorke v podobe: priezvisko autora, rok vydania a číslo strany, napr. (Ďurovič, 1999, s. 102). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania uvádzať malé písmeno, napr. (Ďurovič, 1999a, b).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky. V zozname je iba literatúra, ktorá sa v článku cituje alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

Bibliografické odkazy:

- **knižná publikácia:**
DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. 2. dopln. vyd. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- **článok v časopise:**
HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies *ísť* a *chodiť*. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.
- **štúdia v zborníku:**
ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi purizmom a glocalizmom. In: Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 25 – 32.
- **slovník:**
Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- **korpusový odkaz:**
Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- **internetový odkaz:**
JAMRICHOVÁ, Petra: Poznámky z družiny. Dostupný na: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html> [cit. 4. 11. 2011].
- ostatné pramene (mapy, kartotéky a pod.) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry.

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk, registračné číslo 7089

Objednávky do zahraničia/Orders abroad:

Slovart-G. T. G., s. r. o., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava 5, Slovakia

tel. +421 2 6383 9472, fax +421 2 6383 9485, e-mail: info@slovart-gtg.sk

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 15 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH/CONTENTS SR 1/2019

ÚVODNÍK/EDITORIAL

- 3–9 **Jazykovedný rok 2019 na Slovensku cez prizmu OSN**
Slovak Linguistics in 2019 Through the Prism of the United Nations
Slavomír Ondrejovič

ŠTÚDIE A ČLÁNKY/STUDIES AND ARTICLES

- 10–25 **Egocentriká – výrazy so sémanticko-pragmatickou orientáciou na hovoriaceho**
Egocentrals – Expressions with a Semantic-Pragmatic Focus on the Speaker
Jana Sokolová
- 26–46 **Frekvencia lexikálnych jednotiek cudzieho pôvodu v slovenčine**
Frequency of Lexical Units of Foreign Origin in Slovak
Radovan Garabík – Agáta Karčová

DISKUSIE A ROZHLADY/DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 47–71 **Nekonvenčné repliky ako osobitný typ frazém a paremiologický žáner. Definícia a pilotný anketový výskum**
Unconventional Replies as a Special Type of Phrasemes and the Paremiological Genre. Definition and Pilot Survey
Jozef Pallay – Matej Meterc
- 72–85 **O názvoch fyzickogeografických objektov s motivantom *chot-*, *choc-*, *koč-* a *choč-***
On the Names of Physical-Geographical Objects With a Motivant *chot-*, *choc-*, *koč-* and *choč-*
Imrich Horňanský

RECENZIE/REVIEWS

- 86–89 **Príspevok do teórie slovanských spisovných jazykov**
LIASHUK, Viktória: Teorija slavjanskich literaturnych jazykov v diachronii i sinchronii
Contribution to the Theory of Slavic Standard Languages
LIASHUK, Viktória: Theory of Slavic Standard Languages in Diachrony and Synchrony
Gabriel Rožai

SPRÁVY/REPORTS

- 90 – 94 **České překlady *Míšeňské právní knihy***
Meissen Law Book and its Czech Translations
Mária Papsonová
- 95 – 98 **Správa z konferencie *Komunikácia v odborných reflexiách***
Conference Report: Professional Reflections on Communication
Veronika Gondeková – Patrícia Molnárová
- 99 – 113 **Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2018**
Activity Report of Ľudovít Štúr Institute of Linguistics SAS for the Year 2018
Bronislava Chocholová

KRONIKA/CHRONICLE

- 114 – 116 **Zomrel profesor Ján Findra**
Professor Ján Findra Has Died
Slavomír Ondrejovič
- 117 – 118 **Jubileum Jany Dvončovej**
Jubilee of Jana Dvončová
Slavomír Ondrejovič
- 119 – 121 **Nedožitá deväťdesiatiny Kataríny Habovštiakovej**
Katarína Habovštiaková – 90th Anniversary of Her Birth
Tatiana Lalíková

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY/MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 122 – 124 **Môže byť rovná daň rovná?**
Flat Tax – Could It Be Really Flat?
Slavomír Ondrejovič

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA/BIBLIOGRAPHER'S NOTES

- 125 – 128 *Júlia Behýľová*

JAZYKOVEDNÝ ROK 2019 NA SLOVENSKU CEZ PRIZMU OSN

Tak ako po minulé roky, prepojíme aj rok 2019 na jazykové dni všedné i sviatočno-jubilejné, no najprv si pripomeňme, s čím rok 2019 spája taká autoritatívna organizácia, akou je Organizácia Spojených národov (OSN), ktorá združuje absolútnu väčšinu štátov (a vlastne aj jazykov) na zemi. OSN na svojom 72. plenárnom zasadnutí ponúkla prostredníctvom rezolúcie A/RES/72/129 na rok 2019 veľmi bohatý a najmä pestrý program, keď tento rok vyhlásila hneď za a) Medzinárodný rok jazykov pôvodných obyvateľov, ale zároveň aj za b) Medzinárodný rok periodickej tabuľky chemických prvkov a dokonca aj za c) Medzinárodný rok zdržanlivosti. Všetky tieto „oficiálne označenia OSN“ sa týkajú aspoň sčasti (aj) jazyka a sú navzájom prepojené, i keď to na prvý pohľad možno tak nevyzerá. Využime aj my práve túto osnovu na krátku úvahu o lingvistických intenciách roku 2019.

Rok 2019 je teda aj **Medzinárodným rokom zdržanlivosti** (International Year of Moderation), čím vyhlasovatelia chcú podľa vlastných slov podporiť dialóg, toleranciu, porozumenie a spoluprácu s cieľom, aby bolo lepšie počuť – a to je v tomto kontexte podľa všetkého hlavný cieľ – aj hlasy *zdržanlivých a umiernených*. Je hodné pozornosti, že za túto rezolúciu hlasovali všetci členovia plenárneho zasadnutia OSN – s výnimkou USA a Izraela, ktoré s ňou nesúhlasili. Do uvedeného rámca a sémantického poľa zdržanlivosti, mohli by sme povedať aj diskretnosti, ohľaduplnosti, decentnosti, slušnosti, nevtieravosti a spontánnosti, patrí svojím spôsobom (aj keď azda v obrátenom garde) i grantový projekt oddelenia sociálnej lingvistiky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* (2019 – 2022), ktorého riešitelia vychádzajú z poznania, že centrom celého poľa diskriminačných javov je v zásade viazaná na jazyk. Riešitelia tohto projektu sú pritom presvedčení, že aj jazykové poradenstvo by malo byť založené skôr na poznávaní živej jazykovej praxe, ktorá je nastavená viac na senzibilitu a inštinkte používateľov, než na preskripčnom princípe. V prirodzenom používaní jazyka hrá za normálnych okolností, ako ukazuje u nás najmä Juraj Dolník vo viacerých svojich knihách (2017, 2018 a i.), veľmi dôležitú úlohu aj jazykový cit používateľov, ktorý v prípade tzv. systémovej jazykovedy naráža na vonkajšie zasahovanie do jazyka a na umelú reguláciu. Hovorí o tom už aj okrídlená (dvoj)veta zakladateľa modernej lingvistiky Ferdinanda de Saussura: „Existuje len to, čo sa vycitňuje. Čo sa nevycitňuje, je gramatickým výmyslom“ (de Saussure, 2007, s. 122, 165). V tejto súvislosti si nemožno nespomenúť ani na Bohuslava Trnku, jedného z čelných predstaviteľov Pražskej

lingvistickej školy, do ktorej zasiahli aj slovenskí jazykovedci, najmä Ľudovít Novák. Bohumil Trnka to charakterizoval takto: „Pozorovanie jazykového vývoja vedie k poznaniu, že jazyk sa nemôže posudzovať len z hľadiska logických, intelektuálnych hodnôt a vzťahov. Aby bol jazykový systém jazykom (! – S. O.), treba ho prežívať. Len v tej miere, v akej sa prežíva, nabíja sa potrebnou expresívnosťou a, stávajúc sa súčasťou našich „ja“, mení sa na dynamický systém schopný plynulého vývoja v čase a priestore“(1943, s. 64). Mnohé pravidlá a poučky aj v našich príručkách sú však, žiaľ, dosť kontrainatívne. Krajná situácia nastáva vtedy, keď „nútime“ jazyk často aj prostredníctvom kodifikačných príručiek, aby bol systematický aj tam, kde systematický nie je, aspoň nie podľa predpísaného vzoru, a kde vidieť, že sa mu do toho ani veľmi nechce (porov. Ondrejovič, 2013). Úlohou lingvistu má byť teda najmä poznávanie používania jazyka a spontánnych zmien v ňom. V tomto prípade ide však stále o duel dvoch zón, medzi ktorými nie je nepriestupná hranica. Trajektória, na ktorú slovenská jazykoveda a jazyková kultúra nastúpila, t. j. postupné prechádzanie od zákazov a nariadení ku kvalifikovanému informovaniu používateľov o skutočnom stave v bežnom hovore, o zmenách v kodifikáciách a v perspektívach ďalšieho vývinu, je však stále zrejmejšia. Dostáva sa do popredia prirodzená autorita založená na expertnosti, ktorá sa nevyhýba ani alternatívam.

Jedným z jazykovedcov, ktorí si zaslúžia v tejto súvislosti zmienku, je bývalý pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV Gejza Horák (25. 2. 1919 – 26. 8. 2009), a to nielen preto, že od jeho narodenia uplynulo práve 100 rokov. U tohto zástancu tradičnej jazykovedy 2. polovice 20. storočia treba totiž vyzdvihnúť, že sa síce zasadzoval za tradičné spôsoby jazykového poradenstva a jazykovedného výskumu, ale nikdy sa neprejavoval ako prísny kritik aktuálnej jazykovej praxe, čo je obvyklé u tzv. normativistov (k pojmu porov. najmä zb. Sociolinguistica Slovaca 3., 1997, tam možno nájsť aj diskusiu o ňom). Gejza Horák vo svojich príspevkoch používateľov skôr iba, ak máme použiť jeho vlastné vyjadrenie, „narádzal“ na jazykové správanie, o ktorom bol presvedčený, že lepšie pristane jazyku než aktuálna jazyková prax. Aj v jeho aktivitách možno preto objaviť istý kus zdržanlivosti, ktorá v jeho prístupe nikdy nebola „prevalcovaná“ stachanovským zápalom za úpravy v mene nejakého systému či tradície. Keďže Gejza Horák navyše pridával do svojich príspevkov zakaždým aj potrebnú dávku „šťavy“, slávil väčšie úspechy a mal väčšie sympatie u publika než tí, čo sa spoliehali na svoju (často suchársku) rigoróznosť a najmä imperatívnosť. Tienistou stránkou niektorých jeho výkladov však bola ich prílišná folklorizácia.

Valné zhromaždenie OSN na svojom 72. zasadnutí v decembri 2017 vyhlásilo rok 2019 aj za **Medzinárodný rok periodickej tabuľky chemických prvkov** (International Year of the Periodic Table of Chemical Elements, IYPT 2019). Ako všet-

ci vieme, ruský chemik Dmitrij Ivanovič Mendelejev (1834 – 1907) v roku 1869 (teda práve pred 150 rokmi) zverejnil periodický zákon, čo je metóda vizualizácie chemických prvkov v tabuľke zobrazujúcej pravidelne sa vyskytujúce vlastnosti prvkov, presnejšie prvkov s rovnakým počtom valenčných elektrónov. Tu sa chémia dostala veľmi blízko k (valenčnej) syntaxi, či skôr valenčná syntax k chémii.

Na Katedre chémie Slovenskej technickej univerzity privítali rok 2019 druhým, doplneným vydaním periodickej tabuľky s názvom *Pôvod názvov chemických prvkov* (2018). V uvedenej príručke sa ukazuje, ako sa v histórii objavov chemických prvkov menili spôsoby pridelovania mien novoobjaveným resp. novopripraveným prvkom. Všetky známe chemické prvky – ktorých je v súčasnosti už 118 – sú v práci rozdelené do desiatich skupín podľa pôvodu svojho názvu. V príručke J. Reguliho, M. Linkešovej a J. Slanicaya *Pôvod názvov chemických prvkov* (2018) nájdeme originálne zosumarizované spôsoby používané pri pomenúvaní prvkov v jednotlivých časových obdobiach. V slovenskom a, samozrejme, rovnako aj v českom názvosloví, z ktorého boli slovenské podoby odvodené, sa dajú rozlíšiť viaceré druhy názvov prvkov. Z nášho hľadiska je z týchto súpisov zaujímavá najmä skupina názvov s príponou *-ik* typu *kyslík, dusík, uhlík, vodík, hliník, horčík, kremík, draslík, sodík, vápnik* a pod., ktoré máme aj v slovenčine od Jana Svatopluka Presla (1791 – 1849), profesora zoológie a mineralógie na Karlovej univerzite v Prahe. Ním navrhnuté názvy sa opierali o vlastnosti prvkov, čo bolo v prvej polovici 19. storočia celkom zvyčajné. No nie všetky jeho názvy sa nakoniec presadili, resp. pretrvali do súčasnosti. Neužali sa napr. názvy, ako je *sladík* – teraz je *berýlium*, *kazík* – dnes je *fluór*, *kostík* – *fosfor*, *solík* – *chlór*, *chasoník* – *titán*, *barvík* – *chróm*, *jermík* – *mangán*, *d'asík* – *kobalt*, *pochvistík* – *nikel*, *tuník* – *selén*, *žestík* – *olybdén*, *chaluzík* – *jód*, *voník* – *osmium*, *nebesík* – *urán*.

Pripomína to do istej miery novodobé puristické aktivity, ktoré sa objavujú aj v súčasnom neprofesionálnom diskurze 21. storočia, ktorý reprezentuje napr. *Puristický slovník* Maroša Rodana Krajčoviča. Ale Preslove názvy (aj tie, ktoré sa neužali) by sme prijali iste s väčším porozumením než Krajčovičove návrhy, ktoré sú celkom pomýlené a zároveň infantilné. Uved'me niektoré z nich, aby bolo jasné, že sa neoplatí o nich diskutovať, ani ich širšie spomínať. Podľa M. R. Krajčoviča nemáme hovoriť *tabak*, ale *bačiak*, nemá sa používať ani výraz *moderátor*, ale *besedár*, *kalendar* treba nahradiť *časníkom*, *telefón dial'kozvukom*, *materiál hmotníkom*, *bicykel kolesom*, *tank bojovozom*, *anestézu bezovnemom*, *anamnézu predchorím*, *bankomat peniazostrojom*, *mobil hybníkom*, *tablet doskovňou*, *epidémiu čumou*, *exekútor dosťčiniteľom*, *psychóza durnotou*, *kvíz hádankovňou*, *traumatizácia dušeranením* atď. (porov. aj rubriku *Slovenská jazyková čistota*). Autor v týchto návrhoch vlastne prezrádza len absolútny nedostatok jazykovej invenčnosti a konštruktívnosti. A platí to do značnej miery aj o všetkých, čo eventuálne naňho doteraz odkázali. Málokto

z nich tuší, čo metaforicky vyjadril už nemecký básnik a esejista 1. polovice 20. storočia Friedrich Georg Jünger, totiž že „kto jazyk čistí bez toho, aby ho obohatoval, oslabuje ho“ (*Wer die Sprache reinigt, ohne sie zu bereichern, der schwächt sie*). Náhrady M. R. Krajčoviča nemožno považovať za očistu a už vôbec nie za obohacovanie nášho jazyka. V tejto súvislosti sa dá odkázať aj na Henricha Barteka, ktorý sa sám považoval za puristu, no u ktorého si môžeme prečítať aj formuláciu, že „len národ, ktorý žije úplne oddelene od ostatného sveta, mohol by mať slovník celkom svojský, bez cudzích slov“ (Bartek, 1933/34). Slovenčina bola takmer vždy jazykom pomerne otvoreným svetu a úplným solitérom nie je vlastne ani Island napriek svojej jazykovej politike, vďaka ktorej získal povest’ „najpuristickejšieho jazyka na svete“, ale ani tomuto jazyku sa celkom nedarí vyhýbať cudzím slovám (Kvaran, 2004).

Ďalším atribútom, ktorý OSN pripísala roku 2019, je odkaz a poukaz na pôvodných, domorodých obyvateľov našej planéty, keďže tento rok vyhlásila aj za **Medzinárodný rok jazykov pôvodných obyvateľov** (International Year of Indigenous). Nikto nepochybuje o tom, že prirodzené jazyky zohrávajú zásadnú úlohu v každodennom živote všetkých národov. Táto téza zahrnuje veľmi širokú problematiku komunikácie, identít, kultúrnej rozmanitosti, spoločenskej integrácie, vzdelávania a rozvoja, ako nás o tom presviedčajú aj naše domáce zdroje, najpodrobnejšie kompendium *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít* (2009). Prostredníctvom jazyka a jazykov ľudia nielen navzájom komunikujú, ale zúčastňujú sa i na pohybe svojich dejín, ako aj na vytváraní tradícií a spôsobov myslenia a budujú si aj svoju budúcnosť (porov. aj Ostler, 2007, Genzor 2018).

Podľa Organizácie Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (UNESCO) majú jazyky zásadnú dôležitosť aj v oblasti ochrany ľudských práv, čo dokladá zasa veľmi podrobne u nás vo svojich publikáciách predovšetkým Viktor Krupa, porov. naposledy jeho *Pohyby jazykov v čase a priestore od globalizácie k revitalizácii* (2009), zo zahraničných prameňov je hodné pozornosti napr. nové kompendium K. Hornerovej a J.-J. Webera (2018). Napriek tomu je pravda, a potvrdzujú to aj citované publikácie, že mnohé jazyky vo svete sa z rôznych dôvodov strácajú priam závažným tempom, pričom sú to najmä tie, ktoré boli, resp. sú jazykmi pôvodných obyvateľov na jednotlivých kontinentoch, no nemajú svoj materský štát. Tieto jazyky pritom predstavujú významný faktor pre pochopenie mnohých otázok týkajúcich sa pôvodného obyvateľstva v rámci vzdelávania, vedeckého a technologického rozvoja, slobody vyjadrovania, zamestnanosti i začleňovania do spoločnosti (wikipedia). UNESCO vo svojej rezolúcii A/RES/71/178 o právach národov pôvodného obyvateľstva predpokladá, že „v roku 2019 bude zorganizovaný veľký počet podujatí súvisiacich s jazykmi pôvodného obyvateľstva“. Možno prvou lastovičkou u nás bola výstava v Univerzitnej knižnici Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorá sa konala 4. – 28.

februára 2019. Cieľom tejto výstavy k Medzinárodnému roku pôvodných jazykov bolo „upriamiť pozornosť na kritickú stratu domorodých jazykov a naliehavú potrebu zachovať, revitalizovať a podporovať domorodé jazyky a podniknúť ďalšie naliehavé kroky na národnej a medzinárodnej úrovni“. Medzinárodný rok domorodých jazykov má vo všeobecnosti za cieľ sústrediť pozornosť na riziká, ktorým čelia domorodé jazyky. Jeho zámerom je súčasne prispieť k zlepšeniu kvality života a posilniť medzinárodný dialóg s cieľom opätovne potvrdiť kontinuitu domorodých jazykov a kultúr (wikipedia.org/wiki/international_Year_of_Indigenous_Languages). Ako uvádzame aj v tézach o jazykoch sveta vo vzťahu k slovenčine (Ondrejovič, 2008, 2009), sú medzi nimi aj jazyky, ktoré zrejme neprežijú do ďalšieho storočia (ich počet sa odhaduje najčastejšie na 6 800), a sú aj jazyky, ktoré sa bez ťažkostí dostanú do ďalšieho storočia, lebo ich budúcnosť im zabezpečuje množstvo používateľov alebo ekonomická sila príslušných jazykov. Slovenčina sa bezpochyby nachádza v tomto rebríčku jazykov v prvej polovici. Je to niekoľkomiliónový jazyk, ktorý má svoj materský štát, plní všetky funkcie, ktoré sa naň kladú, nie je nikým a ničím bezprostredne ohrozený a je navyše relatívne dobre opísaný.

Doplňme na tomto mieste, že vláda Slovenskej republiky schválila na podnet Ministerstva kultúry aj „domáci“ návrh, aby rok 2019 bol **Rokom Milana Rastislava Štefánika**, od tragickej smrti ktorého uplynulo 4. mája takisto 100 rokov. Na 21. júla 2020 zasa pripadá 140 výročie jeho narodenia v Košariskách pri Brezovej pod Bradlom. K týmto výročiam sa chystajú početné podujatia a aktivity, na ktoré boli vyčlenené takmer 4 milióny eur zo štátneho rozpočtu. Ak si pripomenieme, koľko jazykových či jazykovedných príspevkov vyšlo o T. G. Masarykovi, jednom zo zakladateľov Československej republiky, môže nás prekvapiť, že sme pri rešeršovaní nenarazili na nič také o M. R. Štefánikovi s výnimkou analýzy textu jeho Ekvádorského zápisníka z r. 1913. Môže to koreniť v komplikovanosti životných osudov tohto slovenského politika, astronóma, cestovateľa, francúzskeho generála a zakladateľa Československej republiky („Republiky Česko-Slovenskej“), ale aj v tragickom prerušení jeho politickej a vedeckej kariéry v mladom veku.

Keďže sme však v tomto úvode v zásade zvolili diárovo-rozhľadovú kompozíciu, nemôžeme obísť ani ďalšie významné udalosti, napr. to, že pred 100 rokmi, konkrétne 28. júna 1919 bola podpísaná Versaillská mierová zmluva, ktorá vstúpila do platnosti 10. januára 1920. Ňou sa oficiálne ukončila prvá svetová vojna medzi ústrednými mocnosťami a štátmi Dohody, ale prostredníctvom nej bola po prvýkrát aj Bratislava vyhlásená za hlavné mesto Slovenska. A, samozrejme, nemožno zabudnúť ani na to, že v roku 1919 bola založená Univerzita Komenského v Bratislave, ktorá mala pre rozvoj vzdelanosti, vedy a kultúry na Slovensku mimoriadny význam. Bola prvou vysokou školou na Slovensku, ktorá poskytovala možnosť získať najvyššie vzdelanie v slovenskom jazyku.

Napokon doplníme, že storočnice sa 17. februára 2019 dožil v obdivuhodnej kondícii Miroslav Zikmund, svetoznámy cestovateľ, ktorý spolu s Jiřím Hanzelkom objavoval aj pre nás vzdialené svety i v časoch, keď nám ostatným to nebolo umožnené. Presne sto rokov uplynulo aj od narodenia Vojtecha Zamarovského (1919 – 2006), ktorý zasa pre nás objavoval tajomstvá a nádheru starovekých svetov. Pripomeňme v tejto súvislosti, že Vojtech Zamarovský vstúpil svojho času do diskusie o prepise starogréckych mien do slovenčiny tým, že sa pri zápisoch mien striktnie držal antických predlôh na rozdiel od väčšiny vtedajších slovenských jazykovedcov. Prvé a druhé vydanie jeho mimoriadne obľúbenej encyklopédie *Bohovia a hrdinovia antických bájí* z r. 1980 a 1998 nemohlo byť v tejto veci odlišnejšie, lebo kým prvé si mohol autor ustrážiť v zhode so svojím presvedčením a gustom, v druhom mu už na to asi neostávali sily. Známa je aj jeho priama konfrontácia s inými odborníkmi na staroveký svet (porov. k tomu K. Buzássyová, 1982), k čomu však treba doplniť, že najnovšie príručky a projekty (Ľ. Buzássyová. 2012, D. Dobrovodská, 2015) sa dnes V. Zamarovskému v niektorých detailoch približujú, najmä keď v niektorých prípadoch pripustíme dvojakú kodifikáciu: expertnú a pre širšiu verejnosť (porov. *Ako prepisovať z orientálnych jazykov do slovenčiny*, 2018).

Dodajme ešte, že okrem Gejzu Horáka 100 rokov uplynulo aj od narodenia ďalšieho jazykovedca Konštantína Palkoviča (1919 – 2008) a 500 rokov už ubehlo od úmrtia geniálneho umelca a učenca Leonarda da Vinciho. A rok 1919 bol aj rokom, keď vyšlo tretie (Škultétyho) vydanie Czamblovej *Rukováti reči slovenskej*.

Očakávame, že v roku 2019 aj náš časopis autorsky i redaktorsky primerane zareaguje i na aktuálne udalosti, ktoré sme diárovo-žurnalistickým spôsobom načrtli v tomto úvodnom slove. Veľmi radi prijmeme v našom indexovanom časopise ďalšie zaujímavé a kvalitné články a diskusie, ale i kritické recenzie s vyargumentovaným postojom napriek tomu, že akademická edičná politika tomuto žánru až tak nepraje. Ostáva totiž dôležitou súčasťou našej práce. Okrem iného by sme v tomto ročníku privítali lingvistickú štúdiu o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi.

Literatúra

- Ako prepisovať z orientálnych jazykov do slovenčiny. Praktická príručka. Ed. A. Rácová – M. Bucková – J. Genzor. Bratislava: Ústav orientalistiky SAV – Slovak Academic Press 2018. 134 s.
- BARTEK, Henrich: K problému cudzích slov v slovenčine. In: Slovenská reč, 1933/34, roč. 2, č. 2, s. 178 – 182.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Seminár o transkripcii a skloňovaní antických mien. In: Kultúra slova, 1982, roč. 16, č. 5, s. 176 – 179.
- BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila: Pripravovaný projekt Slovníka starogréckych a latinských mien – hlavné transkripčné zásady a problémy spojené s tvorbou hesiel. In: Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 3 – 4, s. 131 – 150.

- De SAUSSURE, Ferdinand: Kurs obecné lingvistiky. Vyd. Charles Bally a Albert Sechehaye za spolupráce Alberta Riedlingera. Komentáře napsal Tulio de Mauro. Přeložil, doplnil a poznámkami opatřil František Čermák. Vyd. 3. upr., v nakl. Academia 2. Praha: Academia 2007. 487 s.
- DOBROVODSKÁ, Drahomíra: Antické mená. Brno: Tribun EU 2015. 154 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 248 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v pragmatike. Bratislava: Veda 2018. 198 s.
- GENZOR, Jozef: Jazyky sveta. História a súčasnosť. Bratislava: Lingea 2015. 688 s.
- Introducing Multilingualism. A social approach. Eds. K. Hörner – J.-J. Weber. 2. ed. London – New York: Routledge 2018.
- KVARAN, Gudrun: English Influence of the Icelandic Lexicon. In: Nordic Journal of English Studies. Special Issues, vol 3, No 2, 2004, s. 143 – 152.
- KRUPA, Viktor: Pohyby jazykov v čase a priestore od globalizácie k revitalizácii. Bratislava: Igor Iliť – RádioPrint 2009 108 s.
- My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít. Eds. G. Kiliánová – E. Kowalská – E. Krekovičová. Bratislava: Veda 2009. 715 s.
- OSTLER, Nicolas: Říše slova. Jazykové dějiny světa. Praha: Nakladatelství BB/art 2007. 640 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovenský jazyk, jazyky na Slovensku. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky 2008. 32 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: The Slovak Language, Languages in Slovakia. Bratislava: Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic 2009. 31 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Ferdinand de Saussure (1857 – 1913). In: Jazykovedný časopis, 2013, roč. 64, č. 2, s. 151 – 161.
- REGULI, Ján – LINKEŠOVÁ, Mária – SLANICAY, Ján: Pôvod názvov chemických prvkov. 2. vyd. Bratislava: Chemicko-technologická fakulta STU 2018. 25 s.
- Slovenčina na konci 20. storočia. Jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca 3. Ed. Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997.
- TRNKA, Bohuslav: Obecné otázky strukturálního jazykozpytu. In: Slovo a slovesnost, 1943, roč. 9, s. 57 – 68.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtech: Bohovia a hrdinovia antických báji. 2. dopl. vyd. Bratislava: Mladé letá 1980. 488 s.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtech: Bohovia a hrdinovia antických báji. 3. vyd. Bratislava: Perfekt 1998. 468 s.

Slavomír Ondrejovič

EGOCENTRIKÁ – VÝRAZY SO SÉMANTICKO-PRAGMATICKOU ORIENTÁCIOU NA HOVORIACEHO¹

Jana Sokolová

*Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Nitra*

SOKOLOVÁ, Jana: Egocentrals – Expressions with a Semantic-Pragmatic Focus on the Speaker. *Slovak Language*, 2019, Vol. 84, No. 1, pp. 10 – 25.

Abstract: Egocentrals are lexemes, grammatical categories (particularly the grammatical renditions of aspect, verbal gender, tense and mood) and syntactic structures, the semantics of which anticipates the implied speaker as a participant in the situation being described. The aim of this study is to define the lexical egocentrals in Slovak and outline the semantic-pragmatic roles of the speaker roles in the narrative statements. We distinguish between the semantic (receptor) and communicative (speaker) role, i.e. perspective and focalization, as an essential starting point for understanding egocentrals. We also distinguish between the canonical and non-canonical communication situation, i.e. primary and secondary egocentrals. We present a set of nine semantic-pragmatic roles, in which the egocentrals act from the pragmatic perspective as modifiers of statements and contribute to the implementation of the communication intentions of the speaker.

Key words: egocentrals, perspective, focalization, mode of interpretation, speaker, observer

1. ÚVOD

Cieľom štúdie je vymedzenie egocentrických výrazov v slovenčine a interpretácia kľúčových domén egocentrie. Téma príspevku korešponduje s koncepciou egolingvistiky, ktorá egocentrizmus považuje za pokračovanie antropocentrizmu v zmysle *človek je „jeho ja“* (Gurejev, 2004) a lingvistické výklady smeruje od ega (*ja*) k jazykovým štruktúram.

Zásadným epistemologickým predpokladom je perspektíva hovoriaceho a upozadenie adresáta. Vychádza sa z faktu, že jazykové prostriedky reflektujú jazykový obraz sveta a mimojazykovú skutočnosť ako konceptualizovanú mimojazykovú skutočnosť. Prijíma sa postulát, že do komunikácie vstupujú egocentricky založené subjekty (Dolník, 2013, s. 106). Akceptuje sa téza, že významy slov a konštrukcii prirodzeného jazyka sú nielen antropocentrické, ale aj egocentrické a, dodajme, aj etnocentrické (Wierzbicka, 1991, s. 16).

¹ Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 1/0067/19 *Jazykové reflexie sociálnej egoprezentácie a adresácie*.

Na skutočnosť, že jazyk je egocentrický v oveľa väčšej miere, než sa doteraz priznávalo, už skôr poukázal Ju. D. Apresian (1986). Napríklad, klasická a často citovaná apresianovská veta (1) *Na obzore sa zjavil jazdec*. naznačuje, že jazdec vstúpil do zorného poľa niekoho, kto nie je explicitne pomenovaný. Je prítomný implicitne ako subjekt percepcie – pozorovateľ, ktorý tu prevzal komunikačnú rolu rozprávača. To znamená, že veta prináša pohľad pozorovateľa (sémantická rola), ktorý je totožný s pohľadom rozprávača (komunikačná rola). Nazdávame sa, že rozlíšenie sémantickej roly (kto vníma) a komunikačnej roly (kto rozpráva), t. j. perspektívy a fokalizácie má zásadný metodologický dosah pre sémanticko-pragmatické uchopovanie egocentrick.

Vo svojich úvahách sa opierame o teóriu Moskovskej sémantickej školy prezentovanú najmä Ju. D. Apresianom a Je. V. Padučevovou a o vybrané postuláty výrazových kategórií vypracovaných F. Mikom a nitrianskou školou. Pri poodhaľovaní problematiky egocentrick využívame spôsob, ktorý je pre obe koncepcie príznačný – interpretáciu ako analytický výklad a slovami zhmotnené reflexie obsahov lexém a propozícií. Smerovanie výkladu rešpektuje rozlišovanie funkčných charakteristík vety, propozície, výpovedného aktu v dialogickej komunikačnej situácii alebo v naratívnom texte.

Výklad sa pohybuje v rámci semiotickej triády – syntax, sémantika a pragmatika, pričom sémantike sa prisudzuje skúmanie významu ako binárnej relácie, t. j. vzťahu medzi znakom a designátom (a významom) a pragmatike ako ternárnej relácie, teda vzťahu medzi znakom, významom a hovoriacim. Hranica medzi sémantikou a pragmatikou je difúzna a neostrá. V koncepcii A Wierzbickej (1991) sa ako difúzna javí aj hranica medzi sémantikou a syntaxou, keďže sémantika sa vzťahuje tak na lexikálnu sémantiku, ako aj na sémantiku gramatiky (aj morfológie, aj syntaxe). Vzťah sémantiky a pragmatiky vidí v tom zmysle, že pragmatika je súčasťou sémantiky a lingvistická pragmatika sa koncentruje na tie jazykové prostriedky, v sémantike ktorých má kľúčovú rolu faktor hovoriaceho.

Keďže materiálovú databázu tvoria doklady zo *Slovenského národného korpusu* – verzia prim-8.0-public-sane (ďalej SNK), v centre pozornosti je správanie sa egocentrick v tzv. nekánonickej komunikačnej situácii – v naratívne², t. j. v kontexte nie plne hodnotenej komunikačnej situácie. Hovoriaci v ňom prechádza systémovými zmenami – v naratívne analógom hovoriaceho je rozprávač a v tzv. voľnom nepriamom diskurze (free indirect discourse; Abbott, 2008) analógom hovoriaceho je postava. Výraz *hovoriaci* budeme používať v zmysle *produktor*, *podávateľ* ako účastník komunikácie buď bez diferenciácie režimu interpretácie, alebo v zmysle účastník výlučne kánonickej komunikačnej situácie (t. j. dialógu). Ako už bolo spomínané, rozlišuje sa komunikačná a sémantická rola hovoriaceho. Komunikačná rola je

² Druhý typ nekánonickej komunikačnej situácie – hypotaxu – tu zmieňujeme okrajovo.

rola exogénneho hovoriaceho, sémantická rola je rola endogénneho hovoriaceho. Sémantická rola hovoriaceho v generalizovanom zmysle je tiež súčasťou lexikografických výkladov lexii (porov. slovníkové heslá *môcť*, *musieť*, *naschvál* (ako *naschvál*), *najskôr*, *nedajbože*, *neďaleký* a i. v SSSJ, 2015).

V štúdií sa zámerne uvádza väčší počet dokladov s cieľom prezentovať možnosti realizácie egocentrick v príslušných sémanticko-pragmatických a komunikačných súvislostiach. Sústreďuje sa na (a) vymedzenie lexikálnych egocentrick a na (b) náčrt sémanticko-pragmatických rolí hovoriaceho v naratívnych konštatačných výpovediach.

2. SÉMANTICKO-PRAGMATICKÝ STATUS EGOCENTRIK

Egocentrická sú jazykové prostriedky, ktoré sa vyznačujú tým, že v ich sémantike je pragmatický parameter reflektujúci účasť hovoriaceho nielen v propozícii, ale aj v obsahu jazykových prostriedkov. Sú neoddeliteľnou súčasťou konceptu subjektívnosti v jazyku – egocentrie ako výrazu pragmatickej flexibility hovoriaceho a jednej z kognitívno-pragmatických operácií, ktorými hovoriaci špecifikuje svoju prítomnosť v komunikačnej situácii a jazykových zložkách komunikačného procesu (porov. tiež Sokolová, 2018). Egocentrická sú prejavom schopnosti hovoriaceho verbálne realizovať svoju stratégiu „podania“ udalosti a faktov. V Mikovskej koncepcii egocentria súvisí s výrazovými kategóriami rozvíjajúcimi operatívnosť v subjektívnej polohe (Plesník a kol., 2008, s. 27). So subjektívnosťou, zastrešujúcou pod spoločný názov *shifters* termíny *egocentrický* a *deiktický*, sa spájajú najmä mená O. Jespersena (1924), R. Jakobsona (1957) a M. Silversteina (1976). Typickým „šifterom“ okrem proprií je napr. zámeno *ja*, ktoré označuje a ukazuje na hovoriaceho, je späté s výpoveďou a zároveň funguje ako indexálny znak. Presúva sa z jednej výpovede do druhej a vždy aktuálne referuje na hovoriaceho. Termíny *egocentric* a *egocentric particular* zaviedol B. Russell (1940). Spočiatku ich nazýval *emphatic particular* a zaradil k nim deiktické výrazy: „I“, „you“, „here“, „there“, „this“, „that“, „now“, „past“, „present“ a „future“. Egocentrické častice poňímako slová, ktorých význam je relativizovaný vzhľadom na hovoriaceho. So širším vymedzením egocentrick sa stretávame u Je. V. Padučevovej (1996, 2004, 2011, 2013), podľa ktorej egocentrická presahujú hranice slov, sú to nielen lexémy³, ale aj gramatické kategórie (najmä gramémy vidu, slovesného rodu⁴, času a spôsobu), syntaktické konštrukcie, sémantika ktorých anticipuje **implicitného** hovoriaceho, napr.:

- (2) Bol bledý, ale vyzeral celkom pokojne. ≈ hovoriaci je zároveň subjektom percepcie – niekoho vidí

³ V Moskovskej sémantickej škole termínom lexéma sa označuje lexia.

⁴ Porov. definovanie slovesného rodu: slovesný rod je kategoriálnym prostriedkom, ktorý dáva hovoriacemu možnosť vyjadriť jeden a ten istý obsah z rôzneho hľadiska (Ondrejovič, 1989, s. 81).

(3) Len keby už bola jar!... ≈ hovoriaci je zároveň subjektom mienenia – niečo si želá

(4) Dá sa povedať, že je to kríza. ≈ hovoriaci je zároveň subjektom zvažovania – niečo posudzuje.

Lexéma *vyzeral*, graméma podmienovacieho spôsobu a syntaktická konštrukcia *dá sa povedať, že* majú egocentrickú (pragmatickú) orientáciu, ktorú vo vecno-obsahovej rovine obsadzuje hovoriaci majúci v rovine formálneho vyjadrenia nulovú realizáciu, čiže egocentrický nulový znak (Padučeva, 2011, s. 4). Je. V. Padučeva vymedzuje tieto hlavné sféry egocentrie: deixu, modalitu, hodnotenie, evidencialitu a komunikačnú štruktúru (aktuálne členenie výpovede).

Egocentriká teda anticipujú endogénneho, t. j. vnútorného a v tomto prípade aj skrytého hovoriaceho. Aj tu platí, že „čo je skryté, je ťažšie prístupné, menej zjavne sa aj uvedomuje, pričom, zrejme, sa evidencii a manipulácii bráni. To je onen odpor hĺbkovej informácie, pre ktorú si na svoje postihnutie žiada osobitnú vnútornú aktivitu“ (Miko, 1989, s. 151).

Pre vymedzenie egocentrických sa zásadným stáva koncept udalosti v konkrétnej komunikačnej situácii, koncept faktu ako elementárnej tematickej jednotky a diskurzívna interpretácia ako spôsob sprostredkovania udalosti a faktu hovoriacim, t. j. osobou s istou sémantickou a komunikačnou rolou. Udalosti aj fakty sú posudzované z aktuálneho, resp. aktualizovaného časovo-priestorového uhla hovoriaceho. Rozlišuje sa pritom: (i) **kánonická komunikačná situácia** (tiež prvotná deiza, neskôr dialogický režim v terminológii Ju. D. Apresiana), (ii) **nekánonická komunikačná situácia** (tiež druhotná deiza, resp. naratívny režim). Termín kánonická komunikačná situácia začal používať už J. Lyons (1977). Nosnú líniu tohto členenia načrtol E. Benveniste (1959), ktorý rozlišoval opozíciu dvoch svetov, dvoch plánov: *discours* (svet komentovaný) a *histoire* (neskôr *récit*, svet rozprávaný). To, čo Benveniste nazýval plánom (výpovede), je v Moskovskej sémantickej škole typom komunikačnej situácie, t. j. režimom interpretácie. Režim interpretácie sa tak stáva kontextom použitia egocentrických. Rozlišuje sa kontext situačný, spojený s dialogickou komunikačnou situáciou, a kontext textový (slovný, jazykový), súvisiaci s nekánonickou komunikačnou situáciou.

Hovoriaci v kánonickej komunikačnej situácii je osoba, ktorá produkuje výpoveď v danom čase a na danom mieste. Výpoveď je adresovaná synchrónnemu recipientovi nachádzajúcemu sa v tom istom čase na tom istom mieste a v zornom poli hovoriaceho. Hovoriaci v kánonickej komunikačnej situácii sa stal základom koncepcie rečových aktov a griceovských mienených komunikačných implikatúr. V ruskej lingvistickej tradícii (Kibrik, 1997; Plungian, 2000, s. 253; Daniel', 2000) sa na spoločné označenie účastníkov rečového aktu – hovoriaceho aj adresáta – používa výraz *lokútor*. Výraz sa odvodzuje od identického temporálno-priestorového umiest-

nenia oboch vzájomne konverzujúcich participantov. Termín *nelokútor* sa vymedzuje v ich protiklade, t. j. ako niekto, kto nie je ani hovoriacim, ani adresátom, čiže tretia osoba.

Hovoriaci v nekánonickej komunikačnej situácii prechádza systémovými zmenami, a to podľa jej typu v naratíve a v hypotaxe. V naratíve prestáva byť hovoriacim v pravom zmysle slova a preberá funkciu (pragmatickú prezentáciu) rozprávača alebo postavy. Rozprávač aj postava sa správajú naratívne, a to prostredníctvom priameho rozprávania (ja-rozprávania), ktoré je alebo rozprávanie v priamej reči rozprávača a priamej reči postavy, alebo v podobe nepriameho rozprávania, ktoré je buď nepriamou rečou rozprávača ako osoby v pozadí (pozorovateľa), alebo nepriamou rečou postavy. To znamená, že priama reč je rečou rozprávača alebo postavy akoby na scéne, nepriama reč je rečou rozprávača alebo postavy akoby v pozadí. Podľa koncepcie G. Genetta sa rozlišujú dva typy rozprávača: (a) homodiegetický rozprávač, ktorý je súčasťou naratívnej udalosti (najčastejšie sa realizuje ako rozprávanie v prvej gramatickej osobe) a (b) heterodiegetický rozprávač, ktorý nie je súčasťou naratívnej udalosti (rozprávanie v tretej gramatickej osobe). Rozprávač je u G. Genetta klasifikovaný podľa otázky *Kto rozpráva?*

Iným typom nekánonickej komunikačnej situácie je hypotaxa, v ktorej hovoriaceho zastupuje podmet hlavnej vety, keďže syntakticky podriadená veta nemá svojho hovoriaceho. V súvislosti s hypotaxou E. V. Padučeva (1996) hovorí o treťom, syntaktickom režime interpretácie. Egocentrikum sa tu spája so subjektom percepcie, hodnotenia a pod. hlavnej vety, napr.:

(5) Tréner videl, že jeho borec nevládze, a preto „hodil ručník“...

Súvetie vyjadruje udalosť, ktorá je v tomto prípade kumuláciou akoby troch faktov – faktu perceptívnej aktivity trénera (videl niečo), faktu „objektu“ videnia (niečo = strata fyzických síl jeho zverenca) a faktu dôsledku, t. j. ukončenia súboja, vyjadreného konsekutívnou vetou. Udalosť je najprv interpretovaná pozorovateľom, ktorý je v hypotaxe v pozadí. Rozprávač preberá iniciatívu až pri interpretácii faktu dôsledku.

Podľa režimu interpretácie sa egocentriká delia na (a) prvotné a (b) druhotné. Dominantnú pragmatickú zložku majú tzv. **prvotné egocentriká** (pure indexicals; Kaplan, 1989) tvoriace deiktické centrum – *ja, ty, tu, tam, to, toto, teraz*. Inkluzívny charakter pragmatickej zložky nachádzame v sémantike **druhotných egocentrik** (impure indexicals; Kaplan, 1989), a to v rámci verb, adverbií, substantív, častíc a citosloviec. Je. V. Padučeva (2013) namiesto prívlastkov prvotný, druhotný používa „tvrdé“ egocentriká (tviordyje egocentriki, hard egocentrals), ktoré sú orientované výlučne na hovoriaceho v dialogickom režime, a „mäkké“ egocentriká (miagkije egocentriki, shiftable egocentrals), ktoré sa bez zásadnej zmeny svojej sémantiky používajú tak v dialogickom režime, ako aj v naratívnom režime a v hypotaxi.

Z pohľadu sémantiky navrhujeme rozlišovať (a) primárne a (b) sekundárne egocentriká.

K **primárnym egocentrikám** budú patriť výrazy, ktorých významy implicitne predpokladajú hovoriaceho – častice, citoslovca a časť zámen. Napríklad, citoslovná veta v doklade (6) oznamuje len to, že hovoriaci (v tomto prípade postava) zakúša bolesť. Použitie citoslovca *au* sa plne zhoduje s jeho lexikografickým výkladom, porov. „vyjadruje pocit fyzickej bolesti“ (SSSJ, 2006, s. 182):

(6) „Au! Ťaháš ma za vlasy!“

Sekundárne egocentriká sú motivované komunikačno-pragmatickými faktormi. Sú to kontextovo senzitívne výrazy, ich sémantický obsah ovplyvňujú diskurzné okolnosti, kontext interpretácie (Zouhar, 2013). Patria k nim najmä príslovky a časť zámen, slovies a substantív. Tie výrazy, ktorých významy závisia od kontextu použitia a ktoré napríklad H. Reichenbach (1947) poníma ako *token-reflexive*, M. Zouhar (2013) nazýva *kontextovo citlivé výrazy*. Porovnajme kontextuálnu špecifikáciu adverbia *teraz* v dialogickom a naratívnom režime interpretácie:

(7) „Otec je teraz v nemocnici na operácii“.

(8) Otec teraz príde po ňu a pôjdu na večeru.

Ak hovoriaci povedal (7), znamená to, že otec sa v čase prehovoru nachádza v nemocnici, deiktikum *teraz* znamená *v tejto chvíli*. Sémantika adverbia je konsonantná so sémantikou prézentu a dokonavého vidu. Indexálne *teraz* sa primárne vzťahuje na časovo-priestorovú lokalizáciu hovoriaceho v dialogickom režime (o širších časových významoch adverbia *teraz* pozri Hirschová, 2013, s. 77 – 78). Ak hovoriaci povedal (8), znamená to, že otec príde onedlho, deiktikum *teraz* vyjadruje *o chvíľu* a sémantika adverbia *teraz* musí byť konsonantná so sémantikou slovesného futúra a nedokonavého vidu. Je to spôsobené tým, že kontextovo citlivé výrazy pri reprodukovani, t. j. pri zmene kontextu, môžu meniť svoju sémantickú hodnotu. V doklade (8) diskurzívnu interpretáciu egocentrika *teraz* ovplyvňuje kontextový posun, ktorý je daný naratívnym režimom interpretácie a súhrou sémantiky lexémy s gramémami času a vidu.

Vráťme sa ku **komunikačnej udalosti**, ktorá je vymedzená z hľadiska subjektov (účastníkov) a ich komunikačných rolí a z hľadiska objektov, a to tak personálnych, ako aj predmetových. Personálne objekty sú osoby, o ktorých sa v komunikačnej udalosti hovorí, ale ktoré nie sú účastníkmi komunikácie. Ak sa na spôsob sprostredkovania komunikovanej udalosti ako naratívnej informácie budeme pozeráť z aspektu pragmatickej prezentácie hovoriaceho, anticipujeme jeho uhol pohľadu, **perspektívu** (ako proces vnímania) a jeho **fokalizáciu** (ako proces narácie). Perspektíva sa vzťahuje najmä na stanovisko hovoriaceho v pozícii pozorovateľa. J. Dvorský (2017, s. 67) poníma perspektívu ako systém predpokladov a jednu z mo-

dalít rozprávania, fokalizáciu chápe G. Genette (1980) ako „ohraničenie zorného poľa“ a „reguláciu naratívnej informácie“, pričom mierou ohraničenia je podľa neho vŕsznalosť autora. Rozlišuje sa (a) fokalizácia rozprávača (vonkajšia, externá fokalizácia) a (b) fokalizácia postavy⁵ (vnútorná, interná fokalizácia):

- (9) Bola to priepasť a na jej dne sa belaselo akési krovie. To ma trochu upokojilo. ≈ fokalizácia rozprávača
- (10) Hundral: „Čosi sa černie na ceste“. ≈ fokalizácia postavy.

S perspektívou a fokalizáciou súvisí zmena pohľadu, v dôsledku ktorej vzniká iná referenčná perspektíva, iná **projekcia**. Je to zmena nazerania na fakty, a to (i) presunom pohľadu rozprávača na pohľad jedného z účastníkov udalosti, alebo (ii) stotožnením pohľadu rozprávača s pohľadom účastníka udalosti. G. Genette (2005, s. 41) hovorí o naratívnej transgresii, v Moskovskej sémantickej škole ostatných rokov sa označuje ako **empatia**⁶. Doklad (11) dokumentuje presun perspektívy, a to tak, že prvá veta má perspektívu pozorovateľa a je fokalizovaná externe, v druhej vete sa mení na internú perspektívu, a tým aj na internú fokalizáciu. Doklady (12 – 14) reflektujú pohľad účastníka, s ktorým hovoriaci „empatizuje“, porov.:

- (11) Mesto pokrývala modrastá clona, tu a tam žmurkali prvé svetlá. Vlado chvíľu hľadel, ako sa tmavá postava stráca v súmraku. ≈ presun pohľadu rozprávača na pohľad účastníka udalosti (Vlada)
- (12) Jeden pilot uvidel vo výške 8 230 metrov labute spevavé. ≈ stotožnenie (empatia) rozprávača a pilota, ktorý vo výške 8 230 m uvidel labute
- (13) Za mliečnym sklom vchodových dverí zbadala tmavú siluetu dospelého muža. ≈ stotožnenie (empatia) rozprávača a ženy, ktorá zbadala siluetu muža
- (14) Pred očami zvedavcov sa ukázal kúzelník. ≈ stotožnenie (empatia) rozprávača a osôb, pred ktorými sa ukázal kúzelník.

Pragmatika **konštatovania** umožňuje projekciu aj rozprávača, aj inej osoby. Porovnajme diskurzívnu realizáciu adverbia *znenazdania*:

⁵ G. Genette (1980) považuje čas, rozprávača a fokalizáciu za hlavné kategórie ponímania diskurzu v naratológii. V procese narácie rozlišuje tri typy fokalizácie: (a) vnútorná fokalizácia (internal focalization) – zaznamenáva udalosť prostredníctvom hlavnej postavy; rozprávač = postava; (b) vonkajšia fokalizácia (external focalization) – zaznamenáva udalosť z odstupu, neutrálne; narátor < postava (rozprávač vie a povie menej než vie a povie postava); (c) nulová fokalizácia (zero focalization) – využíva generalizovaný, všeobecný uhol pohľadu; rozprávač > postava (rozprávač vie a povie viac než vie a povie postava).

⁶ V našej lingvistickej tradícii sa výraz *empatia* používa v zmysle „vcitovanie sa, vžívanie sa do pocítov, konania alebo myslenia inej osoby“ (SSSJ, 2006, s. 888). Porovnajme slová S. Ondrejoviča: „[ak] hovoriaci sám hrá nejakú rolu vo vete, možno očakávať, že prejaví empatiu k samému sebe, empatii vzhľadom na adresáta sa dáva prednosť pred empatiou k tretej osobe. Častejšie sa empatia prejavuje vo vzťahu k personickým než nepersonickým referentom“ (Ondrejovič, 1989, s. 57).

- (15) Svet a život sa mi znenazdania javia grotesknejšie. ≈ znenazdania pre rozprávača (empatia k samému sebe)
- (16) Znenazdania začal fúkať prudký bočný vietor, konáre stromov sa nebezpečne ohýbali. ≈ znenazdania pre rozprávača (bez empatie k niekomu)
- (17) Otcovi znenazdania prišiel list písaný na stroji. ≈ znenazdania pre otca (empatia k tretej osobe – otcovi).

Podobne pragmatická orientácia vetnej príslovky *škoda* vyjadruje perspektívu aj rozprávača (18), aj účastníka udalosti (19 – 20). V prípadoch projekcie účastníka udalosti rozprávač (narátor) sa stotožňuje s ľútosťou zasahujúcou účastníka udalosti a explicitne to prezentuje:

- (18) „Škoda, že v tom čase už budem v Anglicku.“ ≈ škoda pre rozprávača (empatia k samému sebe)
- (19) Škoda, že dážď podujatie na chvíľu prerušil. ≈ škoda pre divákov (empatia k tretej osobe – divákovi)
- (20) Škoda, že sa mu vtedy druhé kolo nevydarilo na úplnú spokojnosť. ≈ škoda pre pretekára (empatia k tretej osobe – pretekárovi).

Vo všetkých troch prípadoch sa opisované udalosti dotýkajú osobnej sféry hovoriaceho ako rozprávača a faktu aktuálneho vyjadrenia ľútosť. V dokladoch (19 – 20) sa projekcia rozprávača spája s empatiou k účastníkom udalosti a prezentuje akoby vstup rozprávača do udalosti.

Pragmatika **otázky** reflektuje prenos orientácie egocentrika z hovoriaceho na adresáta. Je. V. Padučeva (1996, s. 268) hovorí dokonca o **interogatívnej projekcii** (voprositeľnej projekcii):

- (21) – Chutí? ≈ chutí tebe/vám
– Áno, chutí. ≈ chutí mne
- (22) – Dobré? ≈ dobre pre teba/vás (= súhlasíš/súhlasíte?)
– Dobré. ≈ dobre pre mňa (= súhlasím).

3. SÉMANTICKO-PRAGMATICKÉ ROLY HOVORIACEHO V EGO-CENTRIKÁCH

Ako sme už spomínali, hovoriaci je účastníkom jednak aktu komunikácie (ako hovoriaci), jednak ako sémantická rola egocentrik. Je súčasťou obsahu lexém a gramatických kategórií, má určitú rolu v udalosti, opisovanej danou lexémou – niečo vidí, o niečom premýšľa, niečo hovorí a pod. Hovoriaci môže v sémantike jazykových prostriedkov (a teda v koncepte udalosti) vystupovať v podobe: subjektu reči, subjektu deixy, subjektu percepcie a subjektu vedenia (Padučeva, 2013).

V kánonickej komunikačnej situácii viaže na seba rolu hovoriaceho (na úrovni významu) a nulový znak (na úrovni syntaktickej formy), v nekánonickej komunikačnej situácii prechádza systémovými zmenami, pričom na úrovni syntaktickej formy

zachováva nulový znak. Ako protiklad k hovoriacemu sa v nekánonickej komunikačnej situácii vyprofilovala osoba **pozorovateľ**a. Inštancia pozorovateľa sa v lingvistike etablovala najmä v prácach Ju. D. Apresiana (1986) a teoretikov Moskovskej sémantickej školy. Pozorovateľ je sémantický aktant, ktorý sa lexikalizoval alebo gramatikalizoval v sémantickej role subjektu percepcie alebo subjektu deixy. V naratíve má pozorovateľ komunikačnú funkciu rozprávača alebo postavy. Napríklad v doklade (23) pozorovateľ má komunikačnú funkciu rozprávača a dve sémantické funkcie – subjektu percepcie (*zaznel hvizd*) a subjektu deixy (*kdesi v dialke*). Obe sémantické funkcie sú kooperujúce a umožňujú realizovať výpoveď, ktorá je vystavaná z egocentrik:

(23) Kdesi v dialke zaznel hvizd.

Egocentriká s endogénnym pozorovateľom sa považujú za dôležité lexikálne vyjadrenia tzv. evidenciálnych významov, teda signálov toho, o aké „dôkazy“ hovoriaci môže opierať svoje tvrdenia (Plungian, 2000; Hirschová, 2013). Je. V. Padučeva (2004, s. 213 – 214) o niektorých slovesách hovorí ako o slovesách s tzv. „vrodeným pozorovateľom“. Podľa autorky to sú:

(i) slovesá vyjadrujúce pohyb von z niečoho alebo cez prekážku. E. Sekaninová v tomto type rozlišuje (a) extravertný spôsob slovesného deja, čiže smerovanie deja z niečoho (1980, s. 46): *vybehnúť*, *vyletieť*, *vyliezť*, *vyjsť*, *vysunúť sa*, *vystrčiť sa*, *vystúpiť* a i. a (b) pervertný spôsob slovesného deja, t. j. smerovanie deja cez niečo (1980, s. 76): *prekročiť*, *preskočiť*, *preliezť*, *prehupnúť sa*, *preniesť sa* a i., napr.:

(24) Z trávy sa vystrčili zajačie uši.

(25) Na najbližšom medziposchodí sa prehupol cez zábradlie a posledné schody bral po dvoch.

(ii) slovesá s pozorovateľom, vedľa ktorého prechádza trajektória pohybujúceho sa objektu: *hadieť sa*, *kľukatiť sa*, *mihať sa*, *vinúť sa* a i., napr.:

(26) Krásny potok sa kľukatí po lúke a po oboch stranách stoja vysoké skalné steny.

(iii) slovesá priestorového rozloženia orientovaného na pozorovateľa: *rozprestierať sa*, *rozliehať sa*, *rozkladať sa*, *rozostierať sa*, *rozširovať sa*, *rozťahovať sa* a pod., napr.:

(27) V dialke sa rozprestierali zaplavené polia.

(iv) slovesá emitujúce svetlo, zvuk, pach: *voňať*, *páchnuť*, *smrdieť*, *znieť* a i., napr.:

(28) Vlhká tráva voňala, voňali drobné strakaté kvietky, vysadené na troch miestach do tvaru hviezdy.

Ju. D. Apresian (2004, s. XLIII) rozlišuje vonkajšieho (29) a vnútorného pozorovateľa (30):

(29) Cesta od dediny ku kostolíku sa vinula holým kopcom. ≈ vonkajší pozorovateľ pozerajúci sa na cestu zo strany

- (30) Predo mnou sa vinula dlhá rovná cesta lemovaná stromovou alejou.
≈ vnútorný pozorovateľ pohybujúci sa po ceste

Vymedzenie vonkajšieho pozorovateľa umožňuje videnie seba samého ako objektu a zároveň ako subjektu percepcie. V dokladoch (31 – 32) je prezentovaný pohľad rozprávača ako vonkajšieho pozorovateľa, dovoľujúci vidieť nielen seba, ale aj akoby za seba (za svoj chrbát):

- (31) Na tvári sa mi zjavil neurčitý výraz.

- (32) Za mnou sa rozprestierali nekonečné lúky bez akéhokoľvek náznaku stromov.

Nadväzujúc na predchádzajúci výklad a doklady zo SNK, môžeme povedať, že egocentrická tvoria súbory výrazových prostriedkov, ktoré sú viazané na istú tematickú oblasť, ktorá ovplyvňuje sémanticko-pragmatické roly hovoriaceho. Podľa skupín egocentrických vyjadrujúcich príslušné sémanticko-pragmatické perspektívy navrhujeme predbežne rozlišovať tieto sémanticko-pragmatické roly endogénneho hovoriaceho/pozorovateľa:

1. Deiktor je hovoriaci v obsahu (a) personálií: *ja, my, on, ona, oni, ono, ony, ty, vy*; (b) demonstratív: *tá, taký, ten, tento, to, toto*; (c) reflexív: *seba, sa*; (d) interogatív: *aký, či, čo, kde, kdeže, kedy, kto, ktorý*; (e) indefinit: *bársčo, bárskade, bárskam, bárskde, bárskedy, bárskto, čokoľvek, čosi, čosi-kamsi, čosi-kdesi, dačo, dakade, dakam, dakde, dakedy, dakto, kdekade, kdesi, kdesi-čosi, kde-tu, kedy-tedy, ktosi, ktoviekam, neviem kam, neviem kde, neviem kedy, niečo, niekade, niekadiaľ, niekam, niekde, niekedy, niekto, voľačo, voľajako, voľakde, voľakedy, voľakto*; (f) adverzatív: *nijak, nijako, nič, nik, nikade, nikadiaľ, nikam, nikde, nikdy nikto, žiaden, žiadny*; (g) delimitatív: *každý, sám, samý, všade, všetci, všetko, vždy*; (h) temporálnych výrazov: *vtedy, teraz*; (i) spaciálnych výrazov: *sem, tam, tu*;

2. Expektor je hovoriaci v obsahu výrazov s významom (a) neočakávanosti: *náhle, nečakane, neočakávane, nepravdepodobne, prekvapujúco, znenazdania, zrazu*; (b) očakávanosti: *konečne, nakoniec, napokon, očakávané*;

3. Komparant je hovoriaci v obsahu výrazov s významom (a) podobnosti: *podobne*;

(b) zhody: *doslova, identicky, presne, rovnako, takisto/tak isto, taký istý, takže, tamže, ten istý, tenže, verne*; (c) rozdielnosti: *ináč, inak, inakšie, inam, inde, inokadiaľ, inokedy, iný*;

4. Konsiderant je hovoriaci v obsahu metatextových výrazov: *ako vidno, dajme tomu, eventuálne, inými slovami, jednako, medziiným//medzi iným, menovite, mimochodom, naopak, napríklad, nevedno, okrem iného, okrem toho, popri inom, povedzme, prípadne, respektíve, to jest, teda, totiž, vlastne*;

5. Kvalifikant je hovoriaci v obsahu kvalifikačných výrazov vyjadrujúcich (a) pozitívnu stránku: *dobre, hodno, primerane, radno, správne, vhod, znamenite*,

(b) negatívnu stránku: *abnormálne, chybné, nanič, nedobre, nehodno, nenáležité, nepatrične, nepríhodne, neprimerane, neradne, nesprávne, nevhod, nevhodne, zle*;

6. Kvantifikant je hovoriaci v obsahu kvantitatívnych výrazov vyjadrujúcich: (a) častosť: *často, častokrát, niekoľko, niekoľkokrát, niekoľko raz, opätovne, opäť, veľakrát, zas/zasa, znova/znovu, zriedka*; (b) mieru, pričom sa rozlišuje (i) väčšia miera: *hodne, mimoriadne, mnoho, nadobro, načisto, nadmerne, naskrz, nebývalo, nekonečne, nemálo, nesmierne, nevidane, prehnane, príliš, priveľmi, veľa, veľmi*, (ii) menšia miera: *akomak, málo, minimálne, mizivo, nemnoho, nepatrne, nepríliš, neveľa, neveľmi, trochu/trochu*;

7. Lokalizant je hovoriaci v obsahu výrazov s významom (a) času rozlišujúceho (i) časovú lokalizáciu: *dávno, dnes, nedávno, prednedávnom, predvčerom, včera, zajtra*; (ii) duratívnosť: *dlho, krátko*; (iii) častosť: *často, denne, každodenne, každoročne, ročne, z roka na rok*; (b) priestorovej lokalizácie a orientácie rozlišujúcej (i) miesto: *blízko, ďaleko, naľavo, napravo, neďaleko, vľavo, vpravo, v diaľke, vpredu, vzadu*; (ii) smerovanie: *dolu, doľava, doprava, hore, naľavo, napravo, napred, nazad, vľavo, vpravo* a pod. Hovoriaci/pozorovateľ tu zohráva úlohu časového a priestorového orientátora.

8. Senzant je hovoriaci v obsahu lexém s dynamickým významom, ktorý niečo vníma: (a) vizuálne: *belieť sa⁷, črtat' sa, kľukatíť sa, mihnúť sa, objaviť sa, vinúť sa, vynoriť sa, vyzerat', zjaviť sa, zmiznúť*; (b) auditívne: *doniesť sa, ozvať sa, rozľahnúť sa*; (c) olfaktoricky: *cítiť, páchnuť, voňať*;

9. Volutant je hovoriaci v obsahu výrazov s významom vnútorného stavu: (a) nádeje, možnosti, pravdepodobnosti: *asi, azda, dozaista, bezpochyby, hádam, možno, možnože, najskorej, najskôr, pravdepodobne, snád', vari, vraj, zrejme*; (b) uspokojenia: *chvalabohu, konečne, našťastie, šťastie, že...*; (c) presvedčenia, istoty: *ako by nie, akokoľvek, bársako, bezpochyby, čožeby nie, dozaista, evidentne, iste/isto, navidomoči, naozaj, nepochybne, namojdušu, namojpravdu, namojveru, nepochybne, nesporne, ozaj, pravdaže, samozrejme, skutočne, určite, v skutočnosti, zaiste, zjavne*; (d) údivu: *nečudo, nie div, veď*; (e) túžby, želania: *dajboh, dajbože, keby, kebyže, kiež, kiežby/kiež by, len aby*; (f) pohrdania: *dajsamisvete, nevidali*; (g) pochybnosti: *akože, kdeby, kdežeby*; (h) obavy: *božechráň, nebodaj, nedajbože*; (i) rezignácie, ľahostajnosti: *(je) jedno, nech*; (j) ľútosti, sklamaní: *bohužiaľ, na-nešťastie/na nešťastie, škoda, žiaľ* a pod.

Z celkového počtu deviatich zatiaľ evidovaných sémanticko-pragmatických rolí za primárnu považujeme tú, ktorá sa spája s dynamickým významom, t. j. rolu **senzanta**, keďže participuje na diskurzívnej interpretácii **udalosti**. Ostatné roly hodnotíme ako rozvíjajúce, teda také, ktoré vyjadrujú rôzne stanoviská, rôzne referenč-

⁷ V sémantike slovíet *belieť (sa)*, *černieť (sa)* T. V. Bulygina ešte v roku 1982 identifikovala efekt „spoluprítomnosti hovoriaceho“ („soprisutstvija govoriaščego“).

né perspektívy. Zúčastňujú sa na diskurzívnej interpretácii **faktov**. Vetu rozvíjajú významovo prostredníctvom dodatočných informácií podľa princípu informačnej pregnančnosti (Miko, 1989, s. 31).

Teraz si všimnime, ako hovoriaci pomocou egocentrick mení diskurzívnu interpretáciu udalosti a faktov. Ako východisko máme vetu:

- (33) Dážď podujatie na chvíľu prerušil. $\approx$ hovoriaci vystupuje v úlohe garanta epistemického náhľadu na udalosť: „S vie, že p“, kde S je epistemickým subjektom a p je propozíciou.

Samotná veta poukazuje na to, že hovoriaci pri prezentácii udalosti usudzuje abduktívne. Ako vieme (porov. Dolník, 2013), usudzovanie zahŕňa tri komponenty: udalosť, výsledok a pravidlo, ktoré usúvzťažňuje udalosť s výsledkom. Podľa ich usporiadania sa usudzovanie rozčleňuje na dedukciu, indukciu a abdukciu. V prípade dedukcie komponenty sú usporiadané takto: pravidlo – udalosť – výsledok; v prípade indukcie: udalosť – výsledok – pravidlo; v prípade abdukcie: výsledok – pravidlo – udalosť (Dolník, 2013, s. 383 – 384). Takže v našom prípade máme výsledok (dážď podujatie na chvíľu prerušil) – pravidlo (ak začne pršať, organizátori spravidla podujatie prerušia) – udalosť (konalo sa podujatie).

Uplatnením egocentrick sa výpovede subjektívizujú. Porovnajme komentujúcu funkciu podávateľa k obsahu propozície, jeho osobný výber egocentrick a jeho fokalizáciu udalosti:

- (33a) Vtedy dážď podujatie na chvíľu prerušil. $\approx$ fokalizácia deiktora
(33b) Včera dážď podujatie na chvíľu prerušil. $\approx$ fokalizácia temporálneho lokalizanta
(33c) Nečakane dážď podujatie na chvíľu prerušil. $\approx$ fokalizácia expektora
(33d) Škoda, že dážď podujatie na chvíľu prerušil. $\approx$ fokalizácia volutanta
(33e) Mimochodom, dážď podujatie na chvíľu prerušil. $\approx$ fokalizácia konsideranta.

Doklady (33a – 33e) potvrdili potenciál vety pre informačnú zmenu. Sú výrazom operatívnej aktivity podávateľa, reflexiou jeho sebvýrazu (slovami F. Miku), výsledkom subjektívnej selekcie faktov, a tým vyjadrením jeho postoja. Rozprávač sa zároveň stal subjektom rozhodovania. Rozhodovanie je voľba medzi alternatívami, ktoré sú subjektu rozhodovania viac-menej známe a má ich k dispozícii. Rozhodovanie je spojené s potenciálnym vyhodnotením udalosti z rôznych aspektov. Pri diskurzívnej interpretácii udalosti a faktov umožňuje koexistenciu viacerých egocentrick. Napríklad v doklade (34) má hovoriaci sémantické roly senzanta (*pes zašteká*), expektora (*vtom*), deiktora (*kdesi*) a lokalizanta (*v diaľke*):

- (34) Vtom kdesi v diaľke zašteká pes.

Vetu tak charakterizuje rozšírená vnútorná štruktúra, realizovaná stupňovitou relačnou štruktúrou (termín *stupňovitá relačná štruktúra* pozri v *Mluvnici češti-*

ny 3, 1987, s. 9). To znamená, že hovoriaci postupoval v zmysle postupného pripájania faktov. Sémantické relácie medzi egocentrikami vyjadrujú rôzne referenčné perspektívy, ktoré sa na syntaktickej rovine realizovali ako zložené (postupne rozvíjané) adverbiálne pozostávajúce z dvoch relatívnych komponentov (*vtom, kdesi*) a jedného sémanticky exponovaného prvku (*v dialľke*) a tvoriace jeden konštituent:

(34a) Zaštekcal pes. ≈ fokalizácia senzanta

(34b) (Vtom) zaštekcal pes. ≈ adícia fokalizácie expektora

(34c) Vtom (kdesi) zaštekcal pes. ≈ adícia fokalizácie deiktora

(34d) Vtom kdesi (v dialľke) zaštekcal pes. ≈ adícia fokalizácie priestorového lokalizanta.

V doklade (35) sa hovoriaci realizuje v sémantických rolách senzanta (*lampa spadla*), expektora (*zrazu*), kvantifikanta (*s rachotom*) a lokalizanta (*na zem*):

(35) Zrazu lampa s rachotom spadla na zem.

Pre vetu je príznačná rozšírená vnútorná štruktúracia a viacúrovňová relačná štruktúra tvorená umiestnením príslovkového určenia, a to: antepozične pred podmet (35a), intrapozične – medzi podmet a prísudok (35b) a napokon postpozične za prísudok (35c). Adverbiálne nie sú generované kontaktne a vo vete netvoria jeden konštituent:

(35a) Lampa spadla. ≈ fokalizácia senzanta

(35b) (Zrazu) lampa spadla. ≈ adícia fokalizácie expektora

(35c) Zrazu lampa (s rachotom) spadla. ≈ adícia fokalizácie kvantifikanta

(35d) Zrazu lampa s rachotom spadla (na zem). ≈ adícia fokalizácie priestorového lokalizanta.

Všetky adverbiálne v dokladoch (34 – 35) pomenúvajú adherentnú okolnosť dynamického príznaku. Ako závislé členy nie sú určované riadiacim slovesom, vyjadrujú vetný vzťah adjunkcie. Ich umiestnenie rešpektuje adjunkčný princíp adverbiálnej syntaxe, ktorý je založený na sémantických a diskurzívnych vlastnostiach jednotlivých typov prísloviok. Táto problematika si však žiada podrobnejšiu analýzu.

4. ZÁVER

V štúdiu sme predložili otázku vymedzenia lexikálnych egocentrických a náčrt sémanticko-pragmatických rolí hovoriaceho v naratívnych konštatačných výpovediach.

Z výkladu vyplynulo, že egocentrická anticipujú endogénneho a zároveň skrytého hovoriaceho, ktorý nemá syntaktickú prezentáciu. Sú produktom a zároveň prostriedkom subjektívizácie jazyka, keďže ich zmyslom je sprítomňovanie človeka v jazyku a diskurze. Patria do sféry informačnej ponuky každého prirodzeného jazyka. Lexikálne egocentrická ako jazykové výrazové formy sú nosiče syntaktických,

sémantických a pragmatických funkcií. Sú to výrazy, prostredníctvom ktorých podávateľ uplatnením vlastnej perspektívy uskutočňuje diskurzívnu interpretáciu (fokalizáciu) udalostí a faktov. Funkčné vlastnosti egocentrik umožňujú hovoriacemu formulovať výpoveď s intenciou sebavyjadrenia, autenticity a reflexie svojho uhla pohľadu na udalosti a fakty.

Ukázalo sa, že pre vymedzenie egocentrik sa zásadným stal koncept udalosti v konkrétnej komunikačnej situácii, koncept faktu ako elementárnej tematickej jednotky a diskurzívna interpretácia ako spôsob sprostredkovania udalosti a faktu hovoriacim, t. j. osobou s istou sémantickou a komunikačnou rolou. Rozlíšenie sémantickej roly (kto vníma) a komunikačnej roly (kto rozpráva), t. j. perspektívy a fokalizácie potvrdilo metodologický dosah pre uchopenie egocentrik.

Predbežne sme predložili súbor deviatich sémanticko-pragmatických rolí hovoriaceho. Za primárnu považujeme tú, ktorá sa spája s dynamickým významom, t. j. *senzanta* (včítane *pozorovateľa*), keďže participuje na diskurzívnej interpretácii udalosti. Ostatné roly hodnotíme za rozvíjajúce, teda také, ktoré vyjadrujú rôzne stanoviská, rôzne referenčné perspektívy. Participujú na diskurzívnej interpretácii faktov a prezentujú hovoriaceho ako *deiktora*, *expektora*, *komparanta*, *konsideranta*, *kvalifikanta*, *kvantifikanta*, *lokalizanta* a *voluntanta*. Výrazy s týmito sémanticko-pragmatickými rolami hovoriaceho/pozorovateľa fungujú v pragmatickej perspektíve ako výpovedné modifikátory a podieľajú sa na realizácii komunikačných intencií hovoriaceho.

Literatúra

- ABBOTT, H. Porter: The Cambridge Introduction to Narrative. Cambridge: Cambridge University Press 2008. 2nd edition. 272 p.
- APRESIAN, Jurij Derenikovič: Lingvističeskaja terminologija slovaria. In: Novyj objasnitel'nyj slovar sinonimov russkogo jazyka. Izd. 2. Moskva – Vena: Jazyki slavianskoj kul'tury – Venskij slavističeskij al'manach 2004, s. XXII – LII.
- BENVENISTE, Émile: Les relations de temps dans le verbe français. In: Bulletin de la Société Linguistique 545, 1959, pp. 237 – 250.
- BULYGINA, Tatiana Viačeslavovna: K postrojeniju tipologii predikatov v russkom jazyke. In: Semantičeskije tipy predikatov. Moskva: Nauka 1982, s. 7 – 85.
- DANIEL, Michail Aleksandrovič: Tipologija asociativnoj množestvennosti. Moskva: MGU 2000. 202 s. (dizertačná práca)
- DOLNÍK, Juraj: Interpretácia ako konštituent človeka, komunikácie a porozumenia. In: Jazykovedný časopis, 2013, roč. 64, č. 2, s. 93 – 108.
- DVORSKÝ, Juraj: Od naratívnej gramatiky k interdisciplinarite naratívu. Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku 2017. 192 s.
- GENETTE, Gerald: Metalepsa. Od figúry k fikcii. Bratislava: Kaligram 2005. 120 s.
- GUREJEV V. A.: Jazykovej egocentrizmu v nových paradigmatách poznania. In: Voprosy jazykoznanija, 2004, roč. 53, č. 2, s. 57 – 67.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Pragmatika v češtině. 2. vyd. Praha: Karolinum 2013. 336 s.

- JAKOBSON, Roman Osipovič: Šiftery, glagol'nyje kategorii i russkij glagol. In: Principy tipologičeskogo analiza jazykov različnogo stroja. Sost. O. G. Revzina. Moskva: Nauka 1972. 282 s.
- KAPLAN, David. Demonstratives. In: Themes from Kaplan. Eds. J. Almog – J. Perry – H. Wettstein. New York: Oxford University Press 1989, pp. 481 – 563.
- KIBRIK, Alexandr Jevgenievič: Ierarchii, roli, nuli, markirovannost' i anomaf'naja upakovka grammatičeskoj semantiki. In: Voprosy jazykoznanija, 1997, roč. 46, č. 4, s. 27 – 57.
- LYONS, John: Semantics, Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press 1977. 388 p.
- MIKO, František: Aspekty literárneho textu. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1989. 206 s.
- Mluvnice češtiny 3. Skladba. Praha: Academia 1987. 746 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi slovesom a vetou. Bratislava: Veda 1989. 128 s.
- PADUČEVA, Jelena Viktorovna: Semantičeskije issledovanija. Semantika vremeni i vida v russkom jazyke. Semantika narrativa. Moskva: Jazyki slavianskoj kul'tury 1996. 480 s.
- PADUČEVA, Jelena Viktorovna: Dinamičeskije modeli v semantike leksiki. Moskva: Jazyki slavianskoj kul'tury 2004. 608 s.
- PADUČEVA, Jelena Viktorovna: Egocentričeskije valentnosti i dekonstrukcija govoriaščego. In: Voprosy jazykoznanija, 2011, roč. 60, č. 3, s. 3 – 18.
- PLESNÍK, Ľubomír a kol.: Tezaurus estetických výrazových kvalít. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta. Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2008. 474 s.
- PLUNGIAN, V. A.: Obščaja morfologija. Vvedenije v problematiku. Moskva: Editorial URSS 2000. 384 s.
- REICHENBACH, Hans: Elements of Symbolic Logic. New York: Macmillan 1947. 284 p.
- RUSSELL, B.: An Inquiry into Meaning and Truth. New York: W. W. Norton & Company, Inc. 1940. 446 p.
- SEKANINOVÁ, Ella: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. Bratislava: Veda 1980. 200 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzáássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Hl. red. A. Jarošová – K. Buzáássyová. Bratislava: Veda 2011. 1087 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. [3. zv.]. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1104 s.
- SOKOLOVÁ, Jana: Sémantika a pragmatika konštrukcií egoprezentácie. In: Slovenská reč, 2018, roč. 83, č. 3, s. 261 – 276.
- WIERZBICKA, Anna: Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin – New York 1991. 502 p.
- ZOUHAR, Marián: Indexické výrazy a kontextová citlivosť. In: Organon F 20 (Supplementary Issue 1), 2013, s. 206 – 222.

Internetové zdroje

- [1] APRESIAN, Jurij Derenikovič: Dejksis v leksike i grammatike i naivnaja model' jazyka. In: Semiotika i informatika. Vyp. 28. Moskva: VINTI 1986, s. 5 – 34. Dostupný na: http://lpcs.math.msu.su/~uspensky/journals/siio/35/35_12APRES.pdf [cit. 25. 03. 2019].
- [2] EGOCENTRIČESKIE JAZYKOVYJE JEDINICY. Dostupný na: <http://rusgram.ru> [cit. 08. 03. 2019].
- [3] GENETTE, Gerald: Narrative Discourse. An Essay in Method. New York: Cornell University Press 1980. Dostupný na: https://archive.org/stream/NarrativeDiscourseAnEssayInMethod/NarrativeDiscourse-AnEssayInMethod_djvu.txt [cit. 23. 02. 2019].
- [4] JESPERSEN, Otto: Language, Its Nature, Development and Origin. New York: Henry Holt & Company 1924. 456 p. Dostupný na: https://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/...3/.../Jesperesen_1922_Language_Its_nature.pdf [cit. 20. 02. 2019].
- [5] KIBRIK, Andrej Alexandrovič: Dejksis. In: Enciklopedija Krugosvet. Dostupný na: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnyje_nauki/lingvistika/DEKSIS.html?page=0,0. [cit. 13. 02. 2019].

- [6] Nový encyklopedický slovník češtiny. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník> [cit. 23. 03. 2019].
- [7] PADUČEVA, Jelena Viktorovna: Egocentričeskije jedinicy jazyka i režim interpretacii. 2013. Dostupné na: www.dialog-21.ru/media/1274/paduchevaev.pdf [cit. 13. 02. 2019].
- [8] SILVERSTEIN, Michael: Shifters, Linguistic Categories, and Cultural Description. Dostupný na: <https://web.stanford.edu/~eckert/Courses/ParisPapers/Silverstein1976.pdf> [cit. 20. 02. 2019].
- [9] Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. 23. 03. 2019].

FREKVENCIA LEXIKÁLNYCH JEDNOTIEK CUDZIEHO PÔVODU V SLOVENČINE

Radovan Garabík – Agáta Karčová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

GARABÍK, Radovan – KARČOVÁ, Agáta: Frequency of Lexical Units of Foreign Origin in Slovak. Slovak Language, 2019, Vol. 84, No 1, pp. 26 – 46.

Abstract: The article describes a method to analyse contemporary Slovak vocabulary with regard to the origin of the words. By using statistical data from a representative corpus of modern written language and etymological information we arrive at reasonably confident estimation of the ratio of loanwords in common Slovak vocabulary and the provenance of lexical borrowings. We demonstrate some of the findings in tables and charts, providing information that is interesting to non-linguistically oriented members of Slovak population (who are sometimes vocal in expressing their attitudes to the perceived amount of loanwords in the Slovak language), but can be also inspiring for further research in philology or linguistics.

Key words: corpus, etymology, loanwords, Slovak language, statistics, vocabulary

ÚVOD

Slovná zásoba slovenčiny, rovnako ako každého živého funkčného jazyka, podlieha rôznym typom zmien. Jej neustála aktualizácia je nevyhnutná pre zachovanie jazyka schopného spĺňať všetky svoje funkcie, predovšetkým komunikatívnu a kognitívnu, na ktoré sú v súčasnosti najmä v súvislosti so zrýchleným tempom vedecko-technického pokroku kladené stále vyššie nároky. Dynamika jazyka sa najviac vníma a je najľahšie overiteľná na lexikálnej úrovni.

K prirodzeným spôsobom obohacovania slovnej zásoby patrí aj preberanie slov z fondov iných jazykov. Podľa J. Dolníka (2003, s. 165 – 166) sa medzery v nominálnej sústave odstraňujú preberaním, keď sa nedá utvoriť domáci výraz, alebo keď je domáci výraz menej vhodný, za bežný dôvod môžeme považovať aj preberanie v prospech diferenciacie a variabilnosti jazyka. Spôsoby preberania slov, slovných spojení, frazém, ich adaptácia v prijímajúcom jazyku, formovanie obsahu i rozsahu každého nového pojmu a sémantické posuny lexém sú predmetom skúmania nielen lingvistiky, ale aj viacerých ďalších disciplín, výskum lexikálneho fondu organicky prepája prístup synchronie a diachronie.

Existujú rôzne názory na preberanie slov z cudzích jazykov. Ako upozorňuje M. Ološtiak (2009, s. 87 – 95), mnohé z nich, stavajúce sa odmietavo k tomuto spôsobu obohacovania slovnej zásoby, sú argumentačne slabo podložené, dokonca „sa sklzá... do roviny voluntaristickej kritiky. ... Navyše, opierajú sa o jednotlivosti, ktoré sa prezentujú ako všeobecné trendy v rámci spisovného vyjadrovania.“ Ďalší lin-

gvisti, naopak, poukazujú na to, že preberanie je prirodzeným javom, napr.: „...náš jazyk nie je ohrozovaný nijakým iným jazykom a žije svoju tzv. normálnu sociolinguvistickú situáciu“ (Ondrejovič, 2010, s. 5), vyzdvihujú ďalšie tvorivé možnosti tohto postupu: „Globalizácia jazyka však prináša nielen anglicizmy, hybridy, jazykové glocalizmy, ale umožňuje aj hravé narábanie s jazykom, tvorivosť pri zakomponovaní cudzích jazykových prvkov do systému domáceho jazyka, obohacovanie slovenčiny“ (Škvareninová, 2015, s. 44). Pomer cudzích slov v slovenčine, resp. množstvo novších výpožičiek, ostáva v diskusných aj odborných príspevkoch väčšinou nekvantifikovaný. V tejto súvislosti je namieste otázka, ako by sme mohli objektívne charakterizovať slovnú zásobu slovenčiny z hľadiska pôvodu slov. Samozrejme, každý odhad množstva prevzatých slov závisí od zvolených kritérií a od spôsobu, ako definujeme slová domáceho a cudzieho pôvodu, pričom podstatnú úlohu zohráva aj stanovenie miery a hĺbky využitia výsledkov etymologického výskumu. V tomto príspevku sa pokúsime o štatistické spracovanie analýzy relevantnej vzorky slovnéj zásoby slovenčiny a o názorné zachytenie pomeru prevzatých slov a slov domáceho pôvodu v slovenskom jazyku na základe dostupných prameňov.

1. SELEKCIA A PRIMÁRNE SPRACOVANIE TEXTOVÉHO MATERIÁLU

1.1. Zdrojové východiská výskumu

Na začiatku našej práce bolo potrebné určiť relevantnú vzorku slovenského jazyka, ktorá by z frekvenčného hľadiska dostatočne spoľahlivo reprezentovala slovnú zásobu súčasnej slovenčiny. Využili sme textové dáta Slovenského národného korpusu, konkrétne korpus *prim-7.0-public-vyv* s rozsahom 340 708 046 pozícií, sprístupnený v r. 2015, v ktorom sú vo vyváženej miere zastúpené publicistické, odborné a beletristické texty súčasnej slovenčiny. Vo všeobecnosti platí, že výskyt lexikálnych jednotiek v texte prirodzeného jazyka sa zhruba riadi Zipfovým zákonom¹, (Zipf, 1936; Piantadosi, 2014; Garabík a kol., 2018; Corral a kol., 2015), ktorý hovorí, že počet výskytov lexikálnej jednotky v korpuse je nepriamo úmerný rangu tejto jednotky v inverznom usporiadaní podľa počtu výskytov:

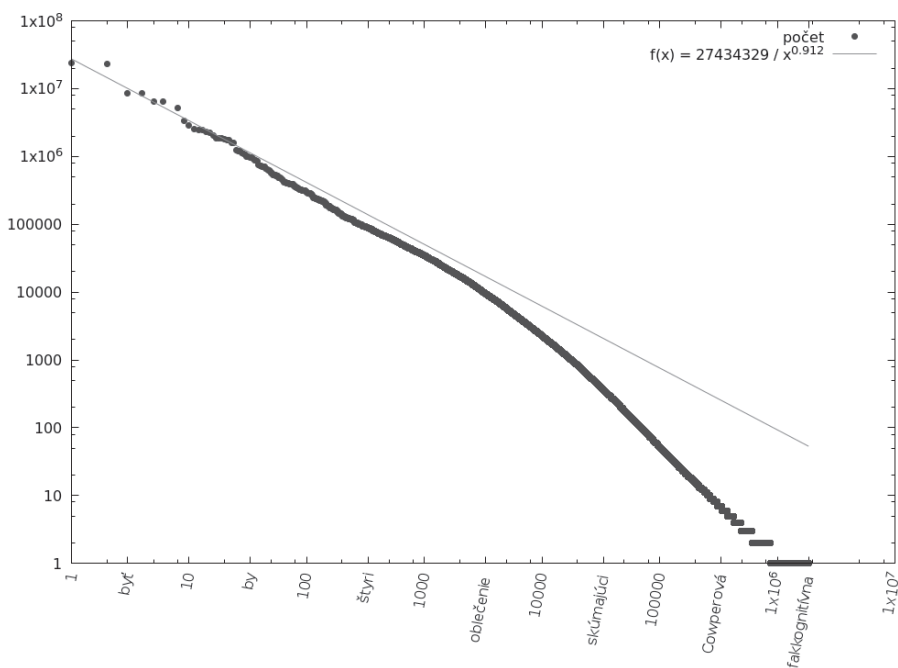
$$f = \frac{K}{r^b} \quad (1)$$

kde f je počet výskytov slova v korpuse (frekvencia), r jeho rang, b parameter distribúcie udávajúci rýchlosť poklesu, K multiplikatívna konštanta normalizujúca frekvenciu na

¹ V skutočnosti je Zipfov zákon (pôvodne na úrovni slovných tvarov, ale platný aj na úrovni lemm) len hrubou aproximáciou skutočnej distribúcie počtov slov; existujú rôzne spresnenia a teoreticky zdôvodniteľné odhady. Podrobnejšia analýza by ale bola nad rámec tohto článku, keďže Zipfov zákon uvádza len na ilustráciu pomerného zastúpenia najčastejších lexikálnych jednotiek v jazyku.

veľkosť daného korpusu. Aplikácia Zipfovho zákona na náš korpus *prim-7.0-public-vyv* je graficky znázornená na obr. 1; funkcia vystihuje výskyty slov v korpuse len v oblasti najfrekventovanejších slov (dá sa povedať, že do rangu 2 000). Mocninový koeficient $b=0,912$ vhodne využijeme pri odhadoch váhovaného Kendallovho τ koeficientu.

Naša analýza sa bude zameriavať na slová zo začiatku takehoto usporiadania, t. j. z počiatočnej časti Zipfovej distribúcie. Predpokladáme, že najfrekventovanejšie slová vnímajú používatelia jazyka ako najviac „normálne“, bežné, sú zároveň jadrom² aktívne využívanej slovnej zásoby. Hoci výsledky analýzy z tejto oblasti nemôžeme paušálne vzťahovať na celý jazyk, predsa odrážajú vplyv cudzích jazykov práve na najdôležitejšiu časť slovnej zásoby. Nami prezentovaný postup možno, prirodzene, použiť aj na analýzy vzoriek v strednej časti Zipfovej distribúcie, prípadne na jej chvoste, a tak ohodnotiť vplyv cudzích jazykov aj na „nie takú dôležitú“, resp. menej frekventovanú časť slovnej zásoby slovenčiny.

Obr. 1: Platnosť Zipfovho zákona v korpuse *prim-7.0-public-vyv*. Na vodorovnej osi je rang lemy v korpuse a niekoľko príkladov slov s daným rangom; na zvislej osi počet výskytov danej lemy. Výskyty sú preložené funkciou $f(x)$ (v logaritmicko-logaritmickej mierke znázornená priamkou).

² Jadro slovnej zásoby definujeme predovšetkým na základe frekvenčných parametrov, čo však v zásade neodporuje jeho zaužívanému vymedzeniu aj na základe ďalších charakteristík (porov. napr. Ondruš – Horecký – Furdík, 1980, s. 28), ako to dokladajú aj príklady uvedené v celom príspevku.

Z korpusu *prim-7.0-public-vyv* sme vyseletovali vzorku 2 000 najfrekvencovanejších textových jednotiek (lem)³, ktoré majú celkový počet výskytov 256 974 945 (výskyt týchto slov vo všetkých tvaroch paradigmy), čo pokrýva cca 75,4 % rozsahu celého korpusu⁴. Táto vzorka je teda založená na relatívne vyváženom⁵, aktuálnom a dostatočne rozsiahlom zdrojovom materiáli a je použiteľná na ďalšie analýzy.

Pre zaujímavosť uvádzame porovnanie váhovaného Kendallovho τ (Shieh, 1998) pre prvých 2 000 najfrekvencovanejších lem korpusu *prim-7.0-public-vyv* a iných korpusov slovenského jazyka⁶. Pri porovnávaní sa ignorovali rozdiely medzi interpunkciou a veľkosťou písmen. Jednotlivým leмам sme priradili váhu⁷ zodpovedajúcu ich rangu podľa funkcie (1), s koeficientom b rovným 0,912 (porovnaj obr. 1), pričom váhy boli multiplikatívne. V tabuľke 1 sú (v tomto poradí): korpus použitý pri tvorbe Frekvenčného slovníka slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu, korpus beletrie (vrátane prekladov), korpus originálnej slovenskej beletrie, korpus odborných textov, korpus publicistiky, hovorený korpus, a nakoniec vyvážený korpus *prim-8.0-public-vyv*, ktorý vznikol až po ukončení hlavnej etapy anotovania našich dát.

<i>korpus</i>	τ
prim-7.0-frk	0,436
prim-7.0-public-img	0,292
prim-7.0-public-img-sk	0,263
prim-7.0-public-prf	0,261
prim-7.0-public-inf	0,193
s-hovor-6.0	-0,002
prim-8.0-public-vyv	0,485

Tab. 1: Porovnanie váhovaného Kendallovho τ pre prvých 2 000 najfrekvencovanejších lem v niekoľkých korpusoch.

1.2. Primárne triedenie textových jednotiek

Text ako jazykovo-tematická štruktúra, jazykový znak svojho druhu (porov. Encyklopédia jazykovedy, s. 452) je tvorený slovami, pre prehľadnosť a čitateľnosť

³ Lemu môžeme zjednodušene chápať ako slovo v základnom tvare, ktoré reprezentuje všetky tvary paradigmy. Do množiny lem zaraďujeme aj znaky interpunkcie a číslice.

⁴ Do tejto množiny zaraďujeme aj znaky interpunkcie, pri ktorých neurčujeme ich etymologický pôvod (čo by sme, prísne vzaté, mohli, pretože interpunkcia je prevzatá, dokonca ani slovenská abeceda a číslice nie sú domáceho pôvodu) a v ďalších štatistikách s nimi nepočítame.

⁵ V zmysle chápania pojmu *vyváženosť* aplikovanom v Slovenskom národnom korpuse.

⁶ Pripomíname, že hodnota τ koeficientu rovná 1 zodpovedá absolútnej korelácii (identite) zoznamov, hodnota 0 situácii, keď sú zoznamy nezávislé.

⁷ Uvedomujeme si, že táto váha je založená na Zipfovej distribúcii iba jedného korpusu, a teda jej použitie univerzálne nie je podložené. Dané porovnanie však slúži len ako vedľajšia ilustrácia; dôsledná analýza zhodnosti rangov rôznych korpusov by vysoko prekračovala rámec tohto článku. Tabuľka poukazuje skôr na vhodnosť či nevhodnosť použitia Kendallovho τ na porovnávanie frekvenčných zoznamov, než na podobnosť korpusov.

textu oddelenými interpunkčnými znakmi, ktoré majú v korpusovom spracovaní platnosť samostatných textových jednotiek (tokenov). Zo získanej vzorky 2 000 lem sme v prvej fáze vyčlenili netextové jednotky: interpunkciu, ďalšie neslovné elementy (napr. matematické znaky) a čísllice (rímske a arabské), ako aj znak &, spolu 102 lem (zodpovedajúcich 27,7 % výskytom tokenov v texte).

Ďalej sme zo vzorky vytriedili všetky propriá (77 lem), ktoré v rámci lexikónu každého jazyka predstavujú špecifickú časť slovnej zásoby. Ide o frekventované toponymá, antroponymá a etnonymá, pričom sme do tejto skupiny z praktických dôvodov zaradili aj vzťahové adjektíva utvorené od vlastných mien (napr. *európsky, slovenský, rímsky, spišský*). V základných štatistických spracovaniach sme abstrahovali od týchto slov, v ďalšej fáze výskumu sme však na porovnanie zaradili do zoznamov aj spracované vlastné mená. Problematike proprií z etymologického hľadiska sa budeme dôkladnejšie venovať v nasledujúcom texte.

V primárnej fáze bolo potrebné sústrediť pozornosť aj na všetky textové jednotky, ktoré sú z istého hľadiska špecifické, resp. príznakové, a to skratky a skratkové slová (spolu 28 lem), ako aj 1-písmenové lemy, pri ktorých je vysoká miera homonymie, a preto si vyžadujú pri spracovaní osobitnú pozornosť.

2. METODOLÓGIA URČOVANIA PÔVODU APELATÍV

2.1. Pramenný materiál pre určovanie pôvodu slov

Po vytvorení relevantnej vzorky slov a následnom odfiltrovaní interpunkčných znamienok, neslovných elementov, špecifických značkových slov a proprií sa začala ďalšia podstatná a časovo náročná fáza výskumu. Sústredili sme sa na koncipovanie vhodnej metodológie na zachytenie pôvodu slov, ktorá mala zohľadniť spôsob spracovania lexiky slovenského jazyka v dostupných a relevantných prameňoch, možnosť štatistického spracovania, ako aj potrebu prehľadnosti a zrozumiteľnej demonštrácie výsledkov výskumu.

Jednou zo základných podmienok čo najspolahlivejšieho určenia pôvodu slov vo vybranej vzorke bolo vybrať kľúčové lexikografické diela a odborné publikácie, ktoré spracúvajú etymológiu slov v slovenčine v súlade so stavom súčasného poznania v tejto disciplíne a rovnako v želanom rozsahu tak, aby sa v porovnateľnej miere a na jednotnom základe dali vyabstrahovať etymológie všetkých skúmaných slov. Aj keď etymológia ako najstaršia disciplína historickej lingvistiky má na Slovensku tradíciu, o syntetizujúcom lexikografickom diele zameranom osobitne na lexiku slovenského jazyka možno hovoriť až od r. 2015, keď vyšiel *Stručný etymologický slovník slovenčiny* v autorstve Ľ. Králik. Tento slovník, aj keď s prívlastkom *stručný*, obsahuje explikácie všetkých lexém apelatívnej slovnej zásoby, ktoré sa vyskytli v našej vzorke najfrekventovanejšie používaných slov v slovenčine. Keďže vzniku tohto diela predchádzal dlhoročný výskum erudovaného autora, mohli sme jeho die-

lo považovať za relevantný východiskový prameň, popri ktorom sme využili ďalšie doplňujúce diela (vybrané etymologické slovníky češtiny, slovenčiny a ďalších slovanských jazykov a Slovník cudzích slov, 2005).

2.2. Spôsob zachytenia etymológie vybraných apelatív

Cieľom našej štúdie je podať čo najpresnejší obraz o zložení slovnej zásoby slovenčiny z hľadiska pôvodu jej jednotiek. Nezahŕňa preto (resp. zahŕňa len v minimálnej miere) konfrontačný výskum vyplývajúci z odlišných interpretácií v mnohých lexikografických dielach i odborných štúdiách, nejednoznačných či viac-menej nerekonštruovateľných či málo pravdepodobných výkladov etymológie slov. Naopak, smeruje k prehľadnému podaniu vyabstrahovaných, zrozumiteľných a v aktuálnom stupni poznania všeobecne prijímaných faktov.

V priebehu koncipovania tohto prístupu k danej problematike bolo potrebné odpovedať na viaceré podstatné otázky: Ako prehľadne a spoľahlivo zachytiť na základe existujúcich relevantných prameňov pôvod jednotlivých slov tak, aby sme podali pravdivý obraz o zložení skúmaného materiálu? Akým spôsobom a nakoľko môžeme zjednodušiť komplexnú informáciu o pôvode slov tak, aby takéto zachytenie bolo relevantné? Akým spôsobom je potrebné zohľadniť diachrónne hľadisko vývoja jednotlivých slov tvoriacich slovnú zásoby slovenčiny? Ako pracovať s istou formou „neistoty“, s ktorou sa pri explikáciách v etymologických dielach stretávame veľmi často?⁸ Akým spôsobom spracovať informácie tak, aby sa dali ďalej štatisticky spracovať?

Nasledovala ďalšia fáza výskumu, ktorá bola najnáročnejšia z hľadiska overovania nosnosti skoncipovanej metodológie, ako aj z časového aspektu. Postupovali sme tak, že sme sa sústreďovali predovšetkým na východiskový jazyk, z ktorého dané slovo pochádza (pracovne ho nazývame *štartovací jazyk*), a jazyk, z ktorého bolo dané slovo bezprostredne prevzaté do slovenčiny, resp. praslovančiny (tzv. *posledný jazyk*). Zachytávali sme aj priebeh preberania lexémy medzi štartovacím a posledným jazykom, i keď v štatistických spracovaniach sme túto informáciu nevyužili; podobne sme nevyužili informáciu o prípadoch, keď je štartovací jazyk totožný s posledným (tieto údaje môžu poslúžiť v ďalších výskumoch). Na zachytenie údajov o pôvode slov sme vyvinuli jednoduchý popisný formálny minijazyk, ktorý sa skladá z nasledujúcich znakov a slov (ako jednotiek formálnych jazykov):

- alfabetické znaky, použité na:
 - zápis skratiek označujúcich jednotlivé jazyky (pridržiavali sme sa konvencie zavedenej v Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny, 2015),

⁸ Miera neistoty je vyjadrená relativizáciou vyjadrení pomocou slov *pravdepodobne*, *zrejme*, *azda*, *možno*, *prevzatie (s možným prostredníctvom z jazyka X)*. Ide o prirodzenú súčasť explikácií v etymologických lexikografických dielach, keďže viaceré formy, prevzatia a podobne sú nerekonštruovateľné, nepriezračné, resp. by ich jednoznačné určenie mohlo narušiť vnímanie zložitosti niektorých skúmaných javov či zastrieť otvorené možnosti na ich ďalšie preskúmanie.

- zápis lexém vybranej vzorky,
- špeciálne slovo `*dezamb`,
- znak tabulátora: `U+0009 <control-0009>`,
- znak `U+003D EQUALS SIGN` `=`,
- číslice 0 až 9,
- znak šípky doľava⁹: `U+2190 LEFTWARDS ARROW` `←`,
- čiarka: `U+002C COMMA` `,`,
- znak `U+002B PLUS SIGN` `+`,
- znak `U+0023 NUMBER SIGN` `#`,
- znak `U+0025 PERCENT SIGN` `%`,
- znak konca riadku: `U+000A <control-000A>` (slúži ako oddeľovač záznamov o jednotlivých slovách).¹⁰

Tento minijazyk zrozumiteľne znázorňuje prvopočiatkový pôvod lexémy, ďalší (prípadný) priebeh jej preberania do ďalších jazykov až po následné bezprostredné prevzatie do slovenčiny. V schematizovaných zápisoch je štartovací jazyk na poslednom mieste (úplne napravo), ostatné možné jazyky, ktoré slovo postupne preberali, sú oddelené šípkami doľava, reťazec ukončuje posledný jazyk, pred ktorým je umiestnený ako oddeľovač tabulátor, na prvom mieste (úplne naľavo) sa vždy nachádza skúmané slovo v základnom tvare a aktuálnej pravopisnej podobe.

Špeciálne slovo `*dezamb` označuje, že lema je homonymná, pričom dané homonymá s rôznymi významami pochádzajú z rôznych jazykov. Uvádza sa na začiatku reťazca jazykov, nasleduje za ním čiarka, po nej jazyky prefixované číselným údajom uvádzajúcim počet výskytov z daného jazyka pre každé homonymum a znak rovná sa `=`.

Ak ide o slovo zložené z niekoľkých zložiek pochádzajúcich z rôznych jazykov, tieto uvádzame konkatenáciou s oddeľovačom, a to znakom plus `+` v poradí, v akom tieto zložky nasledujú v zápise slova (t. j. zľava doprava).

Znak `#` označuje neurčiteľný pôvod, znak `%` citátový výraz.

Príklad zápisu v nami definovanom minijazyku:

d'akovat'	hnem
charakter	l←g
káva	tur←perz←arab
von	*dezamb, 11=slk, 9=n

⁹ Napr. v široko rozšírenom grafickom prostredí X11 možno tento znak štandardne zadať z klávesnice využitím *Compose* mechanizmu.

¹⁰ Súborné sú v znakovnej sade Unicode, resp. ISO/IEC 10646, v kódovaní UTF-8. Uvádzame aj názvy znakov podľa ISO/IEC 10646.

V prípade, že išlo o slovo domáceho, resp. praslovanského pôvodu, priamo za slovom nasleduje znak konca riadku. Pri nejasnom pôvode, resp. diskutabilnej časti etymologickej charakteristiky, sme konkrétne nejasnosti overili vo viacerých prameňoch alebo v prípade menšej pravdepodobnosti danej čiastkovej informácie sme túto skutočnosť zámerne vynechali. Pri explikáciách, v ktorých sa uvádza možný pôvod z dvoch, príp. viacerých rôznych jazykov, sme sa priklonili k pravdepodobnejšej verzii.

V záujme prehľadnosti a potrebnej abstrakcie sme nerozlišovali časové hľadisko: informácia, či slovom disponuje slovenčina napr. od 17. storočia alebo až od 19. storočia, príp. bolo prevzaté či písomne doložené v omnoho staršom období, tu nie je zachytená. Rovnako sme z praktických dôvodov nerozlišovali mieru adaptácie slov a ich vnímanie a rozlišovanie používateľmi súčasnej slovenčiny na osi *zdomácnené* – *cudzie*. V súvislosti s tým sme tiež zjednodušili zložité explikácie niektorých slov, pri vývine a prevzatíach ktorých figurovala latinčina v rôznych podobách, napr. ako staro-*latinčina*, stredoveká *latinčina* či ľudová *latinčina*, a analogicky aj ďalšie jazyky v ich historickej podobe. Naopak, zachovali sme rozlišovanie variantov jazykov z hľadiska ich územného rozčlenenia, ak sú vo všetkých relevantných dielach zachytené (napr. sme samostatne určovali pôvod z dolnonemeckého a hornonemeckého jazyka, zaznamenanú informáciu sme nezjednodušovali na: „slovo *nemeckého pôvodu*“).

Po spracovaní celej vzorky sa ustálil zoznam jazykov, z ktorých slovenčina prevzala značnú časť slovnej zásoby (3 z uvedených jazykov – *bavorský*, *románsky* a *perzský* – sa vyskytujú len v strede postupnosti jazykov, ktorými slovo „putovalo“, preto sa vo výsledkoch nenachádzajú). Zoznam použitých skratiek jazykov:

a	anglický
akkad	akkadský
arab	arabský
bavor	bavorský
čes	český
dnem	dolnonemecký
egypt	egyptský
f	francúzsky
g	grécky
germ	germánsky
hebr	hebrejský
hnem	hornonemecký
l	latinský
maď	maďarský
n	nemecký
perz	perzský
poľ	poľský

r	ruský
román	románsky
slk	slovenský (zapisujeme iba pri kompozitách, resp. viacslovných skratkách)
šp	španielsky
t	taliany
turk	turkický
tur	turecký

2.3. Prípady homonymie a ich riešenie

Samozrejme, v priebehu práce sa vyskytli mnohé ďalšie prípady nejednoznačnosti vyplývajúce z prirodzenej zložitosti jazyka ako funkčného dynamického systému. Osobitnú pozornosť sme venovali homonymii, ktorá sa objavuje ako sprievodný jav pri rozširovaní slovnej zásoby (porov. Horecký a kol., s. 338). Išlo hlavne o určovanie pôvodu homonymných lexém a pomeru ich výskytu, ktorý sme určili ručnou dezambiguáciou (zjednodušovaním) homonym na náhodne vybranej vzorke konkordancií daných len v korpuse, typicky s veľkosťou 20 výskytov. Napr. homonymá *trieda*¹ a *trieda*² majú tieto odlišné významy vyjadrené parafrázami: 1. *skupina s istými spoločnými znakmi*; 2. *široká ulica*. Z nich lexéma s 1. významom bola vytvorená podľa českého *třída*, zatiaľ čo homonymná lexéma s 2. významom má pôvod v taliančine. Pri tejto leme sme preto určili na menšej vzorke dvadsiatich náhodne vybraných výskytov v *prim-7.0-vyv*, koľkokrát sa slovo v textoch vyskytuje v každom z významov. V tomto konkrétnom prípade sme zistili, že všetky kontexty svedčia o použití slova *trieda* v 1. význame, čo sme považovali za dostatočný dôvod na odfiltrovanie 2. významu a zároveň s ním aj nezachytenie druhého možného pôvodu homonyma¹¹. Podobne sme postupovali aj pri lexémach *banka*, *čelo* a ďalších homonymách, ktorých etymológia je odlišná.

Vysoká variabilita sa ukázala pri 1-písmenových slovách. Po preskúmaní konkordancií z ďalšieho spracovania sme vylúčili 18 z nich (napr. *b*, *j*, *t*, *u*), vzhľadom na ich vysokú homonymiu a nevyhranenosť v ich jazykovom používaní (nevstupujú tak do štatistiky a percentuálne zastúpenie v tab. 3 až 10 je vzhľadom na korpus bez týchto tokenov). Do základnej vzorky slov sa dostali len neplnovýznamové slová *a*, *v*, *s*, *z*, *k*, *o* na základe presnejšej analýzy – po ručnom preskúmaní vzorky konkordancií (s veľkosťou 500 výskytov) danej jednopísmenovej lemy. Ostatné jednopísmenové tokeny sa vyskytovali prevažne v netextových kontextoch ako súčasti vzorcov, preklepy atď. Problematické boli aj viaceré neplnovýznamové jednoslabičné slová, skratky a skratkové slová, ktoré sa paralelne vyskytujú v slovenských textoch

¹¹ Pre ilustráciu, v prípade, ak dezambiguáciou pôvodu slov určíme, že všetkých 20 slov má rovnaký pôvod, 90%-ný interval spoľahlivosti za predpokladu aproximácie hypergeometrického rozdelenia výberu slov vo vzorke rozdelením binomickým je (17.21, 20].

ako viacvýznamové skratky (napr. *st*, *sk*, *ms*, *de*), príp. ako cudzie slová a skratky tvarovo zhodné so slovenskými adverbiami, pronominami a pod. (napr. *von*, *nato*).¹² Pri všetkých sme určili pôvod homoným a ich pravdepodobný pomer výskytu, v prípade potreby aj na väčšej vzorke, napr.

ms	*dezamb, 15=1+slk, 1=1+a, 2=a, 2=slk
nato	*dezamb, 11=slk, 9=a

K nehomonymným skratkám, ktorým zodpovedá vo väčšine prípadov 1 slovo, resp. slovné spojenie, sa zaradilo 20 z nich (*resp*, *dr*, *ing*, *tasr* a i.), ich pôvod sme teda určili podobne ako pri ostatných apelatívach.

2.4. (Ne)zachytenie citátových výrazov

Vo vzorke 2 000 najčastejších slov sa našli také, ktoré nepatria medzi domáce ani prevzaté slová, ale fungujú ako súčasť cudzojazyčných názvov a dlhších importovaných kontextov. Táto skutočnosť prirodzene vyplýva z charakteru písaných korpusov, v korešpondencii s bežne vydávanými textami, v ktorých sa kratšie časti textu (najčastejšie cudzojazyčné názvy v rámci viet) nefiltrujú. Všetky takéto slová (*the*, *of*, *new*, *and* a skratka *USD*) pochádzajú z angličtiny¹³. Vzhľadom na to, že tieto slová nemôžeme považovať za súčasť slovnej zásoby slovenčiny, bolo potrebné vyčleniť ich zo skupiny slovenských slov, preto sme na ich vymedzenie použili značku %.¹⁴ O istej miere adaptácie, resp. používaní v pôvodnej pravopisnej podobe, sme uvažovali len pri skratkách *USA* a *www*.

2.5. Zachytenie kalkov, polokalkov, kompozít a kvázikompozít

Lexikón slovenského jazyka tvoria aj rôzne slová, ktoré vznikli kalkovaním, t. j. napodobením štruktúry slova v cudzom jazyku. Z pragmatického hľadiska môžeme v prípade kalkov hovoriť o slovách, pri tvorbe ktorých sa využil z lexikálneho hľadiska „fond domáceho jazyka“, aj keď inšpirácia cudzím výrazom je pri ich vzniku nesporná. V našom zostručnenom opise ich považujeme za slová rovnocenné slovám domáceho pôvodu. Výnimku tvoria polokalky, pri ktorých sa každá príslušná časť – preložená i prevzatá – určuje osobitne, aj keď nemusí ísť o slovo zložené z koreňových morfém 2 plnovýznamových slov (napr. *nádherný slk+hnem*).

¹² Pri lematizácii sme všetky lemy spracovávali v tvare s malými písmenami (v ďalšom texte a tabuľkách tohto článku sú z estetických príčin upravené propriá do ortografickej podoby); bodka za skratkou sa hodnotí ako samostatná lema. Pri určovaní skratiek sme využili o. i. Slovník skratiek a značiek (2004).

¹³ Hoci skratka *USD* je diskutabilná – v konečnom (či primárnom?) dôsledku *United* pochádza z latinčiny, *States* je takisto latinizmus a *Dollar* je germanizmus.

¹⁴ V morfológickom značkovani vypracovanom v oddelení Slovenského národného korpusu sa značkou % označuje citátový výraz, ktorého definícia nie je totožná s jeho chápaním v tradičnej slovenskej lingvistike (porov. Garabík – Šimková, 2012).

Podobne sme postupovali pri určovaní pôvodu kompozít (vo vzorke sa nevyskytvali), kvázikompozít (televízia a←g+l) a skratiek (km *skr+f←g+f←g).

3. ETYMOLOGICKÁ CHARAKTERISTIKA PROPRIÍ

Medzi základné opozície lexikálnej zásoby patrí opozícia apelatívnosť – propriálnosť. Lexikológia sa zameriava na skúmanie predovšetkým apelatívnej lexiky. Onomastiku, skúmajúcu propriálnu lexiku, môžeme na základe rozličných kritérií chápať na jednej strane ako samostatnú vednú disciplínu využívajúcu vo výraznej miere poznatky z mnohých ďalších humanitných aj prírodných vied, na druhej strane ako špecifickú súčasť lexikológie (porov. Dolník, 2003, s. 5 – 6). Vlastné mená, ktoré sa vyskytli v nami skúmanej vzorke najčastejších 2 000 slov, tvorili malú skupinu (77 slov vrátane motivovaných vzťahových adjektív, t. j. 3,85 % unikátnych slov), ktorá ale nie je úplne zanedbateľná.

Skupinu najfrekvencovanejších proprií tvoria bionymá (26 antroponým – ide o bežné krstné mená v nezdobnom a nezdomácnenom tvare, dve propriá označujúce ústrednú postavu kresťanstva – *Ježiš*, *Kristus*), toponymá, predovšetkým názvy miest (endonymá a exonymá, napr. *Londýn*, *Paríž*, *Rím*), choronymá (názvy krajín, svetadielu *Európa*, kraja *Spiš*) a oronymum (*Tatry*). Názvy slovenských miest sú vo viacerých prípadoch homonymné s hydronymami, čo z hľadiska určovania etymológie nepredstavovalo problém, keďže práve z názvov vodných tokov sa často odvodzovali názvy miest, etymológia oboch je preto rovnaká. Na okraji skupiny proprií stoja názvy príslušníkov národov, v našej vzorke sa nachádzajú len v malom počte (*Slovan*, *Slovák*, *Nemec*, *Žid* a odvodené adjektívum *židovský*).¹⁵

Môžeme konštatovať, že v porovnaní s určením pôvodu bežnej lexiky sa pôvod proprií stanovuje omnoho ťažšie, pretože v tejto oblasti sa často stretávame so slovami, ktoré slovenčina prevzala, resp. boli vytvorené ešte v predslovanskom období, vznikli ako slovanské názvy osôb aj geografických útvarov zväčša v dávnej minulosti. Z toho vyplýva omnoho väčšia náročnosť rekonštrukcie ich pôvodu, ako aj výraznejšia názorová rozdielnosť onomastikov, ktorá sa prejavuje v nezriedka odlišnej interpretácii výsledkov etymologických výskumov proprií, predovšetkým toponým.

Na túto malú vzorku slov sme pre spoľahlivejšie určenie pôvodu použili viaceré slovenské a české prameňové, ktoré sa o. i. líšia spôsobom aj hĺbkou spracovania problematiky. Niektoré pramene sa v zhode so svojím populárnovedným charakterom sústreďujú len na určenie východiskového jazyka (napr. meno *Ivan* je vysvetlené ako *stará slovan. podoba hebr. mena*, Majtán – Považaj, 1998, s. 131), rozsiahlejšie koncipovaná publikácia (Knappová, 2010) určuje aj jazyk, prostrední-

¹⁵ Druhy vlastných mien označujeme podľa monografie *Sémiotika* (Černý – Holeš, 2004) a *Slovníka cudzích slov* (2005).

tvom ktorého prijala slovenčina dané meno (uvedené antroponymum v tomto tvare z hebrejčiny prevzala gréčtina, z nej ruština, z ktorej bolo bezprostredne prevzaté do slovenčiny). Pri niektorých menách sa vo viacerých prameňoch zhodne uvádza dvojaký možný a pravdepodobný pôvod (napr. *Marián* – od mena *Mária*, resp. rodového mena *Márius*).

Najvyššou mierou názorovej nejednoznačnosti a rôznorodosti sa vyznačujú opisy etymológie názvov slovenských miest. Ako príklad pars pro toto môžeme uviesť pomenovanie rieky a mesta *Nitra*, jedného z najstarších doložených slovenských názvov, a jeho rozličné explikácie v dielach R. Krajčoviča (2005, s. 18 – 20), J. Hladkého (2004, s. 147 – 148) a kolektívu autorov I. Lutterera, L. Kropáčka, V. Huňáčka (1976, s. 195 – 196), ako aj kolektívu zloženého z I. Lutterera, M. Majtána a R. Šrámka (1982, s. 212).

Výsledok porovnania etymologickej charakteristiky vo viacerých prameňoch bol v 11 prípadoch vrátane opísaných natoľko nejednoznačný, že sme pri týchto propriách zaznačili ich pôvod ako neurčiteľný (značkou #). Etymológiu zvyšných 65 proprií sme určili v schematizovanej podobe analogicky ako pri apelatívach.

Aby sme kvantifikovali aj podiel proprií v rámci často používaných prevzatých slov, ukážeme v tomto príspevku dve alternatívne množiny výsledkov: jednu, v rámci ktorej sme celú špecifickú skupinu propriálnych lexikálnych jednotiek nezaradili do výpočtov a štatistík; a druhú, do ktorej sme vlastné mená zaradili.

VÝSLEDKY SPRACOVANIA

Všetky získané dáta (t. j. najfrekventovanejších 2 000 slov predstavujúcich v danom korpuse 256 974 945 tokenov) anotované na rovnakom metodologickom základe a jednotným spôsobom sme následne spracovali do podoby prehľadných tabuliek a grafov, z ktorých vyberáme najdôležitejšie časti. V nasledujúcich tabuľkách uvádzame percentuálne vyčíslený podiel slov domáceho pôvodu (t. j. slovenské slová), rovnako počet slov pochádzajúcich z konkrétnych cudzích jazykov. Pre prehľadnosť uvádzame len slová s podielom väčším ako 0.01 %, pričom rozlišujeme podiel štartovacích a posledných jazykov. Osobitne podávame výsledky analýz iba apelatívnej lexiky, podobne prezentujeme výsledky pre všetky slová, zahŕňajúc do štatistík apelatíva aj propriá. Všetky percentuálne zastúpenia boli počítané vzhľadom na počet tokenov korpusu pokrytých vzorkou 2 000 lem po odstránení interpunkcie, číslíc, jednopísmenových tokenov vo funkcii neslovných elementov a vlastných mien (v prípade analýzy iba apelatív).

	bez vlastných mien	s vlastnými menami
pokryté tokeny	179 543 331	182 400 765

Tab. 2: Pokrytie korpusu analyzovanými slovami

<i>Štartovací jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>	<i>Štartovací jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>
slovenský	93,00	francúzsky	0,04
latinský	3,57	turkický	0,03
grécky	1,56	dolnonemecký	0,02
hornonemecký	0,62	egyptský	0,02
český	0,29	keltský	0,02
anglický	0,24	ugrofínsky	0,02
germánsky	0,18	poľský	0,01
hebrejský	0,14	ruský	0,01
akkadský	0,10	čínsky	0,01
nemecký	0,10	arabský	0,01
		talianky	0,01

Tab. 3: Percentuálny podiel lexikálnych jednotiek v sledovanej vzorke podľa štartovacieho jazyka bez vlastných mien.

<i>Štartovací jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>	<i>Štartovací jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>
slovenský	92,65	francúzsky	0,04
latinský	3,61	keltský	0,03
grécky	1,63	ugrofínsky	0,03
hornonemecký	0,62	turkický	0,03
český	0,29	čínsky	0,02
hebrejský	0,25	dolnonemecký	0,02
anglický	0,24	egyptský	0,02
germánsky	0,24	poľský	0,01
akkadský	0,14	ruský	0,01
nemecký	0,11	arabský	0,01
		talianky	0,01

Tab. 4: Percentuálny podiel lexikálnych jednotiek v sledovanej vzorke podľa štartovacieho jazyka vrátane vlastných mien.

<i>Posledný jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>	<i>Posledný jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>
slovenský	93,00	český	0,29
latinský	3,58	germánsky	0,21
grécky	0,94	talianky	0,18
hornonemecký	0,63	nemecký	0,14
francúzsky	0,39	hebrejský	0,09
anglický	0,33	akkadský	0,05

<i>Posledný jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>	<i>Posledný jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>
poľský	0,02	ugrofínsky	0,02
turkický	0,02	ruský	0,02
maďarský	0,02	keltský	0,01
španielsky	0,02	dolnonemecký	0,01
		egyptský	0,01

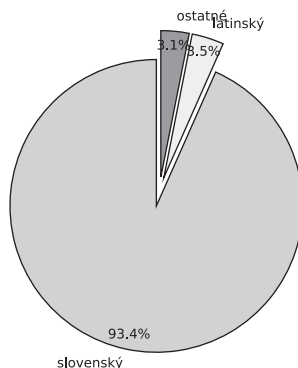
Tab. 5: Percentuálny podiel lexikálnych jednotiek v sledovanej vzorke podľa posledného jazyka bez vlastných mien.

<i>Posledný jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>	<i>Posledný jazyk</i>	<i>Podiel slov [%]</i>
slovenský	92,89	turkický	0,02
latinský	3,61	ugrofínsky	0,02
grécky	1,17	poľský	0,02
hornonemecký	0,63	keltský	0,02
anglický	0,30	ruský	0,02
český	0,29	dolnonemecký	0,01
francúzsky	0,28	španielsky	0,01
germánsky	0,21	egyptský	0,01
taliánsky	0,14	maďarský	0,01
nemecký	0,13	čínsky	0,01
hebrejský	0,12	perzský	0,01
akkadský	0,07	arabský	0,01

Tab. 6: Percentuálny podiel lexikálnych jednotiek v sledovanej vzorke podľa posledného jazyka vrátane vlastných mien.

Informácie z predchádzajúcich tabuliek môžeme ukázať v zjednodušenej podobe v koláčovom grafe (obr. 2), ktorý vzhľadom na zaokrúhľovanie vyzerá približne rovnako pre rozdelenie slov z hľadiska štartovacieho aj posledného jazyka.

Keďže slová domáceho pôvodu tvoria prevažnú väčšinu najpoužívanejšej časti slovenskej lexiky (približne na úrovni 93 %), nižšie uvádzame tabuľky, v ktorých sú zachytené percentuálne podiely len cudzích slov vzhľadom na všetky cudzie slová, t. j. po odfiltrovaní slov domáceho pôvodu (ide teda o podrobnejšiu analýzu zvyšných cca 7 % lexiky).

Obr. 2: Percentuálne zastúpenie apelatív domáceho pôvodu, latinizmov a slov prevzatých z ostatných cudzích jazykov, bez vlastných mien. Tento graf je takmer zhodný pre štartovacie aj pre posledné jazyky, a zároveň je takmer zhodný s grafom zachytávajúcim vzorku slov vrátane vlastných mien.

Štartovací jazyk	Podiel prevzatých slov [%]
latinský	53.13
grécky	22.59
hornonemecký	9.44
český	4.44
anglický	3.71
germánsky	1.97
nemecký	1.30
akkadský	0.79
francúzsky	0.66
turkický	0.39
hebrejský	0.37
dolnonemecký	0.29
egyptský	0.28
poľský	0.16
ruský	0.16
arabský	0.15
taliensky	0.09
španielsky	0.07
neurčiteľný	0.02

Tab. 7: Percentuálny podiel prevzatých slov v sledovanej vzorke podľa štartovacieho jazyka bez vlastných mien.

Štartovací jazyk	Podiel prevzatých slov [%]
latinský	49.08
grécky	22.12
hornonemecký	8.39
český	3.95
hebrejský	3.36
anglický	3.30
germánsky	3.24
akkadský	1.94
nemecký	1.43
francúzsky	0.58
keltský	0.46
ugrofínsky	0.43
turkický	0.35
čínsky	0.27
dolnonemecký	0.26
egyptský	0.25
poľský	0.14
ruský	0.14
arabský	0.13
taliensky	0.08
španielsky	0.06
neurčiteľný	0.02

Tab. 8: Percentuálny podiel prevzatých slov v sledovanej vzorke podľa štartovacieho jazyka vrátane vlastných mien.

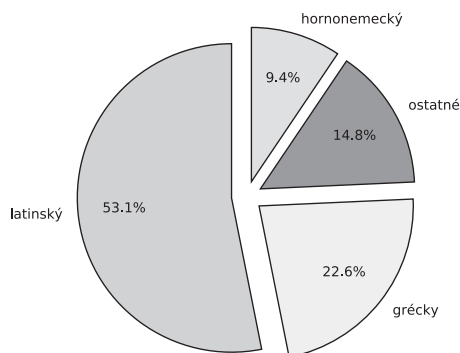
<i>Posledný jazyk</i>	<i>Podiel prevzatých slov [%]</i>
latinský	52,53
francúzsky	10,85
hornonemecký	9,73
anglický	6,40
taliensky	4,71
český	4,44
grécky	3,61
germánsky	3,03
nemecký	2,67
poľský	0,54
maďarský	0,53
španielsky	0,44
turkický	0,20
ruský	0,16
turecký	0,15
neurčiteľný	0,02

Tab. 9: Percentuálny podiel prevzatých slov v sledovanej vzorke podľa posledného jazyka bez vlastných mien.

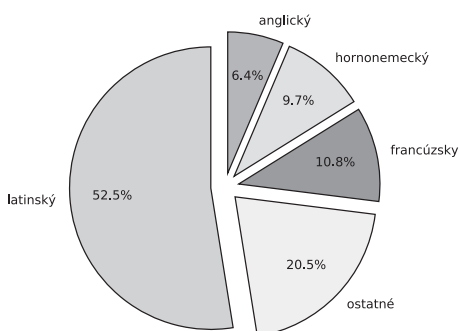
<i>Posledný jazyk</i>	<i>Podiel prevzatých slov [%]</i>
latinský	50,44
francúzsky	10,11
hornonemecký	8,66
anglický	5,69
grécky	5,50
taliensky	5,35
český	3,95
germánsky	3,53
nemecký	2,66
hebrejský	1,04
poľský	0,48
maďarský	0,47
ugrofínsky	0,43
ruský	0,40
španielsky	0,39
keltský	0,29
perzský	0,27
turkický	0,18
turecký	0,13
neurčiteľný	0,02

Tab. 10: Percentuálny podiel prevzatých slov v sledovanej vzorke podľa posledného jazyka vrátane vlastných mien.

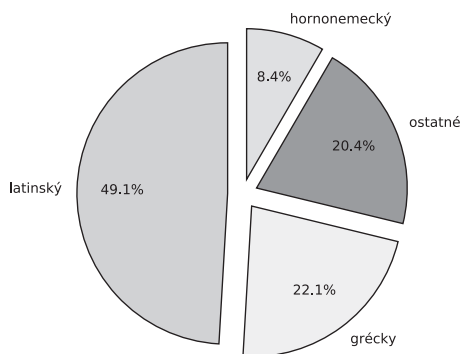
Vizuálne sa tieto údaje dajú znázorniť v grafoch, samostatne s prehľadom štartovacích a posledných jazykov:

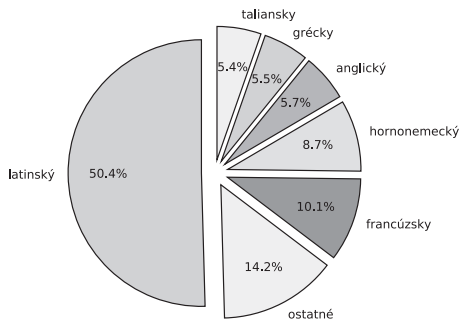
Obr. 3: Podiel prevzatých slov v sledovanej vzorke podľa štartovacieho jazyka bez vlastných mien.

Obr. 4: Podiel prevzatých slov v sledovanej vzorke podľa posledného jazyka bez vlastných mien.

Obr. 5: Podiel prevzatých slov v sledovanej vzorke podľa štartovacieho jazyka vrátane vlastných mien.

Obr. 6: Podiel prevzatých slov v sledovanej vzorke podľa posledného jazyka vrátane vlastných mien.

V nasledujúcich tabuľkách uvádzame zoznamy niekoľkých najčastejších slov pochádzajúcich z cudzích jazykov, z ktorých má slovenčina najvyšší počet prevzatých slov: z latinčiny, gréčtiny, francúzštiny, angličtiny, hornej nemčiny a češtiny. Dôsledne opäť rozlišujeme medzi prevzatiami z tzv. štartovacieho, resp. posledného jazyka. Počet výskytov uvádzame v jednotkách na milión slov korpusu (partes per millionem; ppm).

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
štát	369
situácia	348
firma	320
informácia	309
sociálny	270
milión	254
percento	249
autor	248
projekt	248
štátny	240

Tab. 11: latinčina, štartovací jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
problém	508
škola	441
štát	369
systém	353
informácia	309
program	304
Ján	277
sociálny	270
Peter	256
percento	249

Tab. 12: latinčina, posledný jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
problém	508
škola	441
systém	353
program	304
Peter	256
auto	247
politický	246
cirkev	202
typ	183
koruna	179

Tab. 13: gréčtina, štartovací jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
európsky	287
euro	278
auto	247
Európa	198
fotografia	106
technický	103
telefón	92
technológia	91
Štefan	84
technika	81

Tab. 14: gréčtina, posledný jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
tréner	164
de	50
st	16

Tab. 15: francúzština, štartovací jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
situácia	348
politický	246
finančný	192
organizácia	172
ministerstvo	167
plán	164
minister	161
republika	147
politika	146
sezóna	144

Tab. 16: francúzština, posledný jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
film	277
gól	239
klub	186
tím	184
futbalový	83
filmový	76
futbal	71
in	57
internet	47
NATO	33

Tab. 17: angličtina, štartovací jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
film	277
gól	239
klub	186
tím	184
tréner	164
dolár	103
parlament	93
partner	90
futbalový	83
šport	81

Tab. 18: angličtina, posledný jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
musieť	1155
chvíľa	382
cieľ	272
rámec	209
banka	202
nemusieť	170
považovať	169
budova	136
škoda	112
vážny	90

Tab. 19: horná nemčina, štartovací jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
musieť	1155
chvíľa	382
cieľ	272
rámec	209
nemusieť	170
považovať	169
budova	136
škoda	112
biskup	92
vážny	90

Tab. 20: horná nemčina, posledný jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
otázka	429
skupina	382
trieda	113
zvláštny	96
vzájomný	79
zabezpečiť	79
slečna	69
bezpečnosť	68
nebezpečný	68
vzdelávanie	61

Tab. 21: čeština, štartovací jazyk

<i>prevzaté slová</i>	<i>ppm</i>
otázka	429
skupina	382
trieda	113
zvláštny	96
vzájomný	79
zabezpečiť	79
slečna	69
bezpečnosť	68
nebezpečný	68
vzdelávanie	61

Tab. 22: čeština, posledný jazyk

ZÁVER

Z výsledkov nášho skúmania môžeme upriamiť pozornosť hlavne na fakt, že podiel prevzatých slov v našej vzorke, pričom máme na mysli slová prevzaté v ktoromkoľvek dejinnom období a na rôznej úrovni adaptácie, je menej ako 7 % (pričom táto vzorka lexikálne pokrýva cca $\frac{3}{4}$ korpusu, ak berieme do úvahy aj interpunkciu a číslice, alebo $\frac{1}{2}$ korpusu bez uváženia interpunkcie a číslic). Pri analýze jazykového materiálu sme vychádzali z aktuálneho stupňa poznania v oblasti etymológie a onomastiky opísaného v slovníkových dielach a štúdiách. Skúmaná vzorka v rámci reprezentatívneho a rozsiahleho korpusu zahŕňa veľkú časť frekventovanej slovnej zásoby (2 000 najčastejších lexém a im zodpovedajúcich 256 974 945 slovných tvarov a neslovných elementov (tokenov) z korpusu *prim-7.0-public-vyv*, ktorého celková veľkosť je 340 708 046 tokenov), ktorú môžeme považovať za súčasť jadra slovenskej lexiky. Vzhľadom na mnohotvárnosť skúmaného jazykového materiálu sme zvolili primeraný spôsob spracovania tak, že sme na začiatku vyselektovali podstatnú časť slov a neslovných jednotiek (odfiltrovaním interpunkcie, vysoko homonymných jednopísmenových slov a skratiek). Následne sme osobitne skúmali jednotky apelatívnej lexiky, ďalej sme do výpočtov zahrnuli aj najčastejšie propriá a vzťahové adjektíva motivované vlastnými menami. Štatistickým spracovaním sme získali prehľadne usporiadané dáta, ktoré prinášajú relevantné informácie o zložení väčšej časti slovnej zásoby slovenčiny z hľadiska pôvodu, prehľad jazykov, z ktorých slovenčina prevzala najviac lexém, ako aj konkrétne zoznamy prevzatých slov s príslušnými frekvenciami.

Podľa očakávania je jazykom s najväčším lexikálnym vplyvom na slovenčinu latinčina, dokonca viac ako polovica všetkých prevzatých slov sú latinizmy, po nej nasleduje gréčtina. Vysoký podiel prevzatých slov zo (staro)hornonemeckého jazyka je spôsobený prevažne jednou, zato veľmi častou lexémou (*musiet*). Pri výskume sme zachytávali celý „priebeh“ preberania, od tzv. štartovacieho až po posledný jazyk, z ktorého slovenčina bezprostredne danú lexému prevzala. Z tohto hľadiska sa ako zaujímavý jazyk prejavuje francúzština, pretože z nej slovenčina priamo prevzala viacero slov, ktoré však nie sú pôvodom francúzske. Väčšina z frekventovaných galicizmov má pôvod v latinčine, resp. aj v gréčtine, ďalšie prevzal tento románsky jazyk z taliančiny či španielčiny a až cez francúzštinu boli importované do slovenčiny. Francúzština tak figuruje viac ako „sprostredkovateľský“ jazyk, nedá sa tiež obísť fakt, že časté prevzaté slová z tohto jazyka sú hlavne termíny z dôležitých oblastí finančníctva a politiky.

Zahrnutie proprií do analyzovanej vzorky spôsobuje malý, ale viditeľný nárast hebrejčiny a tomu zodpovedajúci pokles podielu ostatných jazykov vzhľadom na častý hebrejský pôvod obľúbených krstných mien.

Slovenčina sa nám na základe zistených dát javí ako otvorený, živý a dynamic-
ký systém s prevažnou väčšinou slov domáceho pôvodu. Potvrdili sa tiež všeobecne

známe závery, že nepatrí k jazykom, do ktorých by výrazne prenikali prevzaté slová z ktoréhokoľvek jazyka, hoci ich podiel nie je celkom zanedbateľný.

Anotované dáta sú sprístupnené¹⁶ a možno ich použiť v ďalších výskumoch, napríklad sa dá ľubovoľne rozšíriť oblasť pokrytia na slová z nižším výskytom, alebo sa môžu vyčleniť osobitné triedy slov (napr. pri skúmaní vybraných plnovýznamových slovných druhov, ale aj synsématick).

Pod'akovanie:

Za cenné rady, pripomienky a zapožičanie odbornej literatúry vyjadrujeme vďaku pracovníkom JÚLŠ SAV Ľ. Králikovi a I. Valentovej. Na prvotnom spracovaní apelatívnej lexiky na základe Stručného etymologického slovníka slovenčiny (2015) spolupracovali stážistky zo Záhrebskej univerzity Ana Grbavač a Marina Kolesarić, za čo im rovnako patrí poďakovanie.

Literatúra

- CORRAL, Álvaro – BOLEDA, Gemma – FERRER-I-CANCHO, Ramon: Zipf's Law for Word Frequencies: Word Forms versus Lemmas in Long Texts. In: PLoS ONE, 2015, 10(7). Dostupné na: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0129031>
- ČERNÝ, Jiří – HOLEŠ, Jan: Sémiotika. Praha: Portál 2004. 368 s.
- DERKSEN, Rick: Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden – Boston: Brill 2008. 726 s.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrik a kol. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.
- GARABÍK, Radovan – KMEŤOVÁ, Beáta – ŠIMKOVÁ, Mária – ZUMRÍK, Miroslav: Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu. Bratislava: Veda 2017. 562 s.
- GARABÍK, Radovan – KMEŤOVÁ, Beáta – KARČOVÁ, Agáta – BOBEKOVÁ, Kristína – MAJCHRAKOVÁ, Daniela – CHLPIKOVÁ, Katarína: Retrográdny slovník súčasnej slovenčiny – slovné tvary na báze Slovenského národného korpusu. Hl. red. R. Garabík. Veda 2018. 848 s.
- GARABÍK, Radovan – ŠIMKOVÁ, Mária: Slovak Morphosyntactic Tagset. In: Journal of Language Modelling. Institute of Computer Science PAS, 2012, roč. 0, č. 1, s. 41 – 63.
- Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook. Ed. M. Haspelmath – U. Tadmor. Berlin: Mouton De Gruyter 2009. 1081 s.
- HLADKÝ, Juraj: Hydronymia povodia Nitry. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2004. 294 s.
- HOLUB, Josef: Stručný etymologický slovník jazyka českého. 2. rozšir. vyd. pripravil I. Lutterer. Praha: SPN 1978. 528 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s.
- ISO/IEC 10646:2017, Information technology – Universal Coded Character Set (UCS).
- KNAPPOVÁ, Miloslava: Jak se bude vaše dítě jmenovat? 5. aktualiz. a rozšir. vyd. Praha: Academia 2010. 784 s.

¹⁶ Dáta sú zverejnené pod licenciou *Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International* na <https://www.juls.savba.sk/data.html>

- KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005. 230 s.
- KRÁLIK, Lubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- LALÚCH, Róbert – KONCOVÁ, Monika: Slovník skratiek a značiek. Bratislava: Ikar 2004. 488 s.
- LUTTERER, Ivan – KROPÁČEK, Luboš – HUŇÁČEK, Václav: Původ zeměpisných jmen: etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa. Praha: Mladá fronta 1976. 304 s.
- LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha: Mladá fronta 1982. 373 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha: Vydavatelstvo ČSAV 1957. 627 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha: Academia 1971. 866 s.
- MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. 1. vyd. Bratislava: ART AREA 1998. 344 s.
- OLOŠTIAK, Martin: O názoroch na preberanie cudzích lexikálnych jednotiek do slovenčiny. In: Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 87 – 95.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: K niektorým výzvam a petíciám na ochranu slovenského jazyka. In: Jazykovedný časopis, 2010, roč. 61, č. 1, s. 5 – 14.
- ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.
- PIANTADOSI, Steven T.: Zipf's word frequency law in natural language: A critical review and future directions. In: Psychonomic Bulletin & Review, 2014, roč. 21, č. 5, s. 1112 – 1130.
- REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. 1. vyd. Vozice: Leda 2001. 752 s.
- SHIEH, Grace S.: A weighted Kendall's tau statistic. In: Statistics & Probability Letters, 1998, roč. 39, č. 1, s. 17 – 24.
- Slovenský národný korpus – *prim-7.0-public-vyv*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný z [www: http://korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk).
- Slovník cudzích slov. Akademický. 2., dopl. a uprav. slov. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2005. 991 s.
- ŠKVARENINOVÁ, Oľga: Vplyv médií na globalizáciu slovenského jazyka. In: Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca 8. Ed. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 33 – 47.
- ZIPF, George Kingsley: The Psycho-Biology of Language. An Introduction to Dynamic Philology. London: George Routledge & Sons Ltd. 1936. 336 s.

NEKONVENČNÉ REPLIKY AKO OSOBITNÝ TYP FRAZÉM A PAREMIOLOGICKÝ ŽÁNER. DEFINÍCIA A PILOTNÝ ANKETOVÝ VÝSKUM¹

Jozef Pallay – Matej Meterc

Filozofická fakulta Univerzity v Lubľane – Ústav pre slovinský jazyk Frana Ramovša v Lubľane

PALLAY, Jozef – METERC, Matej: Unconventional Replies as a Special Type of Phrasemes and the Paremiological Genre. Definition and Pilot Survey. *Slovak Language*, 2019, Vol. 84, No. 1, pp. 47 – 71.

Abstract: In the article we use formal-constructional and semantic features to define unconventional replies as a special type of phrasemes (subtype of phraseological replies) and as a special paremiological genre. We define them as fixed and inadequate, mostly humorous or absurd reply of a person B to a statement of a person A. Pilot research conducted on 192 Slovak speakers is presented. We determine passive and active knowledge of 20 unconventional replies and the degree to which they are recognized as units belonging to a specific type and genre. We also present a list of other unconventional replies and variants. These findings provide valuable insight into the relative magnitude of the paremiological genre.

Key words: deautomatization, humorous answers, intersubjective phrasemes, paremiology, paremiological genres, phraseological replies, phraseology, unconventional replies

Nekonvenčným replikám sa doposiaľ vo frazeológii nevenovalo veľa systematickej pozornosti. V predkladanom príspevku ich na základe ich imanentných formálno-konštrukčných a sémantických vlastností definujeme ako osobitný typ frazém, podtyp frazeologických replík a osobitný paremiologický žáner. Predstavujú ustálenú a neadekvátnu, väčšinou humornú alebo absurdnú repliku osoby B na výpoveď osoby A. Pomocou pilotnej ankety uskutočnenej na Slovensku medzi 192 respondentmi sme sa pokúsili o ich interpretáciu v závislosti od parametra typologickej a žánrovej rozpoznateľnosti a parametra ich aktívneho a pasívneho poznania. Súčasťou predkladanej štúdie je aj prehľadný zoznam nekonvenčných replík a ich variantov získaných v prieskume, čím sa dotýkame súčasne otázok rozsahu a variantnosti fondu tohto paremiologického žánra.

¹ Príspevok bol realizovaný v rámci projektu Z6-9378, ktorý financuje Slovinská rozvojová agentúra v rámci programu P60038.

1. VYMEDZENIE TYPU FRAZÉM A PAREMIOLOGICKÉHO ŽÁNRA NEKONVENČNÝCH REPLÍK

Pri úvodnom definovaní nekonvenčných replík si budeme pomáhať vlastným pozorovaním z terénneho výskumu pri zbieraní materiálu do jazykového korpusu. G. L. Permiakov vo svojej monografii *Ot pogovorki do skazki. Zametki po obščej teorii kliše* na ich označenie používa termín „žartovná odpoveď“. Explicitne ich síce nedefinuje, avšak uvádza ich medzi inými parémiami a prisudzuje im „negatívnu komunikatívnu funkciu“, napr. *A: Počemu? B: Potomu što potomu končaetsja na -u.* (Permiakov, 1970, s. 90). Namiesto termínu žartovná odpoveď navrhujeme v predkladanej štúdii termín nekonvenčná replika a súčasne Permiakovov termín vystavujeme istej relativizácii poukázaním na iné relevantné diferenciačné sémantické definičné kritériá (pozri kapitolu 1.1.).

Nekonvenčné repliky ako podtyp frazeologických replík definujeme v našej koncepcii ako ustálenú a neadekvátnu, väčšinou humornú alebo absurdnú repliku osoby B na výpoveď osoby A². Pre dialóg, v ktorom osoba B použije nekonvenčnú repliku, je typické, že osoba A očakáva inú reakciu, avšak v závislosti od svojej frazeologickej kompetencie nekonvenčnú repliku rozpozna a v určitých prípadoch kontruje podobnou ustálenou reakciou, čím vzniká žartovný dialóg resp. reťazec nekonvenčných replík, napr. *A: Čo bude dnes na obed? B: Hovno s makom! A: Fúj, zase mak!*. Niekoľko príkladov takýchto reťazcov uvádzame v kapitole 2.4.

Neadekvátnosť repliky B je diferenciačným definičným kritériom medzi týmto a inými typmi frazém dialogického charakteru. Takéto diferenciačné kritérium neuvádza ani ruský frazeológ V. Bondarenko, ktorý sa vo svetovom meradle najintenzívnejšie zaoberal takzvanými „fazeologickými replikami“ (porov. Bondarenko, 2009, s. 647; 2012, s. 287 – 288). V rámci frazeologických replík uvádza také, ktoré zodpovedajú bontónu, a také, ktoré ho narúšajú (Bondarenko, 2009, s. 647). Vymenúva neočakávané repliky, ako aj prediktabilné kombinácie pozdravov a iné konatívne dialogické zdvorilostné formuly napr. „Vsjo v porjadke.“ („V poriadku“) na otázku „Kak žizň?“ („Ako sa máš/máte?“). Ich lexikografické spracovanie v podobe rozsiahleho slovníka (Bondarenko, 2013) je svojím rozsahom jedinečné v celosvetovom meradle. Jeho názory zdieľajú aj G. M. Mandrikovová a L. S. Narjadnovová, ktoré analyzujú sémantické a pragmatické fungovanie frazeologických replík v kontexte. Upozorňujú, že frazeologické repliky sú ako osobitný typ frazém dôležitou súčasťou frazeológie, ktorú si frazeologická teória takmer nevšimla (porov. Mandrikova, Narjadnova, 2008, s. 95).

F. Čermák (2001, s. 95) zahŕňa nekonvenčné repliky do frazeológie, hoci im sám nevenuje prílišnú pozornosť. Takéto jednotky radí medzi tzv. „polypropozíčné

² Kvôli väčšej prehľadnosti považujeme v príspevku za osobu B tú osobu, ktorá prvá vysloví nekonvenčnú repliku.

intersubjektové frazémy“, čím ich automaticky zrovnoprávňuje s dvojčlennými frazémami, osobitne s dvojčlennými pozdravmi, akým je aj prvý príklad v citovanom texte: „Frazémom s charakteristicky dvoma rôznymi subjektmi jsou pozdravy a vtipné a žertovné odpovědi na jisté poznámky a tvrzení, srov. *Pozdrav pámbu! – Dejž to panbu!, Proč? – Pro slepičí kvoč! Já mám hlad. – Tak ho hlad’ a říkej mu malej!* Takovéto frazémy lze nazvat intersubjektové polypropoziční frazémy“ (Čermák, 2001, s. 95). Intersubjektovosť je síce základná vlastnosť nekonvenčných replík, avšak uvádzané dialógy nepredstavujú uzavreté celky, ale dva typologicky odlišné výrazy, pretože prvá replika osoby A alebo nie je frazémou alebo ide o inú frazému, na ktorú reaguje osoba B nekonvenčnou replikou.

Jednou zo základných definičných vlastností nekonvenčných replík je frazeologicky viazaný význam a relatívne vysoká miera expresívnosti, zvlášť tých, ktorých typickou vlastnosťou je absurdnosť. J. Mlacek v *Slovenskej frazeológii* neuvádza príklady, ktoré by zodpovedali definičným vlastnostiam nekonvenčných replík, na druhej strane však považuje expresívnosť za typickú vlastnosť frazém (Mlacek, 1984, s. 46). Čermák (2001, s. 93) zdôrazňuje, že základnou vlastnosťou syntagmatických aj vetných frazém je ich anomálnosť a kombinatorická jedinečnosť. Mnohé nekonvenčné repliky sú anomálne a tým aj veľmi nápadné, a teda expresívne už svojou konštrukciou a nejasnou motiváciou, napr. *A: Ako sa voláš? B: Kopyto tojáš*. Predovšetkým však musíme zohľadniť ich nekonvenčnosť v kontexte, ktorú možno vzhľadom na ich ustáľovanie označiť ako „konvencionalizovanú nekonvenčnosť“. Opozíciu medzi konvenčnosťou a nekonvenčnosťou môžeme porovnať s podobnými opozíciami typickými pre frazeológiu (porov. napr. Mokienko, 1989, s. 4; 2012, s. 103 – 107): expresívnosť a neexpresívnosť, explicitnosť a implicitnosť, ustálenosť a neustálenosť ap.

1.1. POMENOVANIE NEKONVENČNÝCH REPLÍK A ICH MIESTO VO FRAZEOLÓGII A PAREMIOLÓGII

Slovenská jazykoveda sa nekonvenčným replikám až doposiaľ systematicky nevenovala. V slovenskej *Frazeologickej terminológii* sa o replikách pod heslom *Repliky-klišé* uvádza: „V začiatkoch výskumu frazeológie sa popri troch základných typoch (frazeologické zrazy, frazeologické celky a frazeologické spojenia) vyčleňovali ešte tzv. repliky-klišé. Zahŕňali sa medzi ne štruktúrne a sémanticky rôznorodé typy zvrátov, ktoré spájal iba všeobecný komunikatívny príznak, že sa uplatňovali najmä ako ustálené repliky v dialógu.“ (Mlacek, Ďurčo a kol., 1995, s. 106 – 107).

Nekonvenčné repliky len zriedkavo možno nájsť v zbierkach. Výnimkou z pravidiel je slovenská zbierka Adolfa Petra Záturského z konca 19. storočia. Záturský predstavil viac ako 140 nekonvenčných replík. Opísal ich ako „výroky, otázky a odpovede väčšinou žartovné, detské, alebo odpovede deťom na vážne myslené otázky“

(Záturecký 1896, s. 265 – 268). Ako už bolo spomenuté v úvode, aj Permiakov používa termín „žartovná odpoveď“ (1970, s. 90). Avšak pomenovanie tohto typu frazeologických replík ako „žartovné“ je problematické z mnohých dôvodov. Analogicky by sme potom mohli napr. príslovia nazývať „múdrosťami“, ako je to zrejme z rôznych laických explikácií tohto pojmu napriek tomu, že obsahovo ide o veľmi rôznorodú skupinu výrazov. Opis „nekonvenčné“ je, samozrejme, podmienený tým, že nekonvenčná replika prináša do rozhovoru novú (frazelogickú) konvenciu. Humor pritom nie je v mnohých prípadoch jej primárnym cieľom.

V nasledujúcom kroku uvádzame pre úplnosť niekoľko ďalších pomenovaní pre frazémy, ktoré zodpovedajú našej definícii nekonvenčných replík. Zopár príkladov nekonvenčných replík uvádza napr. G. Horák (1984, s. 211), ktorý ich nazýva replikové povrávky: „Replikovú povrávku *Idem do mesta na biely chlieb* vo funkcii odmietavej (vyhýbavej) repliky možno situačne porovnať s replikou *Čo variš? – Malý hrniec vo veľkom* alebo *Čo šijete? – Vreca na mäso*“. Pomenovanie „povrávka“ je tiež problematické. Vo frazeologickej terminológii sú povrávky označované ako výrazy, ktoré „často odrážajú humornú stránku veci“, avšak na druhej strane sú to jednotky, ktoré sa chápu „ako osobitný medzičlánok, ktorý stojí medzi väčšími útvarmi (napr. bájkami, povestami a pod.) a prísloviami resp. porekadlami, ktoré z nich vznikli.“ (Mlacek, Ďurčo a kol., 1995, s. 101 – 102). Autori uvádzajú takéto príklady povrávky: *Keď sme len zdraví a na nás neprší* a *Bol jeden mních, mal veľa kníh, a nič nevedel z nich*. Horák okrem označenia repliková povrávka pracuje aj s označením žartovná povrávka. Nekonvenčné repliky nachádzame aj v niektorých knihách s tematikou slovných hier, ako napr. v knihe *Vtipná čeština* autora Františka Jílka. Jílek uvádza štyri príklady nekonvenčných replík (napr. *Co je to? Z raka klepeto*), nazýva ich „rýmovačky“ a opisuje, že rodičia takto reagujú na neustále otázky detí (Jílek, 1967, s. 119). Pojem rýmovačka sa síce laicky často používa na opis rôznych rýmovaných ustálených foriem, k terminologizácii tohto výrazu ale nedošlo, o čom by mohol svedčiť aj fakt, že tento výraz sa nenachádza vo *Frazeologickej terminológii* (Mlacek, Ďurčo a kol., 1995). Okrem toho, ako to vyplynie z nasledujúceho výkladu, rým je síce často integrálnou súčasťou nekonvenčných replík, avšak nie nevyhnutnou.

Produktivita paremiologického modelu nekonvenčných replík je viditeľná v mnohých jednotkách, ktoré produkuje známy autor, a preto majú podobný vzťah s nekonvenčnými replikami (ktoré sú súčasťou folklóru) ako aforizmy v porovnaní s prísloviami. Komerčne úspešné tituly zbierok podobných korpusov sa často uverejňujú napríklad v anglosaskom a nemeckom jazykovom priestore, centrálnou jednotkou sú tu tzv. pohotovú odpoveď (schlagfertige Antworten), ktorých základným znakom je duchaplnosť, pohotovosť, humor, vysoká miera zručnosti v komunikačnej situácii, ktorá však v drvivej väčšine prípadov nemá frazeologický, lež skôr okázalý charakter (viď napr. Grothe, 2005; Pöhm, 2017).

Na vymedzenie hraníc medzi žánrom nekonvenčných replík a inými paremiologickými žánrami a frazeologickými typmi je potrebné vyčleniť z nich dialógy s účasťou konvenčných pragmatických frazém, ako sú zdvorilostné formuly a pozdravy, žartovné dialógy, žartovné kvázidialógy a iné príbuzné druhy parémii. Permiakov radí žartovné odpovede medzi „nadfrázové parémie, ktoré používa viacej komunikantov“, pričom im nevenuje prílišnú pozornosť (Permiakov, 1988, s. 82). Parémie sú podľa Permiakova „jazykové kliše vo forme výpovedí (príslovia, porekadlá, poverky, atď.) alebo menšie výpovedné reťazce (krátke vtipy, hádanky a pod.), ktoré sú už tradične predmetom ako lingvistického, tak aj folkloristického záujmu“ (Permiakov, tamtiež, s. 80). Podľa Čermáka (2001, s. 95) majú tieto jazykové jednotky, ktoré on nazýva širším termínom intersubjektové frazémy, bližšie k malým literárnym a folklorným žánrom, ako sú napr. hádanka a anekdota. V rámci ankety preveríme, do akej miery identifikujú respondenti nekonvenčné repliky ako samostatné žánrové jednotky.

Na základe klasifikácie N. Jakopovej môžeme nekonvenčné repliky vzhľadom na ich syntaktickú funkciu zaradiť medzi nevetnočlenské frazémy, ktoré majú status samostatnej výpovede (porov. Jakop, 2006, s. 39). Z hľadiska ich syntaktickej konštrukcie sú však medzi nimi časté tak syntagmatické (napr. „*Lebo (medved’)*.“), ako aj vetné frazémy (napr. „*Lebo medved’ na štyri je maco.*“). Nie všetky nekonvenčné repliky sú multiverbálne. Aj jednoslovné repliky, napr. „*Lebo!*“ na otázku „*Prečo?*“ považujeme v našej koncepcii za jednotky toho istého typu vzhľadom na status výpovede, ktorý im zabezpečuje relatívnu sémantickú autonómiu.

Poľská lingvistka Ewa Koziolová Chrzanowska nekonvenčné repliky zaraďuje do oblasti dialógov a kvázidialógov³. Zvláštnu pozornosť venuje skupine dialógov s pozdravnými formulami, napr. *A: „Co slychać?”* (Čo máš nové?, v poľštine doslovne Čo počuť?) *B: „Zależy gdzie się ucho przystawi.”* (doslovne To závisí od toho, kam sa priloží ucho.), kde ide podľa nej o „kontrast medzi netypickými a neočakávanými odpoveďami a konvenčnými otázkami“. Koziolová Chrzanowska upozorňuje, že niektoré jednotky z korpusu môže používať alebo jedna osoba v kvázidialógu zostavenom z rétorickej otázky a odpovede na ňu alebo súčasne viac osôb – ide tu teda primárne o otázku intersubjektovosti v Čermákovom zmysle (k tomu podrobne Koziol Chrzanowska, 2015, s. 160 – 163). Slovenskí a slovinskí jazykovedci (Mlacek 1984, s. 133; Toporišič, 1974, s. 274 – 275) uvádzajú okrajovo aj

³ Koziolová Chrzanowska vyselektovala nekonvenčné repliky, resp. dialógy a kvázidialógy spomedzi približne 1000 frazém a parémii, čo predstavovalo približne jednu desatinu materiálu, ktorý posielali čitatelia časopisu *Przekrój* od konca 60. rokov do roku 2001 na publikovanie v rubrike *Heca heca*. Zozbieraný materiál, z ktorého poľská lingvistka vydala rozsiahlu monografiu v roku 2015, je mimoriadne pestrý, aktuálny a väčšinou humorný. Kľúčovým momentom pri tvorbe zbierky bolo, že vznikla na základe introspekcie živého hovoreného jazyka. Autorka našla približne 30 jednotiek, ktoré by sme mohli označiť ako nekonvenčné repliky alebo ako jednotky, ktoré s nimi hraničia.

príklady ustálených dialógov. Dodajme, že na to, aby sme pri konkrétnej jednotke zistili, či ide o parémiu, ktorá vystupuje vo funkcii dialógu, kvázidialógu alebo oboch súčasne, potrebujeme buď príklady ich použitia v písomných alebo v hovorených zdrojoch, alebo v anketách.

1.3. VÝPOVEĎ A AKO STIMUL NEKONVENČNEJ REPLIKY B

Nekonvenčnou replikou osoba B reaguje na výpoveď osoby A. Bondarenko (2009, s. 645; 2012, s. 287) nazýva výpoveď osoby A „stimul“ a argumentuje, že dôvodom, prečo sa nejaká výpoveď stane stimulom, je to, že osoba B ju vníma v konkrétnom situačnom kontexte ako neželanú, nevhodnú, provokatívnu alebo hlúpu. Hlavnou funkciou týchto jednotiek môže byť podľa Bondarenka niekedy kritika repliky osoby A, inokedy zasa humor. Na základe analýzy materiálu v niekoľkých vybraných slovanských jazykoch (v slovinčine, slovenčine a v poľštine) môžeme konštatovať, že čím častejšie, zvyčajnejšie a ustálenejšie je určité tvrdenie, tým je pravdepodobnejšie, že sa stane stimulom nekonvenčnej repliky.

Pri nekonvenčných replikách nejde o očakávanú reakciu na stimul, ako to je v prípade konvenčných replík. Reakciu s nekonvenčnou replikou (aj napriek ustálenosti jednotiek tohto žánra) osoba A nemôže očakávať rovnako ako v prípade reakcie s konvenčnou replikou. Napriek tomu, že nevyhnutnou podmienkou na použitie nekonvenčnej repliky je stimul osoby A, táto podmienka sama osebe ešte nevedie automaticky k použitiu nekonvenčnej repliky. Až od intencie (chcenia/nechcenia) osoby B totižto závisí, či sa rozhodne pre použitie nekonvenčnej repliky.

Podľa nášho názoru pri skúmaní funkcie nekonvenčných replík by sme mali venovať veľkú pozornosť charakteru ich stimulov. Stimulom nekonvenčných replík môžu byť konvenčné a do určitej miery ustálené vety, často opytovacie, napr. *A: Koľko je hodín? B: Koľko ti na ríť hodím!/Tol'ko, koľko včera o takomto čase*, ale aj rozkazovacie, napr. *A: Uhni! B: Uhnijem*, zvolacie, napr. *A: Česť práci! B: A robote pokoj!* a želacie, napr. v slovinčine *A: Dober tek! B: Ti teci, jaz bom jedel*. (slovo *tek* znamená v slovinčine *chuť* aj *beh*, čiže v preklade *A: Dobrú chuť!*, ale aj *Dobrý beh!* *B: Behaj Ty, ja si radšej zajem!*).

Dodajme, že v korpuse spomenutých analyzovaných slovanských jazykov sme natrafili aj na príklady replík, pri ktorých je výraznejšia funkcia kritiky v rámci jazykovej korekcie a výchovy, ako napr. *A: Čo? B: Hovorí sa prosím*. Slovinská otázka „*Kva?*“ je neštandardná verzia spisovného „*Kaj?*“ („*Čo?*“) v Ľubľane a ďalších častiach stredného Slovinska, ktorá často vyvolá negatívnu reakciu v podobe dehonestujúcej nekonvenčnej repliky „*Kva delajo žabe*“ (doslovne *Kvak robia žaby/Kvákajú žaby*). V slovenčine môžeme uviesť nám známy podobný príklad repliky na otázku v západoslovenskom hlohovskom nárečí z Leopoldova, *A: „Do, já?“ (Kto, ja?): B: „Nedojá. Už podojili.“*

Nazdávame sa, že nekonvenčné repliky neslúžia len ako nástroj na vyhýbanie sa odpovedi alebo na kritiku repliky osoby A, ale aj na napádanie tých modelov verbálnej komunikácie, ktoré vedú k jej automatizácii alebo dokonca k uniformizácii. Práve z tohto dôvodu nemôže byť primárnou funkciou nekonvenčných replík podľa nás humor, ale deautomatizácia. Humor je podľa nášho názoru len možným sprievodným efektom vytvorenia nekonvenčného spojenia medzi dvomi prehovormi. Stupeň humorného účinku sa nerozlišuje len medzi rozličnými nekonvenčnými replikami, ale aj v rámci jednej repliky v závislosti od kontextu jej použitia. Permiakov tiež poukázal na to, že funkcia zábavnosti, hravosti je prítomná vo všetkých druhoch paremiologických jednotkách, hlavnou funkciou je však iba v niektorých typoch hádaniek (tzv. arménske hádanky) (porov. Permiakov, 1970, s. 90). Naša sociolingvistická štúdia prezentovaná v kapitole 2 sa pokúsi okrem iného objasniť túto záležitosť. Zaujímá nás, ako často boli dialógy s nekonvenčnými replikami opísané ako humorné, zábavné, atď. a aké dôvody takejto komunikácie uviedli respondenti.

1.4. KLASIFIKÁCIA NEKONVENČNÝCH REPLÍK A ČASTÉ MECHANIZMY VYTVÁRANIA VZŤAHU MEDZI REPLIKOU A STIMULOM

V nasledujúcom kroku vyčleňujeme 6 sémantických typov nekonvenčných replík na základe parametra zmysel : nezmysel:

1. bezprostredná kritika výroku – A: *Čo?* B: *Hovorí sa prosím* (rovnako v poľštine a v slovinčine),
2. lakonická odpoveď – A: *Prečo?* B: *Preto/Lebo* (rovnako v poľštine a v slovinčine),
3. doplnenie výroku A, pričom spoločne s replikou B znamená niečo úplne iné – A: *Čo?* B: *Koláda*. (nekonvenčná replika nájdená doteraz len v slovenčine),
4. zámerne nesprávne dekodovanie otázky A – A: *Koľko máš hodín?* B: *Jedny*,
5. zdanlivo adekvátna odpoveď, ktorá však neprináša želanú odpoveď na položenú otázku – A: *Aká je voda?* B: *Mokrý* (podobne v slovinčine a v poľštine); A: *Nevieš kto je XY?* B: *Jasné, starého Y syn/dcéra* (nekonvenčná replika nájdená doteraz len v slovenčine),
6. úplná absurdnosť – napr. A: *Prečo?* B: *Lebo citrón je žltý a paradajka nemá zips/Lebo medveď* (nekonvenčné repliky nájdené doteraz len v slovenčine).

Veľmi častým mechanizmom vytvárania nekonvenčného vzťahu medzi stimulom (výrokom osoby A) a nekonvenčnými replikami je využívanie rýmu, homonymie a paronymie.

Rým medzi lexémou z výroku A (stimul) a lexémou z výroku B (nekonvenčná replika) je veľmi častým spôsobom vytvorenia nekonvenčného vzťahu medzi oboma, napr.:

A: Čo budeme robiť? B: Cmar do mlieka drobiť.

A: Sorry. B: Hovor psovi.

A: Prepáč. B: Máš na riti klepáč.

A: A potom? B: Za plotom.

A: A čo ešte? B: Kladivo a kliešte.

Nasledujúci príklad, ktorý sme našli v Zátureckého zbierke, je zvláštny aj preto, že vo funkcii nekonvenčnej repliky na pozdrav vystupuje typický frazeologický introduktor.

A: Pán Boh daj zdravia! B: Ako ľudia vravia. (Záturecký, 1896, s. 245)

Na rýme medzi replikami A a B je založená aj nasledujúca nekonvenčná replika často uvádzaná slovenskými respondentmi:

A: Čo? B: Lečo.

V nasledujúcom príklade rým viaže dve časti absurdnej nekonvenčnej repliky, napr.:

A: Čo bude na obed? B: Hovno s makom pod padákom.

Tu treba osobitne uviesť, že tento typ nekonvenčnej repliky je variantný a existuje aj v skrátenej podobe *B: Hovno s makom*.

Druhá veľká skupina nekonvenčných replík vzniká pomocou formálnej identity alebo podobnosti lexém a sémantických rozdielov. Predovšetkým nekonvenčné repliky so zdanlivo nesprávnym dekodovaním stimulu (4. typ) a repliky, ktoré sú zdanlivo správnou odpoveďou bez želaného chýbajúceho údaj (5. typ), vznikajú na základe sémantického vzťahu homonymie, paronymie a polysémie:

A: Uhni! B: Uhnijem!

A: Doklady! B: Do čoho?

A: Čo máš nové? B: Nohavice.

A: Je tu niekto? B: Kto by tu jedol!

A: A gre? (Tak čo, ide to?) B: Mora greti. (Musí hriať.)

V poslednom (slovinskom) príklade doslovný význam slovesnej formy gre (slovin. infinitív iti, sloven. ísť) je ide, osoba B sa však pohráva s paronymickou formou greje (hreje) – treťou osobou singuláru slovesa greti (hriať).

1.5. NEKONVENČNÉ REPLIKY V ZBIERKACH, JAZYKOVÝCH KORPUSOCH A SLOVNÍKOCH

Nekonvenčné repliky sú časté v hovorenom jazyku každodennej neformálnej komunikácie. Len veľmi zriedka sa nachádzajú v písomných prameňoch. Práve

pre túto svoju neviditeľnosť sa len málokedy stali predmetom ich systematického zbierania a objektom záujmu lingvistického alebo folkloristického výskumu. Napriek masívnemu nástupu internetu a nástrojov, akými sú jazykové korpusy, vďaka ktorým sa udiala revolúcia v lingvistike, sa tento fenomén stále nedostal do centra záujmu lingvistiky práve preto, že si ho v písomnej komunikácii nie je ľahké všimnúť.

Len malé stopy po nekonvenčných replikách možno nájsť napríklad v referenčnom slovenskom jazykovom korpuse SNK (napr. „*Keby sme im – na rozdiel od Angličanov – naleteli, dočkali by sme sa demokracie na svätého Dindi. A jedli by sme makové obzerance...*“), aj keď sa skladá aj z internetových textov. Pre repliku *Lebo medveď*, ktorú podľa výsledkov ankety predstavených v nasledujúcej kapitole pozná 95,3 % respondenta, nájdeme len 10 konkordancií. Veľa replík v SNK nenájdeme vôbec, napr. *Tol'ko, koľko bolo včera o takomto čase* (72,4 %) a *Hovno s makom* 81,2 %). Korpusy hovoreného jazyka sú zatiaľ príliš malé, a to aj pre potreby skúmania tých najfrekvencovanejších prísloví (k tomu bližšie Meterc 2017, s. 190).

Internetové zdroje však boli „najlepšie spomedzi najhorších“ ešte skôr, než sme začali sociolingvistický výskum pomocou dotazníkov. Pretože sú prakticky nevyčerpatelným zdrojom materiálu, najrozličnejšie nekonvenčné repliky niekedy možno nájsť na internetových fórach alebo v blogoch. Pomocou vyhľadávania v jednej z aplikácií Googlu nájdeme podobné nekonvenčné repliky zapísané v diskusii na rozličných fórach alebo v sekcii komentárov. Toto predstavovalo druhý zdroj našej databázy. Prvý tvorili naše osobné vedomosti a postupné vlastné zbieranie materiálu dopytovaním sa u priateľov, kolegov a známych. Tretím zdrojom nazhromaždeného korpusu sú dotazníky, ktoré detailne predstavíme v nasledujúcej kapitole.

Ako sme už uviedli, výnimkou z pravidla je slovenská zbierka Adolfa Petra Zátúreckého (Zátúrecký, 1896, s. 265 – 268), v ktorej autor predstavil viac ako 140 nekonvenčných replík. Potrebné bude konfrontovať Zátúreckého materiál s aktuálnym slovenským úzom. Môžeme však už potvrdiť, že niektoré z jednotiek sú slovenskej komunite známe aj v súčasnosti. Našli sme aj jednotky, ktoré majú podobnú motiváciu ako známe slovinské nekonvenčné repliky. Príkladom toho je odpoveď na *A: Dobrú noc! B: Všetky blchy na pomoc* (po slovinsky *A: Lahko noč! B: Pa eno bolho za pomoč*, doslovne: *A: Dobrú noc! B: Jednu blchu na pomoc*).

Nekonvenčné repliky väčšinou nie sú zahrnuté v slovníkoch, dokonca ani vo frazeologických. Niekoľko príkladov sme objavili v českom frazeologickom slovníku (Čermák, 2009, s. 53), napr.:

A: Půjdeme spolu ...

B: Půjdem spolu do Betléma.

Čermák opisuje význam jednotky ako „člověk v hravé odpovědi zvl. na návrh blízkého druhého začínající na Půjdeme spolu ...“. Použivateľovi slovníka je tiež poskytnutá informácia, že nekonvenčná replika je pôvodne začiatkom rozšírenej a veľmi známej českej vianočnej piesne (Čermák, tamtiež, s. 53).

2. SOCIOLINGVISTICKÝ DOTAZNÍKOVÝ VÝSKUM O NEKONVENČNÝCH REPLIKÁCH MEDZI SLOVENSKÝMI RESPONDENTMI

2.1. ZÁKLADNÉ INFORMÁCIE

Na výskume sa zúčastnilo 192 slovenských študentov gymnázií a univerzít. Gymnaziálni respondenti pochádzali prevažne z Bratislavy a okolia. Univerzitní respondenti predstavovali pestrú mozaiku obyvateľov takmer všetkých geografických a nárečových oblastí. Najmladší respondent sa narodil v roku 2001⁴.

Výskumná úloha pozostávala z dvoch častí. Cieľom prvej časti bolo zistiť, ako respondenti opíšu nekonvenčné repliky bez ohľadu na mieru ich poznania resp. nepoznania a bez toho, aby boli vopred upozornení, o aké jazykové jednotky ide. Zaujímalo nás, či ich respondenti identifikujú ako niečo ustálené, časté, užitočné, pozitívne, negatívne, absurdné, humorné a pod., pričom boli jednoducho vyzvaní, aby opísali dialógy, ktoré sme im premietli. Cieľom druhej časti bolo získať informácie o stupni poznania dvadsiatich nekonvenčných replík medzi študentmi, informácie o variantoch a iných doteraz neregistrovaných jednotkách. V oboch častiach dotazníka boli respondenti vyzvaní, aby uviedli podobné paremiologické jednotky ako tie, ktoré im boli predložené v ankete.

2.2. PRVÉ VÝSLEDKY

V prvej časti ankety boli respondentom predstavené nekonvenčné repliky spolu s ich stimulmi a respondenti dostali pokyn, aby predvedený krátky dialóg stručne opísali niekoľkými výstižnými slovami prípadne vetou alebo dvomi. Tiež sme ich vyzvali, aby uviedli ku každému z príkladov akékoľvek iné asociácie, ktoré im napadnú. Až po zodpovedaní tejto úvodnej všeobecnej časti dotazníka sme im vysvetlili, čo je nekonvenčná replika, a požiadali ich, aby označili úroveň poznania všetkých štyroch jednotiek. Tak ako v druhej časti ankety, aj v prvej časti sme použili štruktúru odpovedí, ktoré vo svojej metodologickej koncepcii používa Ďurčo v dotazníkovom prieskume o známosti slovenských parémii pre potreby vytvorenia slovenského paremiologického minima (Ďurčo, 2002; 2004) a ktorý bol použitý aj na

⁴ Na širšom výskume realizovanom v roku 2017 v dvoch slovanských krajinách sa zúčastnilo spolu 401 respondentov (192 slovenských a 209 slovinských študentov). Aj v slovinskom prípade gymnaziálni respondenti pochádzali prevažne z hlavného mesta (Lubl'any) a univerzitní respondenti z takmer všetkých geografických a nárečových oblastí Slovinska. Výsledky slovinskej časti ankety predstavíme podrobnejšie v osobitnom článku.

vytvorenie slovinského paremiologického minima a optima (Meterc, 2017). Lenže v prvej časti ankety sme tento model modifikovali tak, že sme odpoveď „nepoznal som ju“ nerozdelili na »nepoznám, rozumiem« a »nepoznám, nerozumiem« ako to bolo v Ďurčovom prípade, ale na dve iné možnosti (odpovede 3 a 4). Respondenti si tak mohli vybrať z nasledujúcich možností:

1. poznám a používam túto odpoveď,
2. poznám, ale nepoužívam ju,
3. nepoznám ju, ale pochopil som, že ide o ustálenú odpoveď,
4. nepoznám ju a nepochopil som, že ide o ustálenú odpoveď,
5. poznám variant uvedenej odpovede (uved'te).

Väčšina respondentov si vybrala len jednu z prvých štyroch odpovedí, iba niektorí dopísali aj varianty. V tomto prípade sme pri analýze stupňa poznania zohľadnili prvý údaj. Prvým dôležitým výsledkom prieskumu je informácia, že respondenti vcelku bezproblémovo rozpoznávajú paremiologický žáner nekonvenčných replík, a to aj v prípade, keď narazili na jednotku, ktorú nepoznali. Pre lepšiu názornosť tejto časti ankety uvádzame niekoľko príkladov aj z ankety uskutočnenej v Slovinsku. Slovinským respondentom sme predstavili nasledujúce repliky:

A: Škoda. (Škoda.)

A: A gre? (Tak čo, ide to?)

1B: Škoda je češki avto. (Škoda je české auto.)

3B: Mora greti. (Musí hriať.)

A: Koliko je ura? (Koľko je hodín?)

A: Zakaj? (Prečo?)

2B: Za reveže je na zvoniku. (Pre chudákov sú na kostolnej veži.)

4B: Da lahko vprašaš. (Aby si sa mohol pýtať.)

Slovenskí respondenti podľa hore uvedeného modelu hodnotili vlastný stupeň poznania nasledujúcich jednotiek:

A: Prečo? 5B: Lebo paradajka nemá zips.

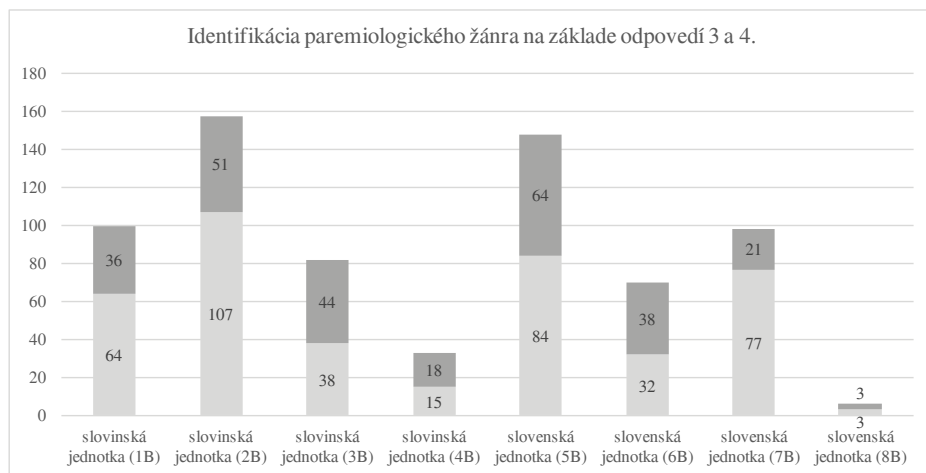
A: Už ide autobus? 7B: Ide, ak nestojí.

A: Nevieš, kto je XY? 6B: Jasné, starého

A: Prečo? 8B: Lebo medveď.

Y syn/dcéra.

Čísla v nasledujúcom grafe, uvedené v spodnej časti stĺpcov predstavujú počty respondentov, ktorí jednotku rozpoznali ako paremiologický žáner, čísla v hornej časti stĺpcov počet respondentov, ktorí jednotku neidentifikovali ako niečo ustálené.

Upozorňujeme, že v grafe neuvádzame údaje o počte respondentov, ktorí jednotku poznali aktívne alebo pasívne (odpovede 1 a 2). Pri analýze nasledujúcich laických neterminologických opisov sme, pochopiteľne, použili odpovede všetkých respondentov. V oboch jazykoch boli nekonvenčné repliky častejšie identifikované ako ustálené výrazy (odpoveď 3: 224-krát v slovinčine a 196-krát v slovenčine) než neidentifikované (odpoveď 4: 149-krát v slovinčine a 126-krát v slovenčine). Jedným z faktorov ovplyvňujúcich počet respondentov, ktorí identifikovali jednotku ako ustálený výraz, môže byť skutočnosť, že niektoré zo stimulov, ktoré im boli predložené, majú ďalšiu, oveľa známejšiu nekonvenčnú repliku. Zámerné sme medzi prvé štyri jednotky nezačlenili žiadnu nekonvenčnú repliku s použitím rýmu.

Najviac nás zaujímali laické, neterminologické pomenovania (osobitne žánrové), ktorými respondenti detailnejšie sémanticky tematizovali jednotky bez toho, aby sme ich k tomu explicitne vyzvali (od nich sme požadovali len „stručný opis dialógu“). V slovenskej časti dotazníkového prieskumu sa v tejto úlohe najčastejšie vyskytovali výrazy „vtip“, „žart“ alebo „sranda“, ale často aj „slovná hra“, „sarkazmus“ alebo „sarkastická odpoveď“. Medzi odpoveďami sa vyskytli aj iné, menej časté opisy, ako napr. „irónia“, „chytanie za slovíčka“, „odbitie pýtajúceho sa“, „detský vtip“, „hlúpa odpoveď“, „nonsens“, „bežná fráza“, „frazologizmus“.

Vtipný aspekt jednotiek je v odpovediach respondentov veľmi často relativizovaný („osoba B sa snaží byť smiešna“, „chce byť vtipný“, „pokús sa o vtip“) alebo priamo kritizovaný („zlý vtip“, „divný vtip“, „vtip, ktorý nie je zábavný“). Hodnotenie „dobrý vtip“ je veľmi zriedkavé. Niektorí respondenti vysvetľovali dôvod na použitie nekonvenčnej repliky v hlúposti otázky („odpoveď na nezmyselnú, zbytoč-

nú otázku“), pričom často argumentovali reciprocitou (napr. „odpoveď na hlúpu otázku hlúpou odpoveďou“), ktorú často formulovali paremiologickým spôsobom použitím slovenského príslovia *Hlúpa otázka, hlúpa odpoveď*. Je zaujímavé, že slovenský ekvivalent príslovia nájdeme aj medzi odpoveďami slovinských respondentov (*Neumno vprašanje, neumen odgovor*). Takáto interpretácia otázky ako stimulu frazeologickej repliky je častá, ale ani zďaleka nie jediná. V rozličných situáciách sú zámery použitia nekonvenčnej repliky rozličné. Respondenti uviedli aj iné dôvody na použitie nekonvenčných replík:

„Osobe B sa táto otázka nepáči a chce sa jej vyhnúť.“

„Osoba B nechcela odhaliť podrobnosti.“

„Osoba B nemá žiadny racionálny argument, ktorý by mohla ponúknuť.“

„Osoba B nepozná odpoveď na otázku, no nechce to dať najavo, preto zvolí vyhýbavú odpoveď, na ktorú sa už ďalej nedá argumentovať. Odpoveď v podstate nedáva zmysel, a tak sa osoba A ďalej nepýta.“

„Užitočný spôsob, ako sa zbaviť dotieravého človeka.“

„Osoba B buď žartuje, alebo nemá záujem o dialóg, má zlú náladu.“

„Osoba B má zlý deň, a preto odpovie na banálnu otázku provokatívnym spôsobom.“

Respondenti často zdôrazňujú, že takáto komunikácia je skôr súčasťou súkromnej sféry komunikácie alebo komunikácie medzi priateľmi, spolužiakmi a susedmi. Niektorí respondenti zdôrazňujú hierarchiu medzi účastníkmi dialógu (napr. „typ odpovede niekoho, kto má väčšiu moc, než ten, čo sa pýta – dominantnejší“). Často uvádzajú, že takáto komunikácia je typická pre deti alebo pre rodičov pri rozhovore s deťmi, napríklad: „Rodičia to hovoria, keď už majú dosť otázok dieťaťa.“ Niektorí z respondentov napísali, že takéto odpovede počúvajú od svojich vlastných rodičov. Treba ale dodať, že podľa výsledkov výskumu viacero z týchto jednotiek respondentov vo veľkej miere aj sami používajú.

2.3. NEKONVENČNÉ REPLIKY Z HĽADISKA ICH POZNANIA

Dvadsať nekonvenčných replík s údajmi o stupni ich poznania od 192 slovenských respondentov pochádzajúcich prevažne zo západnej časti Slovenska alebo z Bratislavy sme zoradili do nasledujúceho rebríčka:

A: Prečo? B: Preto. – 99 % z toho 27,1 % pasívne

A: Prečo? B: Pretože som tak povedal/a. – 98,4 %, pas. 60 %

A: Prečo? B: Lebo medveď. – 95,3 %, pas. 34 %

A: Aká je voda? B: Mokrá. – 92,7 %, pas. 56,3 %

A: Prečo? B: Aby si sa mal/a čo pýtať. – 85,4 %, pas. 50,6 %

A: Čo bude na obed? B: Hovno s makom. – 81,2 %, pas. 58,3 %

A: Koľko je hodín? B: Tolko, koľko bolo včera o takomto čase. – 72,4 %, pas. 57,3 %

A: Nevieš, kto je XY? B: Jasné, starého Y syn/dcéra. – 63,5 %, pas. 40,1 %

A: Uhni! B: Uhnijem! – 52,6 %, pas. 30,2 %

A: Prečo? B: Lebo voda sa pije a chlieb sa je. – 47,4 %, pas. 44,8 %

A: Už ide (autobus, vlak, ...)? B: Ide, ak nestojí. – 46,9 %, pas. 37,5 %

A: Prečo? B: Lebo citrón je žltý. – 25,5 %, pas. 21,9 %

A: Ako sa voláš? B: Kopyto tojáš. – 19,8 %, pas. 13,5 %

A: Koľko máš hodín? B: Jedny. – 19,8 %, pas. 16,1 %

A: Čo máš nové? B: Nohavice. – 18,2 %, pas. 12 %

A: Prečo? B: Lebo paradajka nemá zips. – 17,7 %, pas. 6,8 %

A: Prečo? B: Lebo blázon na dva si Ty. – 17,2 %, pas. 13,5 %

A: Čo? B: Koláda! – 15,6 %, pas. 14,1 %

A: Doklady! B: Do čoho? – 11,6 %, pas. 7,4 %

A: Čo budeme robiť? B: Cmar do mlieka drobiť. – 9,9 %, pas. 8,3 %

Približne polovica nekonvenčných replík (9 z 20) je známa viac než polovici respondentov. Zistená informácia nemá veľkú výpovednú hodnotu, preto ju bude treba dať v budúcnosti do širších súvislostí s anketou s oveľa väčším počtom parémii tohto žánru. Miera pasívneho poznania je pomerne vysoká v porovnaní s mierou aktívneho poznania. Treba k tomu ale dodať, že respondenti veľmi často uvádzali nielen varianty, ale aj úplne nové nekonvenčné repliky s inou motiváciou, ktoré sme nemohli považovať za aktívny stupeň poznania predloženej jednotky (varianty ako aj nové jednotky uvádzame v nasledujúcej kapitole). Pomerne nízku mieru aktívneho používania predložených nekonvenčných replík si čiastočne môžeme vysvetliť tým, že mladí respondenti sa ešte stále nachádzajú v procesuálnom mode nadobúdania paremiologickej kompetencie. Toto vysvetlenie však nepostačuje, ak si porovnáme mieru pasívneho poznania nekonvenčných replík so stupňom poznania prísloví, porekadiel a podobných typických paremiologických žánrov. V článku o otázke vplyvu parametra veku na poznanie parémii (Meterc, 2018, v tlači) predstavujeme výsledky získané z výskumu parémii v rámci slovinského paremiologického minima. Na porovnanie s výsledkami ankety o nekonvenčných replikách uvádzame, že päť najznámejších slovinských parémii (ktoré poznalo 98,6 %, 99,4 %, 98 %, 98,7 % a 98 % respondentov narodených v rokoch od 1986 do 2001) má pomerne malú mieru pasívneho poznania (21,3 %, 14,7 %, 18,7 %, 24,7 % a 14 %), aj keď evidentne vyššiu ako u starších respondentov (napr. u tých, ktorí sa narodili v období medzi rokmi 1970 a 1985 – 12,1 %, 12,1 %, 17,2 %, 18,5 % a 15,9 %). Pomerne nízky aktívny stupeň poznania môžeme pripísať predovšetkým skutočnosti, že takáto komunikácia je typická pre deti alebo pre rodičov v rozhovoroch s deťmi, na čo upozorni-

li aj mnohí respondenti. To znamená, že naši respondenti sú vo veku, keď niektoré jednotky buď už prestali používať, alebo ich vnímajú ako detské (detinské), alebo ich ešte nezačali sami aktívne používať, keďže hovorová situácia, v ktorej by sa sami ocitli na hierarchicky vyššej pozícii (ako napr. rodič verzus dieťa a pod.) nie je pre nich (zatiaľ) typická.

2.4. NEKONVENČNÉ REPLIKY Z ASPEKTU FRAZEOLOGICKEJ VARIANTNOSTI

V tejto kapitole prinášame repliky na všetkých 20 vybraných stimulov. Sú medzi nimi repliky, ktoré sme v ankete ukázali respondentom, ako aj všetky repliky na rovnaké stimuly, ktoré dodatočne uviedli respondenti. Tieto dodatočné repliky respondenti uvádzali na dvoch miestach v ankete. Prvý raz po tom, čo sme im premietli štyri dialógy a spýtali sa ich na možné asociácie, a následne, keď sme ich oboznámili s tým, aké jednotky hľadáme. Zoznam obsahuje viac ako 60 rozličných nekonvenčných replík. Varianty replík predstavených respondentom doplnené o údaj stupňa ich poznania znázorňujeme v spoločnom stĺpci. Za nimi nasledujú varianty iných replík na ten istý stimul, pokiaľ bol uvedený v ankete. Ak sme pri konkrétnej jednotke narazili na reťazec replík, uvádzame ho po ostatných zhodne motivovaných replikách s označením osôb A a B. Na poslednom mieste za konkrétnym stimulom sú formy, ktoré sa v odpovediach vyskytli len jediný raz a označené sú hviezdíčkou (*). Domnievame sa, že v niektorých prípadoch ide o ustálené varianty a v niektorých nie. Z dôvodu doplnenia tvarovej pestrosti tohto paremiologického žánra ich uvádzame spolu s ostatnými variantmi. Z kapacitných dôvodov nemôžeme v štúdiu uviesť všetky varianty replík na iné stimuly, ktoré na záver dopĺňali respondenti. Takýchto replík sme získali viac ako 200⁵, z nich niektoré, ktoré sa vyskytli raz alebo viac ráz a ktoré sú očividne ustálené, pre názornosť uvádzame za zoznamom variantov replík nami predložených stimulov v dotazníku. Čo sa týka počtu nekonvenčných replík uvedených na konkrétny stimul, možno na základe získaného slovenského korpusu (ale aj slovinského a poľského) súhlasiť so zisteniami Bondarenka (2013, s. 3), že v niektorých prípadoch ide o silnú reštrikciu, pretože jednému konkrétnemu stimulovi zodpovedá len jedna replika, kým iné výpovede sa stávajú stimulom veľkého počtu najrozličnejších, viac alebo menej synonymných replík, pričom synonymnosť je v tomto prípade potrebné chápať v pragmatickom slova zmysle. Len pri dvoch nekonvenčných replikách, *A: Nevieš, kto je XY? B: Jasné, starého Y syn/dcéra a A: Doklady! Do čoho?* respondenti neuviedli žiadny iný variant ani inú podobnú (synonymnú) repliku na východiskový stimul.

⁵ Tieto odpovede sme museli pri analýze stupňa poznania nekonvenčných replík považovať za odpovede č. 3 a nie 4.

Problémy pri identifikácii variantov nekonvenčných replík a ich synonym môžu nastať v momente, keď stimuly umožňujú celú sériu nekonvenčných replík. V prípade niektorých jednorazových odpovedí, napr. *Pre staré lečo a novú záplatu* je problematické rozhodnúť, či ide o ustálenú jednotku, ktorá vznikla frazeologickou kontamináciou, alebo len o príležitostnú frazeologickú kontamináciu, ktorú dokonca možno považovať za chybu. Tento problém sa stáva ešte vypuklejším v prípade ostatného paremiologického a frazeologického fondu, pretože nekonvenčné repliky sú vo svojej podstate často čisto absurdnými výpoveďami. Keďže sa momentálne nemožno úplne spoliehať na písomné zdroje ani na korpusy, bude v budúcnosti potrebné urobiť na túto tému ďalší rozširujúci výskum. Pozrime sa na príklad dvoch replík, pri ktorých sa v ankete opakovane vyskytujú veľmi podobné varianty (údaj v zátvorke za replikou znamená jednu formu uvádzanú viacerými respondentmi súčasne):

Pre staré vreco. (3) *Pre deravé vreco.** *Lebo lečo.* (6) *Pre staré lečo.* (4)

*Pre staré vrece a novú záplatu.** *Pre staré lečo a novú záplatu.**

Niektoré nekonvenčné repliky sa objavujú súčasne po viacerých (synonymných) stimuloch. Napríklad replika *Koľko ti na riť hodím* nasleduje po otázkach *Koľko je hodín?* alebo *Koľko máš hodín?* Naopak, niektoré repliky nasledujú len po jednom špecifickom stimule, ako napr. *A: Koľko máš hodín? B: Jedny.* Hviezdičkou * sme určitý konkrétny tvar označili aj v prípade, že sa objavil pri niektorom zo stimulov len raz, ale pri jeho základnom stimule opakovane. Aj v tomto prípade je len ťažko možné určiť, či ide o príležitostné použitie alebo skutočnú ustálenú repliku dvoch alebo viacerých stimulov. Tak napríklad replika *Hovno s makom pod padákom* bola uvedená (jeden raz) aj pri otázke *Čo máš nové?*, hoci primárne je to nekonvenčná replika na otázku *Čo bude na obed?* a respondenti ju v tomto prípade uviedli dvadsaťkrát.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú dvojice alebo skupiny tvarov, po ktorých môžeme do spoločného modelu umiestniť viacero stimulov, ako aj replík. Takýmto je napríklad výpoveď *A: Máš x?*, ktorá sa môže stať stimulom lakonickej repliky *B: Mám*, pri akejkolvek premennej *x*, ktorá spĺňa podmienku, že zmyslom výpovede *A* nie je zistiť, či osoba *B* vec *x* skutočne má, ale skôr v implikovaní prosby o jej požičanie. Pri konkrétnej realizácii tohto modelu vo výpovedi *A: Máš peniaze?* ide o žiadosť o pôžičku, pri realizácii modelu *A: Máš hodinky?* ide o otázku, koľko je hodín. V slovinskej ankete respondenti uviedli ešte stimul *A: Imaš vžigalnik?* ((Ne) máš zapalovač?), ktorá je vyjadrením žiadosti o požičanie zapalovača.

Medzi nekonvenčnými replikami si môžeme všimnúť viaceré jednotky, ktoré nemožno považovať za lexikálne varianty v pravom slova zmysle. Ide skôr o rozlič-

né repliky realizované na základe identického konštrukčného vzorca. Takými sú napríklad repliky *Mokrý* (s variantom *Vlhký*), *Sladký* a *Modrý* na otázku *A: Aká je voda?*, pretože odpoveďou na ňu sú rozličné základné vlastnosti vody namiesto očakávanej informácii o teplote.

V úvahách o modeloch výpovedí (stimulov), ako aj samotných nekonvenčných replík by bolo v budúcnosti vhodné nadviazať na pojem tematicko-konštrukčných vzorcov, o ktorých sa zmieňujeme už dávnejšie v širšom paremiologickom kontexte (k tomu porov. napr. Meterc, 2016; Meterc, 2017, s. 101 – 103). Z tohto aspektu tvoria tematicko-konštrukčný vzorec napríklad nasledujúce repliky na otázku *A: Prečo?*, pričom respondenti B uvádzajú ako odpoveď všeobecne známu skutočnosť o farbe určitého objektu: *Lebo nebo je modré* s jeho variantom *Lebo obloha je modrá*, *Lebo tráva je zelená*, *Lebo tabuľa je zelená*, *Lebo paradajky sú červené* a *Lebo káva je čierna*.

Do zoznamu sme nezahrnuli príklady bežných konvenčných frazeologických replík, ako je napr. *B: Všetko po starom* na otázku *A: Čo máš nové?*. Zdôrazňujeme, že takýchto replík uviedli respondenti menej ako päť, čo je zanedbateľný počet, ktorý svedčí o tom, že si veľmi dobre uvedomujú rozdiel medzi konvenčnými a nekonvenčnými replikami.

V ankete sme narazili na najrozličnejšie typy variantnosti podľa už klasickej mlackovskej klasifikácie z roku 1984, napr. na morfológickú variantnosť (*Lebo dva a dva je/sú štyri*), slovotvornú (*Lebo medveď/medvedík nemá zips*), lexikálnu (napr. *Obzerance s makom*, *Obzerance s čakancami*, *Ohľadance s makom*, *Makové obzerance*, *Obzerance s opekancami* a *Obzerance s prezerancami*), syntaktickú (napr. *Aby sa hlúpe deti čudovali/Aby sa hlúpe deti mali nad čím čudovať*, alebo *Čo si si navaril/To, čo si navariš*) alebo dokonca ortografickú (*Medveď na štyri je Jogi/Jogy*).

A: Prečo?

Pretože som tak povedal/a. – 98,4 %

*Lebo som to povedala/povedal.**

*Lebo som povedal/povedala.**

*Pretože som to povedal.**

Lebo medveď. – 95,3 %

Lebo medveď na štyri je maco.

Medveď na štyri je maco.

Medveď na štyri je Jogi.

Medveď na štyri je Jogy.

*Lebo medveď na štyri je maco a na osem je Mercedes.**

Lebo slnko je chlpaté a medved' sviati.

Aby si sa mal čo pýtať. – 85,4 %

Aby si sa mal/mala na čo pýtať.

Aby si sa pýtal.

*Aby si sa mal na čo opýtať.**

*Aby si sa opýtal.**

*Aby si sa mohol tak sprost o pýtať.**

Aby si sa čudoval.

Aby si sa mal/mala čomu čudovať.

*Aby sa hlúpe deti čudovali.**

*Aby sa hlúpe deti mali nad čím čudovať.**

*Aby sa blázni čudovali.**

*Aby sa múdri smiali a hlúpi čudovali.**

*Aby si sa mohol čudovať.**

Lebo citrón je žltý. – 25,5 %

Lebo paradajka nemá zips. – 17,7 %

Lebo citrón nemá zips.

Lebo medved' nemá zips.

Lebo medvedík nemá zips.

*Lebo medved' je na gombíky.**

Lebo blázon na dva si ty. – 17,2 %

Lebo voda sa pije a chlieb sa je. – 47,4 %

Lebo reči sa hovoria a chlieb sa je.

*Reči sa hovoria, chleba sa je.**

*Piesok sa sype a voda leje.**

*Lebo voda sa leje a piesok sa sype.**

*Voda sa leje a piesok sa sype.**

Lebo dva a dva je štyri.

*Lebo dva a dva sú štyri.**

*Lebo štyri bez dva sú dva.**

Pre staré vreco.

*Pre deravé vreco.**
*Pre staré vrece a novú záplatu.**

Lebo lečo.
Pre staré lečo.
*Pre staré lečo a novú záplatu.**
*Pre staré peso.**

Lebo môžem.

Preto. – 99 %
*Preto lebo.**
*Lebo.**
*Lebo preto.**
*Lebo je to tak.**

Reťazec:
*A: Prečo? B: Lebo. A: Prečo lebo? B: Preto lebo!**

Lebo nebo je modré.
*Lebo obloha je modrá.**

*Lebo zem je guľatá.**
*Lebo zemeguľa je guľatá.**

Lebo zem sa točí.
Lebo tráva je zelená.
*Lebo tabuľa je zelená.**

*Pomaranč nie je oranžový.**
*Lebo paradajky sú červené.**
*Lebo káva je čierna.**
*Lebo život je lajf.**
*Pretože Ježiš chodí po vode.**
*Lebo slnko vychádza na východe.**
*Lebo prší zhora nadol.**
*Aby reč nestála.**
*Pre hovno.**
*Prečo nie?**

*Lebo život je raz taký.**
*To ani srnky netušia.**
*Lebo Béla.**
*Lebo tučniaky nevedia lietať.**
*Lebo mačka je chlpatá!**
*Lebo mačka má malé.**
*Lebo trafená hus zagága.**
*Lebo Boh je veľký vtípálek.**
*Nebud' zvedavý, budeš skoro starý.**
*Lebo som tvoja mama.**
*Lebo Laco.**
*Len tak.**
*Lebo to tak chcem.**
*Lebo niektoré veci sa menia, iné zase nie.**
*Lebo medveď má 4 nohy.**
*Lebo mrkva v zime.**
*Zamysli sa nad tým, čo sa pýtaš, a potom sa choď hanbiť do kúta.**
*Lebo flitre na nožniciach sú príliš lepkavé?**
*Lebo hlavné mesto Burkiny Faso je Onagadongon a ja to viem vysloviť.**
*Pre istotu.**

Už ide X?

Ide, ak nestojí. – 46,9 %
*Ide, ak teda nejde.**

Čo bude na obed?

Hovno s makom. – 81,2 %
Hovno s makom pod padákom.
*Hovno s makom, predtlakom.**

Reťazce:
*B: Hovno s makom. A: Fuj, zasa mak.**
*B: Hovno s makom. A: Zasa s makom**
*B: Hovno. A: Ale to bolo včera!**

Obzerance s makom.
*Obzerance s čakancami.**

*Obzerance s makom. Alebo rovno bez maku.**
*Ohľadance s makom.**
*Makové obzerance.**
*Obzerance s opekancami.**
*Obzerance s prezerancami.**
*Oblízance s obzerancami.**
*Opekané obzerance.**
*Ničíky s obzerancami.**

*Čo si si navaril.**
*To, čo som navarila.**
*To, čo si navariš.**

*Čo si navariš.**

Jedlo.

Figa borová.

Aká je voda?

Mokrá. – 92,7 %

Vlhká.

Modrá.

*Sladká.**

Koľko je hodín?

Tol'ko, koľko bolo včera o takomto čase.

– 72,4 %

Tol'ko, koľko včera o takomto čase.

*Tol'ko, koľko nebolo pred hodinou.**

*O desať minút viac ako naposledy.**

*O päť minút menej ako bude o päť minút.**

Veľa, a stále sa vyrábajú.

Veľa a ešte sa aj vyrábajú.

Veľa a stále sa aj vyrábajú.

*Veľa a stále ich vyrábajú.**

*Veľa, ešte sa aj vyrábajú.**

*Veľa.**

*Trištvrte na nekonečno.**

Koľko máš hodín?

Jedny. – 19,8 %

*Trojo.**

Koľko ti na riť hodím.

Uhni!

Uhnijem! – 52,6 %

A XY uhnul.

*Už som uhnul.**

*Nič. To je dobré na oči.**

*Suché s mokrým.**

*Kto čo nájde.**

*Prd makový, krvavá polievka, vyprážené po papuli.**

*Ja mám jedny, ale na svete ich je veľa.**

Tol'ko, koľko ti na riť hodím.

Koľko ti na riť hodím.

Koľko ti na zadok hodím.

*Tol'ko, koľko ti po riti hodím.**

*Koľko vládzem, tol'ko chodím.**

*Keľo vládzem teľo chodzim.**

*Tol'ko, koľko je teraz v Trnave (ľubovoľné slovenské mesto).**

*3/4 na Vianoce.**

*Za 5 pól trištvrte.**

*O päť minút trištvrte na pol.**

*3/4 na rozštiepenú.**

Ako sa voláš?

Kopyto tojáš. – 19,8 %

Opica tojáš.

*Opica vojáš.**

*Opica Tomáš.**

Čo máš nové?

Nohavice. – 18,2 %

*Spodnú bielizeň.**

*Ponožky.**

*Knihu.**

Čo?

Koláda! – 15,6%

Hovorí sa prosím.

Lečo.

Čo budeme robiť?

Cmar do mlieka drobiť. – 9,9 %

Srať a drobiť.

*Rožky s cmarom drobiť.**

*Skákať do križa a drobiť.**

*Kakať a drobiť.**

*Hovno drobiť.**

*Kapitán Tojáš.**

Reľazec:

B: Opica tojáš. A: A na priezvisko? B:

*Výskoč, Miško.**

*Tak ako ty nie.**

*Hovno s makom pod padákom.**

*Depresiu, existenčnú krízu.**

*Lebo v chlebe.**

*Nič.**

Hovno.

*Smrdí ti voľačo.**

*Skríkol mesiac na skaly.**

*Kto?**

Riť o zem hlobiť.

*Klince riťou hlobiť.**

*Riť o pec hlobiť.**

*Hovno.**

*Stavať na hlave.**

*Otruby.**

Skákať na hlave a odrážať sa ušami.

Viacere príklady označené hviezdíčkou, ako napr. *Nebud' zvedavý, budeš skoro starý*, predstavujú ustálené varianty nekonvenčných replík, o niektorých ďalších to len ťažko možno s istotou tvrdiť. Skupina dvesto respondentov je ešte vždy nereprezentatívna, pokiaľ ide o aspekt elicitácie ankety. Potvrdením tohto faktu by mohla byť skutočnosť, že medzi odpoveďami iba s jedným výskytom sa objavila fráza *To ani srnky netušia*, ktorá, súdiac podľa výskytu na internete, patrí medzi ustálené a veľmi časté repliky.

Pre názornosť uvádzame ešte niekoľko príkladov viackrát uvádzaných nekonvenčných replík na stimuly, ktoré respondentom neboli explicitne uvedené v ankete.

A: Prosím? B: Gate nosím.

A: Díky! B: Osrali ťa býky.

A: Výpadni! B: Nemám padák.

A: Kedy? B: Keď naprší a uschne.

A: Je tu niekto? B: Kto by tu jedol?

Respondenti uviedli ešte veľa iných nekonvenčných replík (spolu približne 250), ktoré sa objavili iba raz. Tu je niekoľko príkladov:

A: Kde bývaš? B: Doma.

A: Aký je čas? B: Stredoeurópsky letný.

A: Načo? B: Nato!

A. Myslela som... B. Jeden myslel a vymyslel fúrik a potom ho musel tlačiť.

A: Osemnásť bolo? B: Hodín?

A: Otvor! B: Aký otvor?

Niektoré odpovede zaradené do ostatného zozbieraného korpusu nekonvenčných replík vytvorili respondenti umelo podľa konkrétneho modelu (vzoru), niektoré overia až ďalšie plánované výskumy na túto tému. Aj ony sú dôkazom toho, že respondenti vedome reflektujú na formálne aj na sémantické žánrové vlastnosti nekonvenčných replík. Na druhej strane o obsažnosti paremiologického fondu nekonvenčných replík svedčí aj to, že na mnohé iné nekonvenčné repliky, ktoré respondenti vôbec neuviedli v odpovediach a ktoré sú s určitosťou ustálené, sme narazili mimo našej ankety. Takou by mohla byť aj vyššie spomínaná západoslovenská nárečová replika z okolia Leopoldova s korektívnou funkciou:

A: Do? Já? (Kto? Ja?) B: Nedoja. Už podojili.

Raspondenti uviedli viac nárečových replík, napr. na otázku *A: Koľko hodzin?* Uviedli odpoveď založenú na rýme *B: Keľo vládzem teľo chodzim* alebo na otázku *A: Košice?* odpoveď založenú na homofónii a predstieraní nesprávneho pochopenia stimuli *B: Košime.*

Na záver sa ešte krátko dotkneme otázky konverzie medzi paremiologickými žánrami (porov. Permiakov, 1970, s. 147). Okrem dvoch rozličných tvarov nekonvenčnej repliky na výpoveď *A: Uhni!* respondenti uviedli aj takéto repliky:

Babka uhni! A babka uhnila.

Babka dedkovi: „Uhni, nech sa rozložím!“ Dedko uhnul a babka sa rozložila.

Svokra uhni! A svokra uhnila.

Žiaci uhnite a žiaci uhnili.

Podľa nášho názoru ide v tomto prípade o konverziu na krátky vtíp, ktorá je veľmi častá pri wellerizmoch (viď napr. Grzybek, 1994, s. 291). Prvý variant *Babka uhni! A babka uhnila.* uviedli traja respondenti, ostatné formy sa vyskytli len raz.

Niektoré uvádzané príklady zasa poukazujú na potenciu iných paremiologických žánrov, aby pomocou konverzie vystupovali vo funkcii nekonvenčnej repliky (napr. *Lebo trafená hus zagága*). Väčšinou sú to však ojedinelé prípady, ktoré prav-

depodobne nie sú ustálené v úze. Vo funkcii nekonvenčných replík môžu vystupovať aj billboardové slogany, ako napr. *Lebo Béla*. Podobne produktívne je aj používanie citátov, ktoré vo vedomí používateľov jazyka pomáhajú zachovávať vzťah so svojim primárnym kontextom a ktoré bude takisto potrebné detailnejšie preskúmať.

Do samostatnej kapitoly ba sme mohli zaradiť nekonvenčné repliky na reálno-socialistické slogany *A: So Sovietskym zväzom na večné časy! B: Ale ani o minútu dlhšie!* V minulosti bolo používanie tohto sloganu hypertroficke, preto fungoval spolu s replikou buď ako kvázidialóg v zmysle Koziolovej Chrzanowskej (2015, s. 160 – 163), alebo aj ako dialóg. Jeho dnešné používanie predovšetkým staršou generáciou sa s najväčšou pravdepodobnosťou obmedzuje na kvázidialógy podobné ako v prípade pozdravu *Čeť práci! A robote pokoj!*

3. ZÁVER

Analyzované výskumné otázky v poslednej kapitole a množstvo nového paremiologického materiálu získaného v ankete je potvrdením toho, že nekonvenčné repliky si zaslúži omnoho viac pozornosti nielen v slovenskom, ale aj vo svetovom kontexte. Pri výskume tejto témy sa v blízkej budúcnosti určite budeme môcť oprieť o čoraz väčšie korpusy hovoreného jazyka, ako aj o ďalšie špecializované korpusy a o obsiahle ankety. Veľmi plodnými sa zaiste stanú aj komparatívne a kontrastívne interlingválne frazeologické výskumy, ktoré si budú v nejednom prípade vyžadovať diachrónnu a etymologickú explanáciu.

Literatúra

- BONDARENKO, Vitalij 2009: Otvetnye frazeologičeskie repliki russkoj reči kak objekt leksikografičeskogo opisanija. In: Problemy istorii, filologii, kultury, 2009, roč. 24, č. 2, s. 644 – 649.
- BONDARENKO, Vitalij: Otvetnye repliki kak istočnik jazykovoj igry. In: Učeni zapiski Tavrijskogo nacionalnogo universitetu imeni V. I. Vernadskogo, 2012, roč. 25 (64), č. 2 (1), s. 286 – 289.
- BONDARENKO, Vitalij: Otvetnye repliki v russkoj dialogičeskoj reči: slovar». Tula: Fakultet russkoj filologii i dokumentovedenijsa TGPU imeni L. N. Tolstogo 2013. 339 s.
- ČERMÁK, František: Propoziční frazémy a idiomy v češtině. In: Frazeografia slowiańska. Ed. M. Balowski – W. Chlebda. Opole: Uniwersytet Opolski 2001, s. 93 – 101.
- ČERMÁK, František: Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy větné. Praha: Leda 2009. 1267 s.
- ĎURČO, Peter: K výskumu súčasnej živej slovenskej paremiológie. In: Studia Academica Slovaca 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy a kultúry. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 51 – 60.
- ĎURČO, Peter: Slovak Proverbial Minimum: The Empirical Evidence. In: Res humanae proverbiarum et sententiarum. Ad honorem Wolfgangi Mieder. Ed. Cs. Földes. Tübingen: Gunter Narr Verlag 2004, s. 59 – 69.
- HORÁK, Gejza: Jazyk v románe J. Beňu Predposledný odpočinok. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 4, s. 205 – 214.
- GROTHER, Mardy: Viva la Repartee. Clever Comebacks and Witty Retorts from History's Great Wits and Wordsmiths. New York: HarperCollins Publishers 2005. 304 s.

- GRZYBEK, Peter: Wellerism. In: Simple Forms. An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature [Bochum Publications in Evolutionary Cultural Semiotics 4]. Ed. W. Koch. Bochum: Brockmeyer 1994, s. 286 – 292.
- JAKOP, Nataša: Pragmatična frazeologija. Ljubljana: Založba ZRC 2006. 212 s.
- JÍLEK, František: Vtipná čeština. Praha: Mladá fronta 1967. 316 s.
- KOZIOŁ CHRZANOWSKA, Ewa: Przekrojowa rubryka Heca hecą jako źródło potocznych reprodukcji języka polskiego. Kraków: Libron 2015. 398 s.
- MANDRIKOVA, Galina Mihajlovna – NARJADNOVA, Ljubov Sergejevna: Kto takoj Ded Pihto (Otvetyje frazeorepliki: problemy vydelenija i opredelenija). In: Frazeologičeskije čtenija pamjati Valentiny Andreevny Lebedinskoj. Sbornik materialov Meždunarodnoj naučnoj konferencii 3. – 4. marta 2008 goda. Ed. N. B. Usačeva. Kurgan: Kurganskij gosudarstvenij universitet 2008, s. 93 – 96.
- METERC, Matej: Tematsko-konstruktivski vzorci nastanka in prenovitev stavčnih frazemov. In: Slavistična revija, 2016, roč. 64, č. 2, s. 125 – 138.
- METERC, Matej: Paremiološki optimum. Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije. Ljubljana: Založba ZRC SAZU 2017. 280 s.
- METERC, Matej: Vpliv starosti na poznanost pregovorov, rekov in sorodnih paremij ter na paremiološko kompetenco slovenskih govorcev. In: Slavofraz: International Conference “Phraseology, Learning and Teaching” 19th – 21st April 2018. Eds. S. Jukić – Ž. Macan. Rijeka: Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci 2018 (v tlači).
- MLACEK, Jozef – ĐURČO, Peter a kol.: Frazeologická terminológia. Bratislava: Stimul 1995. 159 s.
- MLACEK, Jozef: Slovenská frazeológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 158 s.
- MOKIENKO, Valerij Michajlovič: Slavjanskaja frazeologija. Moskva: Vyssšaja škola. 1989. 287 s.
- MOKIENKO, Valerij Michajlovič: Frazeologija i jazykovaja igra: Dinamika formy i smysla. In: Učeni zapiski Tavrijskogo nacionalnogo universitetu im. V. I. Vernadskogo. Serija: Filologija. Socialni komunikacij, 2012, roč. 64, č. 2, s. 100 – 109.
- PERMIAKOV, Grigorij Lvovič: Ot pogovorki do skazki. Zametki po obščej teoriji kliše. Moskva: Nauka 1970. 240 s.
- PERMIAKOV, Grigorij Lvovič: Osnovy strukturnoj paremiologii. Moskva: Nauka 1988. 234 s.
- PÖHM, Mathias: Nicht auf den Mund gefallen. So werden Sie schlagfertig und erfolgreicher. München: Mvg Verlag 2017. 224 s.
- TOPORIŠIČ, Jože: K izrazu in tipologiji slovenske frazeologije. In: Jezik in slovstvo, 1974, roč. 19, č. 8, s. 273 – 279. Dostupné na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KG6QYDCX> [cit. 17. 5. 2019].
- ZÁTURECKÝ, Adolf Petr: Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1896. 389 s.
- Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na [www: http://korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk).

O NÁZVOCH FYZICKOGEOGRAFICKÝCH OBJEKTOV S MOTIVANTOM *CHOT-*, *CHOC-*, *KOČ-* A *CHOČ-*

Imrich Horňanský

Bratislava

HORŇANSKÝ, Imrich: On the Names of Physical-Geographical Objects With a Motivant *chot-*, *choc-*, *koč-* and *choč-*. Slovak Language, 2019, Vol. 84, No 1, pp. 72 – 85.

Abstract: The etymology of Slovak toponyms with the word basis of *chot-*, *choc-*, *koč-* and *choč-* may be associated with two starting points. The motivants of one group of geographical names in this process were Old Slavic men's personal names *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, *Chotemysl*, and their abbreviated forms *Chotek*, *Chotko*, *Choteš*, *Choten*; this naming process was applied predominantly by settlement geographical features. The second motivant, originated from the Proto-Old Slavic toponymic appellative lexicon, was the word basis of *koč-* and *choč-* applied mainly in the naming process of non-settlement geographical features (*hills*, *elevations*, *watercourses* etc.). Our contribution is dedicated to this second category of naming process. Old Slavic toponymic appellative roots **koč-* and **choč-* in the meaning of the hill, the hillock, the mount, the hunch, the top, the hump have subsided from the current Slovak vocabulary but survive in many present Slovak toponyms.

Key words: geographical name – toponym, etymology of geographical names, toponymic appellative

1. ÚVOD

V príspevku *O geografických názvoch z osobných mien so slovným základom chot- a choc-* zverejnenom v časopise Slovenská reč sme sa zaoberali geografickými názvami zo staroslovanských mužských osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, *Chotemysl* a geografickými názvami z ich skrátených podôb ako napr. *Chotek*, *Chotko*, *Choteš*, *Choten* (Horňanský, 2018, s. 35 – 46). Konštatovali sme, že geografické názvy, ktoré majú pôvod v týchto osobných menách, sa rozprestierajú v celom slovanskom sídelnom priestore a väčšinou vznikli v prvom tisícročí alebo na prelome prvého a druhého tisícročia nášho letopočtu. Zároveň sme konštatovali, že náročnosť skúmania etymológie toponým so slovným základom *chot-* a *choc-* je spojená so skutočnosťou, že tieto geografické názvy najmä z kategórie fyzicko-geografických objektov ponúkajú aj ďalšie etymologické východisko: slovný základ *chot-* a *choc-*, pôvodne *koč-* a *choč-*, môžu mať geografické názvy vrchov, kopcov, vyvýšenín, hrbolov, vodných tokov a pod. pôvodom z praslovanskej toponymickej apelatívnej lexiky. Táto skupina slovenských geografických názvov je predmetom našich súčasných úvah.

2. SLOVENSKÉ NÁZVY FYZICKOGEOGRAFICKÝCH OBJEKTŮ SO SLOVNÝM ZÁKLADOM *CHOT-*, *CHOC-*, *KOČ-* A *CHOČ-*

Na území dnešného Slovenska je značný počet názvov fyzickogeografických objektov so slovným základom *chot-*, *choc-*, *koč-* a *choč-*, ktoré majú alebo môžu mať svoj pôvod v staršej slovanskej toponymickej apelatívnej lexike. Túto skutočnosť ilustrujeme na vybraných vyexcerpovaných príkladoch:

- *Choč*, *Chočské vrchy* (vrch a orografický celok severne od Ružomberka), *Veľký Choč* (1611 m n. m.), *Malý Choč* (1465 m n. m.), *Predný Choč* (1249 m n. m.), *Zadný Choč* (1288 m n. m.) s dokladmi 1314 *Choch*, 1347 *Choth*, 1355 *Hotsch*, 1615 *Chocz*, 1792 *M. mali Chocs* (KMLisková, 1792), 1860 *Chocs*, *Chocs Kopa*, *Mali Chocs* (KMLikavka, 1860, map. list 2, 3 a 5), 1977 *Zadný Choč* (GeogSs, 1977, s. 171), 1989 *Zadný Choč* (GeogA12, 1990, s. 31, 54 a 122), 1977 *Predný Choč* (GeogSs, 1977, s. 118), 1989 *Predný Choč* (GeogA12, 1990, s. 53 a 113), 1977 *Malý Choč* (GeogSs, 1977, s. 90), 1989 *Malý Choč* (GeogA12, 1990, s. 59 a 106), 1977 *Veľký Choč* (GeogSs, 1977, s. 160); a novodobé názvy 1987 *Chočské vrchy* – geomorfologická jednotka *celok* (Názvy vrchov A6, 1987, s. 8), 1987 *Choč* – geomorfologická jednotka *podcelok* (Názvy vrchov A6, 1987, s. 9); podľa Majtána etymológia názvu nie je celkom bezpečná: ak názov nemá pôvod už predslovanský, spája sa s označením pre vyvýšeninu, vrchol, chochol, ktorým Slovanovia pomenovali najprv iba vrchol a neskôr celý orografický komplex (Majtán, 1982, s. 123). Podľa Kissa názov vrchu *Choč* má pôvod v osobnom mene vývojom **Chotьць* → **Choteč* → *Choč* (Kiss, 1998, 1. diel, s. 286). Podľa Ondruša názov vrchu *Choč* v prvotnom význame ‚vrch, vrchol, hrb‘, ktorý má u Slovanov bohaté zastúpenie, svojím významovým základom siaha až do indoeurópskeho prajazyka z 3. tisícročia pred Kristom; je výsledkom vývoja z indoeurópskeho odvodeného koreňa *kwok-* → *kok-* → (po palatalizácii) *Koč-* → (po striedaní *k* → *ch* ako v slovách *krasta* → *chrasta*, *křen* → *chren*, *kokol* → *chochol*) *Choč* (Ondruš, 2000, s. 46, 53), (Ondruš, 1972, s. 338) a (Ondruš, 1975, s. 344 – 345). Pozri aj súčasné ruské apelatívum v etymologických a výkladových slovníkoch: *kočka* ‚neveľká stvrdnutá vypuklosť, kopa zeme, osobitne na lúke, na močarine‘ (Preobraženskij, 1958, s. 373), *kočka* ‚vyvýšenina, kopček na vlhkej lúke, močarine‘ (Ožegov, 1972, s. 276), *kočka* ‚vyvýšenina, kopček v zníženom alebo na blatistom mieste porastený trávou alebo machom‘ (Jevgenieva, 1982, s. 117), *kočka* ‚kopček, hrboľ, hrbolec‘, ďalej *kočkari*, *kočkarnik*, ‚hrboľatina, hrboľaté miesto‘ (Dorotjaková-Lapárová, 1963, s. 127). Podobne podľa Trubačeva v Etymologickom slovníku slovanských jazykov **koča* = ruské nárečové

коча, кочка; ,dávny kurgan; vŕšok, pahorok porastený trávou alebo machom‘, **kočaněti* (sę) = srbskochorvátske кочанити ,nadúvať sa, získavať na vážnosti‘, **kočьka* = bulharské кочка, ruské кочка ,vŕšok na nížinnom alebo blatistom mieste porastený machom alebo trávou, neveľký kopček, chlmec‘; sú to deriváty od slov **koča*, **kočь* (Trubačev, 1983, s. 103 a 107). Na území Slovenska je viacero vrchov/lesov s názvom *Koč*: vrch 363 m n. m. v Tornali v okrese Rimavská Sobota, les v Hačave v okrese Košice okolie, vrch vo Vernári 1057 m n. m. v okrese Poprad a i. Zaujímavé je, že *Kučín* (obec v okrese Bardejov) má popri najstaršom doklade 1315 *Kuchin* doklad 1337 *Kowchyn* (čítaj *Kočín*) (VSO, 2. diel, 1977, s. 117).

- *Kočín* (obec v okrese Piešťany) leží pri vodnom toku s rovnakým názvom *Kočín* (dnes štandardizovaný názov *Kočínsky potok*) na juhovýchodnom úpätí Malých Karpát; názov obce je písomne doložený: 1436 *Kotlyn*, 1446 *Kochyn*, 1786 *Kocschin*, 1920 *Kočín*, maďarsky *Kocsin* a od roka 1913 *Köcsény*; názov vodného toku je doložený 1262 (VSO, 2. diel, 1977, s. 37) a (Majtán, 1998, s. 133); názov má spojitosť s prvotným praslovanským významom slova *koč*: ,vrch, vrchol, hrb‘ (pozri aj etymológiu názvu vrchu *Choč*) rozšíreným o príponu miesta *-in*, podobne ako *Chotín*, *Trenčín*, *Tvrdošín*, *Babín*; prednosť vzhľadom na starší doklad názvu vodného toku dávame tomuto pôvodu pred pôvodom zo slovného základu mužského osobného mena *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*. Podľa Kissa názov obce *Kočín* (okres Piešťany), maďarsky *Kocsin* a od roka 1910 *Köcsény*, je slovanského pôvodu z osobného mena *Kočka* (Kiss, 1998, 1. diel, s. 789). Podľa Ondruša palatalizovaný slovný základ *koč-* v základnej i odvodenej podobe označuje u Slovanov horské dediny aj horské potoky; patrí sem názov obce *Kočín* na úpätí Malých Karpát, ako aj ďalšie štyri názvy obcí z niekdajšieho Uhorska, z toho tri v dnešnom Maďarsku a jeden v Rumunsku: *Kocs* (v Komárňanskej župe pri meste Tata v starom sídelnom slovenskom priestore s pomenovacím procesom názvu dediny spreď príchodu Maďarov), *Nemeskocs* (Vašská župa), *Pusztakócs* a rumunsky *Cociu*, maďarsky *Szamoskócs* (*Sedmohradsko*) (Ondruš, 2000, s. 52). Podľa Kissa názov obce *Kocs* pri meste Tata vznikol maďarským pomenovacím procesom z osobného mena; za základ slúžiace maďarské osobné meno *kos* je pravdepodobne staroturckého pôvodu (*qoç* ,baran‘) (Kiss, 1998, 1. diel, s. 765); uprednostňujeme argumentačne silnejšiu a presvedčivejšiu etymológiu Ondrušovu.
- *Choča* (1,5 km vodný tok V. rádu v okrese Ružomberok, pravostranný prítok vodného toku Biely breh; pramení v Chočských vrchoch) s dokladom 1860 *Predmedze Chocsa Bach* (nemecky *Bach* = slovensky *potok*) (KMLikavka, 1860, map. list 1 a 5), 1937 *Choča* (ŠpM75, 1937), 1977 *Choča*

(GeogSs, 1977, s. 55), 1989 *Choča* (GeogA12, 1990, s. 30, 80 a 101); podľa J. Krška názov potoka má pôvod v názve vrchu *Veľký Choč*, pod ktorým pramení a preteká (Krško, 2011, s. 60). Nazdávame sa, že podoba názvu *Predmedze Choča Bach* z roka 1860 je zrejme jednoduchý gen. sg. od *Choč*, čiže potok, ktorý tečie *popred medze Choča*.

- *Chočský potok* (3,5 km vodný tok v okrese Ružomberok pramení na južných svahoch Predného Choča, preteká cez územie obce Lisková, v intraviláne ktorej sa vlieva priamo do Váhu). Podľa J. Krška názov potoka má pôvod v názve vrchu *Predný Choč*, na úpätí ktorého pramení a preteká: názov sa skladá z adjektíva utvoreného príponou *-ský* a z apelatíva *potok* (Krško, 2011, s. 60). V blízkosti najspodnejšej časti Chočského potoka je roľa *Hotkové*.
- *Chotina* (29 km vodný tok IV. rádu, pravostranný prítok Nitry), v nárečí aj *Chocina*; vodný tok je písomne doložený 1235 *aquam Huzina*, neskôr aj *Kocsina*, *Chocina*, *Kocina*, *Koczina* (Šmilauer, 1932, s. 99 a 341), 1910 *Choczina patak* a *Chocina patak* (KMZlatníky, 1910, map. list 10, 17 a 23), 1955 *Chocina* (ŠMO5, Bánovce nad Bebravou 8-2, 1955), 1978 *Chotina* (GeogZs, 1979, s. 42), 1985 *Chotina* (GeogA4, 1985, s. 12, 64 a 72), ďalšie doklady pozri (Hladký, 2004); názov vodného toku *Chotina* pochádza zo slova *choč*, čiže z označenia pre vyvýšeninu, vrchol, chochol, ktorým Slovania prednostne pomenúvali vrchol, kopec aj vodný tok (podobne ako aj vodné toky *Bradlá/Bradlový potok*, *Dlhý grúň*, *Magura*, *Poloma*, *Stoh*, *Kýčerka*), ku ktorému bola pripojená prípona *-ina* podobne ako pri názvoch vodných tokov *Blatina*, *Livina*, *Rudina* s významom vodný tok, ktorého vlastnosti sú v nejakom vzťahu k dobovému významu slovného základu *choč-/choc-*. Nemožno úplne vylúčiť ani menej pravdepodobnú možnosť, že názov *Chotina* pochádza zo slovného základu *chot-* mužských osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, alebo z ich skrátenejších podôb a z prípony *-ina*, ale nevieme nájsť presvedčivý súvis s osobným menom, ktoré je motivantom pre osadné názvy a nie pre fyzickogeografické objekty; je potrebný ďalší výskum. Podľa V. Šmilauera je etymológia nejasná (Šmilauer, 1932, s. 341). Podľa V. Uhlára názov má pôvod v slovnom základe *chotъ-/chotě-* s významom ‚vôľa, túžba, žiadosť, snaha, živosť, bystrosť, bujarosť, veselosť, nadšenie‘, ktorý bol rozšírený príponou *-ina*; motivácia pomenovania vodného toku *Chotina* bola vodný tok vyznačujúci sa živosťou a bystrosťou prúdu najmä v porovnaní s prúdením Nitry, do ktorej sa vlieva nižšie Topoľčian (Uhlár, 1987, s. 346 – 356). (Majtán, 1996, s. 144). Pozri aj poľská rieka *Chocina*, česká časť obce *Chotiná*, bieloruská rieka Хоцинка, slovenská rieka *Hotenja*.

- *Chotinka* (6 km dlhý prítok Chotiny v povodí Nitry v okrese Bánovce nad Bebravou; pramení v chotári obce Podhradie a preteká cez chotár obce Zlatníky, kde ústi do Chotiny); s dokladmi 1910 *Choczinka patak* (KMZlatníky, 1910, map. list 16), 1955 *Chotinka* (ŠMO5, Bánovce nad Bebravou 9-2, 1955), 1978 *Chotinka* (GeogZs, 1979, s. 42), 1985 *Chotinka* (GeogA4, 1985, s. 64 a 72), ďalšie doklady pozri (Hladký, 2004); podľa J. Hladkého názov pochádza z názvu vodného toku *Chotina*, do ktorého *Chotinka* ústi, rozšíreného o zdrobňujúcu príponu *-ka* indikujúcu podriadenosť voči *Chotine* alebo vyjadrujúcu skutočnosť, že *Chotinka* je v porovnaní s *Chotinou* kratší vodný tok s menším prietokom vody (Hladký, 2004, s. 91), (Majtán, 1996, s. 144). Pozri aj slovinská rieka *Hotenka* a bieloruská rieka Хоцинка.
- V názve vodného toku *Chotina* (prítok Nitry) má pôvod názov *Chocina/Chotina* (neštandardizovaný názov lúky v Zlatníkoch pri potoku *Chotina*) s dokladmi: 1910 *Choszina I*, *Choczina I* a *Choczina II* (KMZlatníky, 1910, map. list 9, 10 a 17), (Majtán, 1996, s. 134).
- V názve vodného toku *Chotinka* (prítok Chotiny) má pôvod názov *Chotinka* (vrch v pramennej oblasti vodného toku v Zlatníkoch v okrese Bánovce nad Bebravou), s dokladmi 1955 *Chotinka* (ŠMO5, Bánovce nad Bebravou 9-2, 1955), 1955 *Chocinka* (ŠMO5, Bánovce nad Bebravou 8-2, 1955), 1985 *Chotinka* (GeogA4, 1985, s. 64 a 72) i názov *Chocinka* (neštandardizovaný názov lúky pri osade Kulháň v Zlatníkoch) s dokladom: 1910 *Choczinka* a *Chozinka* (KMZlatníky, 1910, map. list 16, 17 a 21).
- *Chotinka* (8,1 km vodný tok VII. rádu, pravostranný prítok Cirochy tečúci cez územie obce Pčoliné a Stakčín v okrese Snina) s dokladmi 1866 *Chotjin potok* (KMPčoliné, 1866, ML 13 a 17), 1866 *Hotinka potok* (KMPčoliné, 1866, ML 21), 1955 *Chotinka* (ŠMO5, Snina 6-3, 6-4, 6-5, 7-3, 1955), 1976 *Chotinka* (GeogVs, 1976, s. 46), 1983 *Chotinka* (GeogA32, 1993, s. 51, 64 a 95); názov vodného toku *Chotinka* súvisí s názvom lesa *Chotín* v obci Pčoliné, ich vzájomný vzťah priority a sekundarity bude predmetom ďalšieho skúmania; (Majtán, 1996, s. 144). K etymológii názvu vodného toku *Chotinka* (okres Snina) pozri vodný tok *Chotina* (prítok Nitry) a vodný tok *Chotinka* (okres Bánovce nad Bebravou). Pozri aj poľská rieka *Chocina*, česká časť obce *Chotiná*, bieloruská rieka Хоцинка, slovinské rieky *Hotenja* a *Hotenka*.
- *Chotín* (les v obci Pčoliné v okrese Snina) s dokladmi 1866 *Chotjin* (KMPčoliné, 1866, ML 17), 1866 *Vyšnji Chotjin* (KMPčoliné, 1866, ML 13 a 17), *Chotinka* (ŠMO5, Snina 7-4, 1955), 1993 *Chotín* (GeogA32, 1993, s. 51 a 95). K etymológii názvu lesa *Chotín* (v obci Pčoliné) pozri vodný tok *Chotina* (prítok Nitry), vodný tok *Chotinka* (okres Bánovce nad Bebravou)

a vodný tok *Chotinka* (okres Snina), v blízkosti ktorého les *Chotín* leží. Etymológia nie je celkom bezpečná. Slovný základ *chot-* v názve tohto fyzickogeografického objektu môže byť výsledkom ďalšieho vývoja slovného základu *choč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*) rozšíreného o príponu miesta *-ín*, ale nemožno úplne vylúčiť ani menej pravdepodobnú možnosť, že názov *Chotín* pochádza zo slovného základu *chot-* mužských osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, alebo z ich skrátených podôb a z prípony *-ín*, pozri *Chotín* (obec v okrese Komárno); je potrebný ďalší výskum; názov lesa *Chotín* v obci Pčoliné súvisí s názvom vodného toku *Chotinka* tečúceho cez územie obce Pčoliné, ich vzájomný vzťah priority a sekundarity bude predmetom ďalšieho skúmania. S názvom lesa *Chotín* sekundárne súvisí i názov objektu *Za Chotínom* (les a roľa v obci Pčoliné) s dokladmi 1866 *Za Chotjinom* (KMPčoliné, 1866, ML 17), 1954 *Za Chotinkou* (ŠMO5, Snina 6-5, 1955), 1993 *Za Chotínom* (GeogA32, 1993, s. 52 a 110).

- *Chotina* (lúka v Kremnici v okrese Žiar nad Hronom); k etymológii názvu *Chotina* pozri *Chotina* (vodný tok), (Majtán, 1996, s. 134).
- *Chotoma* (les a vrch 430 m n. m. v Nitrici, v Dolných Vesteniciach a samotný vrchol v Skačanoch v okrese Partizánske) s dokladmi 1907 *Chotoma*, *Koszacs* a *Buszacs* (KMSkačany, 1907, ML č. 1, 2, 5 a 6), 1958 *Chotoma*, *Krasač*, *Busač* (ŠMO5, 1958, Prievidza 9-4), 1979 *Chotoma* (GeogZs, 1979, s. 42), 1982 *Chotoma – Kosáč* (ŠMO5, 1982, Prievidza 9-4), 1985 *Chotoma* (GeogA4, 1985, s. 49 a 72), 1994 *Chotoma* (GeogA42, 1994, s. 40 a 60), ďalšie doklady pozri (Hladký, 2004). Etymológia názvu lesa a vrchu *Chotoma* nie je celkom bezpečná: Slovný základ *chot-* v názve tohto fyzickogeografického objektu môže byť výsledkom ďalšieho vývoja slovného základu *choč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*) → *chot-* rozšíreného o starobylú príponu *-oma*, ale nemožno úplne vylúčiť ani menej pravdepodobnú možnosť, že názov pochádza zo slovného základu *chot-* mužských osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, alebo z ich skrátených podôb a zo zriedkavej starobylej prípony *-oma*, podobne ako *Lyčoma* (vodný tok a sekundárne aj les), *Drietoma* (vodný tok dnes v štandardizovanej podobe *Drietomica* a sekundárne aj obec), *Radoma* (obec), *Bakoma* (pole v obci Farná v okrese Levice); pozri aj ruské názvy vodných tokov *Muro-ma*, *Kostroma*, *Čapoma*, *Voloma*, *Jachroma*, alebo pravidelným vývojom ukrajinská rieka Хотімля a jej pravý prítok Хотомелька. (Majtán, 1996, s. 134 a 143). Problémom etymológie z osobného mena je skutočnosť, že nevieme nájsť presvedčivý súvis s osobným menom, ktoré je motivantom pre osadné názvy a nie pre fyzickogeografické objekty; je potrebný ďalší výskum. Predmetom ďalšieho skúmania bude aj prípadná korelácia tohto

zriedkavého starobylého sufixu *-oma* s prídavnými menami *vedomý*, *vidomý*, *lakomý*, česky *pitomý* a pod. (pôvodne trpné prídavné príslovie).

- *Chotómka* (les a pasienok v Dolných Vestenicách a v Nitrici v okrese Partizánske, leží na severovýchod od najvyššej kóty lesa – vrchu *Chotoma*) s dokladmi 1908 *Chotomka* (les) (KMDolVestence, 1908, map. list 10 a 11), 1982 *Chotomka* (les) (ŠMO5, 1982, Prievidza 9-4), 1994 *Chotómka* (GeogA42, 1994, s. 22, 40 a 60). Pôvod názvu *Chotómka* je v názve lesa a vrchu *Chotoma* rozšíreného o deminutívnu príponu *-ka* s významom geografický objekt menší, nižší, menej významný ako objekt *Chotoma*, ale situovaný v jeho blízkosti. Názov *Chotómka* bol prenesený aj na pripravovaný tunel na rýchlostnej komunikácii R2 stavaný cez masív vrchu rovnakého názvu. Pozri aj ukrajinská rieka Хотомелька (prítok rieky Хотімля) a ruská rieka Хочемка (prítok rieky Камирка).
- *Chotenovec* (les a kopec 482 m n. m. v Klížskom Hradišti v obci Veľký Klíž v okrese Partizánske) s dokladom 1895 *Hotyennevecz* (KMKlížHradište, 1895, map. list 4); názov zrejme pochádza zo skrátenej podoby mužského osobného mena *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav* čiže *Choten* (vo význame potomok chcený, žiadaný, želaný) v tvare historického menného adjektíva ako *Brezen*, *Huben*, *Strečen*, *hoden*, *žiaden*, rozšíreného o príponu miesta *-ovec* ako v názvoch *Hlohovec*, *Dovalovec*, *Chrenovec*. Problémom etymológie z osobného mena je, že nevieme nájsť presvedčivý súvis s osobným menom, ktoré je motivantom pre osadné názvy a nie pre fyzickogeografické objekty; je potrebný ďalší výskum. V názve hory *Chotenovec* má pôvod názov blízkeho pasienka *Pod Chotenovcom* (pasienok v Klížskom Hradišti), (Majtán, 1996, s. 132). Pozri aj česká obec *Chotěnov* (v okrese Svitavy) a české *Chotěnov-Skláře* (mestská časť v Mariánskych Láznach).
- *Chotenovský potok* (2,5 km dlhý ľavostranný prítok Vyčomy, ktorá je prítokom Nitry; pramení severovýchodne od Klátovej Novej Vsi v obci Veľký Klíž, tečie cez obec Ješkova Ves a ústi juhovýchodne od Klátovej Novej Vsi) s dokladmi 1970 *Chotenovský potok* (VMp50, 1970), 2009 *Chotenovský potok* (Rozhodnutie P-5596/2009, 2009), ďalšie doklady pozri (Hladký, 2004); podľa J. Hladkého názov vznikol z osobného mena so základom *Choten-* a z apelatíva *potok* (Hladký, 2004, s. 90); presvedčivejšou sa zdá byť etymológia pôvodom z názvu lesa a kopca *Chotenovec* (prídavné meno so sufixom *-ský*) ležiaceho v susedstve vodného toku a z apelatíva *potok*.
- *Chotený luh* (roľa v Lukovištiach v okrese Rimavská Sobota); dvojslovný názov má zrejme pôvod v adjektíve zo skrátenej podoby mužského osobného mena *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav* čiže *Choten* (potomok chcený, žiadaný, želaný) v tvare historického menného adjektíva ako *Brezen*, *Hu-*

ben, *Strečen*, *hoden*, *žiaden*, so sufixom -ý, -á, -é (ako *Lubená*, *Šibená hora*, *Slivčené*) a v apelatívnom substantíve *luh* vo význame 'listnatými stromami, krovinami, trstím porastená časť terénu, močaristá alebo zaplavovaná, obyčajne v blízkosti vodných tokov' podobne ako Čierny luh, Dlhý luh, Hustý luh (Majtán, 1996, s. 38 a 135). Problémom etymológie z osobného mena je skutočnosť, že nevieme nájsť presvedčivý súvis s osobným menom, ktoré je motivantom pre osadné názvy a nie pre fyzickogeografické objekty; je potrebný ďalší výskum. Pozri aj *Chotá hora* v Liešťanoch v okrese Prievidza.

- Ďalší výskum ukáže, či názvy *Hotková* (vrch v Sološnici okres Senica), *Hotkova džera* (les v Spišskom Štiavniku v okrese Poprad), *Hotkové* (roľa a pasienok v Liskovej v okrese Ružomberok) s dokladmi 1792 *Hotkovie* (KMLisková, 1792), 1976 *Hotkové* (ŠMO5, Liptovský Mikuláš 9-5, 1976), pochádzajú zo skrátených podôb mužského osobného mena *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, čiže z osobných mien *Chotek*, *Chotko*, alebo zo skrátených podôb mužského osobného mena *Hodimír*, *Hodislav*, čiže z osobných mien *Hodek*, *Hodko* (Horňanský, 2016, s. 112 – 118).
- *Chotuč* (les a vrch 795 m n. m. na hranici obcí Mikušovce a Červený Kameň v okrese Ilava) a *Chotuč* (v tesnej blízkosti pod vrchom rovnomenné sedlo 618 m n. m. v Bielych Karpatoch) s dokladmi 1857 *Chotuč* (KoMMikušovce, 1857, priesvitka ML 1), 1880 *Erdő Chotucs* (KoMČervený Kameň, 1880, priesvitka ML 22), 1955 *Chotúč* (ŠMO5, ML Ilava 4-2, 1955), 1977 *Chotuč* (GeogSs, 1977, s. 55), 1994 *Chotuč* (GeogA39, 1994, s. 47 a 73). Názov vrchu *Chotuč* i názov sedla *Chotuč* môže mať pôvod v skrátenej podobe osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav* v tvare *Chotuš*, podobne ako *Bohuslav/Bohumil* → *Bohuš*, *Konislav* → *Koňuš* *Konuš*, *Benedikt* → *Beňuš*, *Mikuláš* → *Mikuš*, *Gregor* → *Greguš*, ktorý prešiel ďalším vývojom s alternáciou š → č do podoby *Chotuč* a táto sa ustálila. Etymológia názvu nie je úplne jasná; je potrebný ďalší výskum. Pozri aj český *Chotuc* (vrch 254 m n. m. v okrese Nymburk).
- *Chotá hora* (vrch a les v obci Liešťany v časti Dobročná v okrese Prievidza) s dokladmi 1928 *Chotá hora* (KMDobročná, 1928, ML č. 7), 1955 *Chotá hora* (ŠMO5, 1955, Valaská Belá 5-6), 1994 *Chotá hora* (GeogA42, 1994, s. 34 a 60); dvojslovný názov má zrejme pôvod v adjektíve zo slovného základu *chot-* mužských osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, alebo ich skrátených podôb, rozšíreného o sufix -ý, -á, -é, a v apelatívnom substantíve *hora* vo význame 'les v kopcovitom teréne' podobne ako *Ostrá hora*, *Tlstá hora*, *Biela hora*, *Suchá hora* (Majtán, 1996, s. 135); pôvodná motivácia názvu *Chotá hora* bola hora vo vlastníctve nositeľa osob-

ného mena so slovným základom *chot-* alebo *hora* ináč spájaná s týmto nositeľom osobného mena. Vrch *Chotá hora* leží iba 17 km vzdušnou čiarou od dvojice geografických objektov s názvami *Chotoma* a *Chotómka*. Pozri aj *Chotený luh* v Lukovištiach v okrese Rimavská Sobota.

- *Koč* (vrch v obci Tornaľa v okrese Revúca) s dokladmi 1955 *Veľký Kočiar* (ŠMO5, ML Tornaľa 1-5, 1. vydanie 1955), 1955 *Malý Kočiar* (ŠMO5, ML Tornaľa 1-5, 1-4, 1. vydanie 1955), 1977 *Koč* (GeogSs, 1977, s. 68), 1992 *Koč* (GeogA24, 1992, s. 34, 68 a 83); názov má pôvod v slovnom základe *choč-*, *koč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*).
- *Koč* (vrch v obci Vernár v okrese Poprad) s dokladmi 1976 *Koč* (GeogVs, 1976, s. 57), 1988 *Koč* (GeogA8, 1988, s. 91 a 117); názov má pôvod v slovnom základe *choč-*, *koč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*).
- *Kočíky* (lúka v obci Závadka v okrese Michalovce) s dokladmi 1863 *Kóčíki* (KMZávadka, 1863, ML č. 2 a 5), 1957 *Kočíky* (ŠMO5, 1957, ML Michalovce 1-8), 1993 *Kočíky* (GeogA34, 1993, s. 64 a 71); názov má pôvod v slovnom základe *choč-*, *koč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*) rozšírenom o deminutívnu príponu *-ík* v pluráli podobne ako *Domík*, *Chlmík*, *Straník* a v pluráli *Bôriky*, *Dubíky*, *Hájiky*, *Lazíky*.
- *Kočina hora* (vrch na pomedzí obcí Soblahov a Trenčín v okrese Trenčín) s dokladmi 1937 *Kočina hora* (KMSoblahov, 1937, ML č. 7 a 8), 1956 *Kočina hora* (ŠMO5, 1956, ML Trenčín 7-3), 1979 *Kočina hora* (GeogZs, 1979, s. 50), 1991 *Kočina hora* (GeogA19, 1991, s. 12, 72 a 97); názov má pôvod v slovnom základe *choč-*, *koč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*) rozšírenom o sufix *-ina* (historické menné adjektívum) a apelatívne substantívum *hora* vo význame ‚les v kopcovitom teréne‘.
- *Kočov* (pole v obci Jablonica v okrese Senica) s dokladmi 1899 *Kocsov* (KMJablonica, 1899, ML č. 6), 1955 *Kočov* (ŠMO5, 1955, ML Senica 8-5), 1989 *Kočov* (GeogA11, 1989, s. 37 a 107); názov má pôvod v slovnom základe *choč-*, *koč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*) rozšírenom o príponu *-ov* podobne ako *Chmel'ov*, *Klenov*, *Lazov*, *Rakytov*, *Strážov*, *Súľov*.
- *Kocov* (lúka v Blatnej Polianke okres Sobrance) s dokladmi 1863 *Kočov* (KMBlatPolianka, 1863, ML č. 10 aj 11), 1954 *Kocov* (ŠMO5 1954, ML Pavlovce nad Uhom 0-3), 1993 *Kocov* (GeogA34, 1993, s. 16 a 71); aj vzhľadom na najstarší doklad z roka 1863 *Kočov* najpresvedčivejší pôvod názvu je v slovnom základe *choč-*, *koč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*) rozšírenom o príponu *-ov* podobne ako *Chmel'ov*, *Klenov*, *Lazov*, *Rakytov*, *Strážov*, *Súľov*. Alternácia č → c je najmä vplyvom presunutia apelatíva *choč/koč* do kategórie historickej slovenskej slovnej zásoby, a tým priradenia kvalifikátora nejasné, nezreteľné skúmaným toponymám vo vedomí používateľov.

- *Kočovnica* (les v obci Malá Lehota v okrese Žarnovica) s dokladmi 1955 *Kočovnica* (ŠMO5, 1955, ML Nová Baňa 5-5), 1986 *Kočovnica* (GeogA5, 1986, s. 41 a 74); názov má pôvod v slovnom základe *choč-*, *koč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*) rozšírenom o sufix *-ov-n-ica* alebo v toponyme *Kočov* rozšírenom o príponu miesta *-n-ica* podobne ako *Ílovnica*, *Kľčovnica*, *Rakovnica*, *Tisovnica*, *Trnovnica*, *Žiarovnica*.
- *Kočiak* (les v obci Svätý Jur v okrese Pezinok) s dokladmi 1983 *Kočiak* (GeogA1, 1983, s. 28 a 56); názov má pôvod v slovnom základe *choč-*, *koč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*) rozšírenom o sufix *-ák/-iak* ako *Holiak*, *Hrbák*, *Maliniak*, *Temniak*.
- *Kočiarky* (sad v obci Oreské v okrese Michalovce) s dokladmi 1866 *Kacsarki* (KMOreské, 1866, ML č. 4 a 5), 1955 *Kačiarky* (ŠMO5 1. vydanie, 1955, ML Michalovce 5-2), 1971 *Košiarky* (ŠMO5, 2. vydanie, 1971), 1993 *Kočiarky* (GeogA34, 1993, s. 38 a 71); názov má pôvod v slovnom základe *choč-*, *koč-* (pozri *Choč*, *Chočské vrchy*) rozšírenom o príponu *-ár/-iar* s príponou ženského rodu *-ka*, v pluráli *-ky*, podobne ako *Holiarky*, *Kosárky*, *Pilárky*, *Suchárky*, *Voniarky*.

Potvrdilo sa, že pôvodná onymická motivácia a lexikálny význam slovného základu, ktorý bol dôležitý pri akte nominácie, t. j. pri vzniku proprií, sa stal v jeho ďalšom fungovaní irelevantný [Valentová, 2018, s. 26]. Táto skutočnosť sa zreteľne prezentuje najmä v prípade toponým s pôvodom v slovnom základe, ktorý ustúpil na okraj súčasnej slovnej zásoby. Do skupiny takýchto toponým môžeme zaradiť aj geografické názvy fyzickogeografických objektov s etymologickým východiskom *koč-* a *choč-* pôvodom z praslovanskej apelatívnej lexiky, ktorá v súčasnej slovenčine už absentuje. Napriek tomu táto lexika prežíva v mnohých súčasných slovenských toponymách. Ďalší výskum poskytne odpoveď na otázku, do akej miery možno spájať pôvod názvov vybraných geografických objektov, ktorých dnešný slovný základ je *koc-*, *koš-*, s prvotnými praslovanskými slovami **koč*, **choč* vo význame ,vrch, vrchol, hrb', napr.:

- *Kocovo* (les v obciach Strážske a Krivošťany v okrese Michalovce) s dokladmi 1866 *Kocovo* (KMKrivošťany, 1866, ML č. 1 a 2), 1952 *Kocovo* (ŠMO5, 1. vydanie, 1952, ML Michalovce 7-1), 1993 *Kocovo* (GeogA34, 1993, s. 53 a 71).
- *Kocákov* (vrch v obci Hrabovec v okrese Humenné) s dokladmi 1976 *Kocákov* (GeogVs, 1976, s. 57), 1993 *Kocákov* (GeogA32, 1993, s. 26 a 96).
- *Kocaň* (osada v obci Vigľaš v okrese Detva) s dokladmi 1981 *Kocaň* (GeogSíd, 1981, s. 67), 1993 *Kocaň* (GeogA30, 1993 s. 71 a 82).
- *Kocanský potok* (vodný tok v obciach Vigľaš a Detvianske Lazy v okrese

Detva) s dokladmi 1977 *Kocanský potok* (predtým aj *Kocan*) (GeogSs, 1977, s. 68), 1993 *Kocanský potok* (GeogA30, 1993, s. 71, 72 a 82) aj s neštandardizovanou podobou *Kocan*.

- *Kocáne* (lúka v obci Rešica v okrese Košice-okolie) s dokladmi 1990 *Kocáne* (GeogA13, 1990, s. 72 a 111).
- *Kocianka* (les v obci Dobrá Niva v okrese Zvolen) s dokladmi 1993 *Kocianka* (GeogA30, 1993, s. 25 a 82).
- *Kocák* (lúka v obci Kalša v okrese Košice-okolie) s dokladmi 1990 *Kocák* (GeogA13, 1990, s. 43 a 111).
- *Košé* (pole v obci Drahňov v okrese Michalovce) s dokladmi *Košé* (GeogA22, 1991, s. 26 a 81).
- *Koška* (lúka aj vrch v obci Halič v okrese Lučenec) s dokladmi 1867 *Hosak* (KM Halič, 1867, ML č. 16), 1929 *Hosak* (obnova KM Halič, 1929), 1977 *Koška* (GeogSs, 1977, s. 73), 1992 *Koška* (GeogA25, 1992, s. 28 a 73); najstaršie doklady možno čítať ako *Chošak/Chočak*.
- *Košky* (pole v obci Lovinobaňa v okrese Lučenec) s dokladmi 1992 *Košky* (GeogA25, 1992, s. 40 a 73).
- *Pod Koškou* (pole v obci Mašková v okrese Lučenec) s dokladmi 1992 *Pod Koškou* (GeogA25, 1992, s. 45 a 77); geografický objekt *Pod Koškou* sa nachádza v susedstve vrchu *Koška* v obci Halič.
- *Kučkov* (chrbát na pomedzí obcí Šandal a Nižná Olšava v okrese Stropkov) s dokladmi 1976 *Kučkov* (GeogVs, 1976, s. 66), 1993 *Kučkov* (GeogA31, 1993, s. 56, 63 a 77).
- *Pod Kučkovom* (pole v meste Stropkov, nachádza sa v susedstve chrbta *Kučkov*) s dokladmi 1993 *Pod Kučkovom* (GeogA31, 1993, s. 46, 47 a 67).

Terénne názvy zachytávajú historickú lexiku, ktorú už v súčasnom jazyku ne nájdeme a ktorá predstavuje kontinuitu od praslovančiny k najstaršej slovenskej slovnej zásobe až po súčasnosť [Valentová, 2018, s. 27]. Do tejto skupiny názvov možno zaradiť aj názvy so slovným základom *koč-* a *choč-*, ktoré môžu pochádzať z praslovanskej apelatívnej lexiky.

3. ZÁVER

Zložky terénnych názvov apelatívneho i propriálneho pôvodu poskytujú množstvo dokladov z rozličných chronologických vrstiev slovnej zásoby [Valentová, 2018, s. 27]. Osobitnú kategóriu geografických názvov tvoria geografické názvy so slovným základom *koč-* a *choč-*, ktoré môžu mať etymológiu z praslovanskej apelatívnej lexiky. Ďalší výskum potvrdí alebo vyvráti úvahy, či do tejto kategórie patria aj vybrané geografické názvy s dnešným slovným základom *chot-* a *choc-*, ktoré majú na prvý pohľad pôvod z osobných mien *Chot(e)mir*, *Chotebor*, *Chotislav*, *Cho-*

temysľ alebo zo skrátených podôb týchto osobných mien. Geografické názvy, pri ktorých sa potvrdí oprávnenosť ich etymológie so slovným základom *koč-* a *choč-* z praslovanskej apelatívnej lexiky, budú pravdepodobne súčasťou skupiny našich názvov s najstarším pomenovacím procesom siahajúcim do obdobia tesne po príchode našich slovanských predkov do strednej Európy. Anojkonymická lexika dopĺňa pohľad na vývin slovnej zásoby [Valentová, 2018, s. 26]. Tým sa archivuje stav vývinu jazyka v období utvorenia daného vlastného mena na určitom území. Pomenovací proces geografických názvov so slovným základom *koč-* a *choč-* smeroval prevažne na fyzickogeografické objekty (kopce, vrchy, hrboly, vyvýšeniny, vodné toky), kým pomenovací proces názvov z osobných mien sa orientoval prevažne na sídelné geografické objekty spojené s vlastníctvom, so spravovaním pozemku, s majetkom (osada, samota, skupina domov s dvormi, dedina). Praslovanská toponymická lexika **koč-* a **choč-* vo význame ,vrch, vrchol, hrb‘ síce ustúpila zo súčasnej slovenskej slovnej zásoby, ale prežíva v mnohých súčasných slovenských toponymách.

Predmetný dokument môže predstavovať drobný príspevok k lepšiemu poznaniu vývinu slovenského jazyka a zároveň môže slúžiť ako podnet na ďalšie skúmanie.

Literatúra

- DOROTJAKOVÁ-LAPÁROVÁ a kolektív: Veľký rusko-slovenský slovník, II. diel, K – O. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 1009 s.
- GeogA1: Geografické názvy okresu Bratislava-vidiek A1. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSSR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-212/1982 z 21. 10. 1982. 79-907-83.
- GeogA4: Geografické názvy okresu Topoľčany A4. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSSR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-111/1985 z 5. 5. 1985. 79-907-85.
- GeogA5: Geografické názvy okresu Žiar nad Hronom A5. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSSR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-244/1986 z 29. 7. 1986. 79-911-86.
- GeogA8: Geografické názvy okresu Poprad A8. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSSR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-42/1988 zo 4. 2. 1988. 079-901-88 GNO.
- GeogA11: Geografické názvy okresu Senica A11. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSSR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-4/1989 z 11. 1. 1989. 132 s.
- GeogA12: Geografické názvy okresu Liptovský Mikuláš A12. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSSR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-170/1989 z 27. 6. 1989.
- GeogA13: Geografické názvy okresov Košice-mesto a Košice-vidiek A13. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSFR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-98/1990 z 8. 2. 1990. 133 s.
- GeogA19: Geografické názvy okresu Trenčín A19. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSFR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-395/1991 z 5. 8. 1991.
- GeogA22: Geografické názvy okresu Trebišov A22. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSFR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-470/1991 z 30. 9. 1991. 99 s.
- GeogA24: Geografické názvy okresu Rimavská Sobota A24. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSFR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-255/1992 zo 16. 6. 1992.

- GeogA25: Geografické názvy okresu Lučenec A25. Geografické názvoslovné zoznamy OSN ČSFR. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, P-306/1992 z 11. 8. 1992. 93 s.
- GeogA30: Geografické názvy okresu Zvolen A30. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, GK-1031/1993 z 1. 6. 1993. 102 s.
- GeogA31: Geografické názvy okresu Svidník A31. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, GK-1115/1993 z 9. 6. 1993. 78 s.
- GeogA32: Geografické názvy okresu Humenné A32. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, GK-1423/1993 z 28. 7. 1993.
- GeogA34: Geografické názvy okresu Michalovce A34. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, GK-2406/1993 zo 17. 11. 1993.
- GeogA39: Geografické názvy okresu Považská Bystrica A39. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, GK-1832/1994 z 23. 6. 1994.
- GeogA42: Geografické názvy okresu Prievidza A42. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, GK-2505/1994 zo 7. 9. 1994.
- GeogSíd: Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky, Názvy sídelných geografických objektov. Slovenský úrad geodézie a kartografie, č. P-221/1981 z 9. 9. 1981, Kartografické informácie 11. 165 s. Bratislava 1981. 79-906-81.
- GeogSs: Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky, 1. Názvy neosídlených geografických objektov, Stredoslovenský kraj. Slovenský úrad geodézie a kartografie, č. P-164/1976 z 23. 6. 1976, Kartografické informácie 9. 177 s. Bratislava 1977. 79-008-76.
- GeogVs: Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky, 1. Názvy neosídlených geografických objektov, Východoslovenský kraj. Slovenský úrad geodézie a kartografie, č. P-378/1975 z 19. 11. 1975, Kartografické informácie 8. 153 s. Bratislava 1976. 79-002-76.
- GeogZs: Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky. 1. Názvy neosídlených geografických objektov, Západoslovenský kraj. Slovenský úrad geodézie a kartografie, č. P-108/1978 z 30. 3. 1978, Kartografické informácie 10. 122 s. Bratislava 1979. 79-604-79.
- HLADKÝ, Juraj: Hydronymia povodia Nitry. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta. 2004. 291 s.
- HORŇANSKÝ, Imrich: Bola na okolí Komárna vysoká koncentrácia hadov, alebo *Hadovce* a či *Hodovce*? In: Osudy slovenských geografických názvov, Bratislava: Panslovanská únia 2016, s. 112 – 118.
- HORŇANSKÝ, Imrich: O geografických názvoch z osobných mien so slovným základom *chot-*. In: Slovenská reč, 2018, roč. 83, č. 1, s. 35 – 46.
- JEVGENIEVA, A. P.: Slovar Russkogo jazyka. Díl II. K – O. 2. vyd. Moskva: Izdatel'stvo Russkij Jazyk. 736 s.
- KISS, Lajos: Földrajzi nevek etimológiái szótára A – K, L – Zs. 4. rozšír. vyd. Budapest: Akadémiai kiadó 1998. 821 + 822 s.
- KRŠKO, Jaromír: Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2011. 226 s.
- MAJTÁN, Milan – LUTTERER, Ivan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Praha: Mladá fronta 1982. 376 s.

- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 191 s.
- MAJTÁN, Milan: Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997). Bratislava: Veda 1998. 600 s.
- Názvy vrchov: Názvy vrchov a dolín Slovenskej socialistickej republiky A6. Slovenský úrad geodézie a kartografie, č. P-250/1986 z 5. 8. 1986, Kartografické informácie 8. 211 s. Bratislava 1987. 079-902-87 NVA.
- ONDRUŠ, Šimon: Sú pomenovania vrchov *Koč* a *Kýčera* slovenské? In: Slovenská reč, 1972, roč. 37, č. 6, s. 334 – 341.
- ONDRUŠ, Šimon: Pôvod mena vrchu *Choč* a rieky *Orava*. In: Slovenská reč, 1975, roč. 40, č. 6, s. 342 – 352.
- ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov. Martin: Matica slovenská 2000. 241 s.
- OŽEGOV, S. I.: Slovar russkogo jazyka. 9. vyd. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaja enciklopedija. 1992. 846 s.
- PREOBRAŽENSKIJ, A. G.: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nych slovarej 1958. 1284 s.
- ŠMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě. 1932. 564 s.
- TRUBAČEV, Oleg N.: Etimologičeskij slovar slavyanskich jazykov. Praslavyanskij leksičeskij fond 10. Moskva: Izdatel'stvo Nauka 1983. 198 s.
- UHLÁR, Vlado: Z hydronymie Ponitria: názvy so sufixom *-ňa*, *-ina* a *-ica*. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 6, s. 346 – 356.
- VALENTOVÁ, Iveta: Lexika slovenských terénnych názvov (Koncepcia lexikografického spracovania). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 2018. 220 s.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I – III. Bratislava: Veda 1977. 526 + 517 + 532 s.

Pramene

- KMBlatPolianka: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Blatná Polianka, 1863.
- KMDobročná: Katastrálne mapovanie – reambulácia 1 : 2880, katastrálne územie Dobročná, 1928.
- KMDolVestenice: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Dolné Vestenice, 1908.
- KMHalič: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Halič, 1867.
- KMJablonica: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Jablonica, 1899.
- KMKlížHradište: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Klížske Hradište, 1895.
- KMKrivošňany: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Krivošňany, 1866.
- KMLikavka: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Likavka, 1860.
- KMLisková: Katastrálna mapa jozefínskeho katastra, katastrálne územie Lisková, 1792.
- KMPčoliné: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Pčoliné, 1866.
- KMSkačany: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Skačany, 1907.
- KMSoblahov: Katastrálne mapovanie 1 : 2000, katastrálne územie Soblahov, 1937.
- KMZlatníky: Katastrálne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Zlatníky, 1910.
- KoMMikušovce: Konkrétne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Mikušovce, 1857.
- KoMČervený Kameň: Konkrétne mapovanie 1 : 2880, katastrálne územie Červený Kameň, 1880.
- Rozhodnutie Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky č. P-5596/2009 o štandardizácii 302 návrhov názvov vodných tokov, Príloha č. 1.
- ŠMO5, 19xx: Štátna mapa odvodená M = 1 : 5000. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky.
- ŠpM75, 1937: Špeciálna mapa 1 : 75 000, Praha: Vojenský zeměpisný ústav 1937.
- Vmp50, 1970: Vodohospodárska mapa 1 : 50 000, ML 35-42, Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie a Vodorozvoj 1970.

PRÍSPEVOK DO TEÓRIE SLOVANSKÝCH SPISOVNÝCH JAZYKOV

LIASHUK, Viktória: Teorija slavjanskich literaturnych jazykov v diachronii i synchronii. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Edícia: Filozofická fakulta 2017. 130 s. ISBN 978 -80-557-1349-6.

Gabriel Rožai

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Banská Bystrica*

V roku 2017 publikovalo banskobystrické univerzitné vydavateľstvo Belianum teoretickú monografiu v ruskom jazyku s názvom *Теория славянских литературных языков в диахронии и синхронии*. Autorkou publikácie je jazykovedkyňa Viktória Liashuk, ktorá od roku 2015 pôsobí ako docentka na Katedre slovanských jazykov Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Za cieľ výskumu si stanovila komplexnú analýzu problémov a aspektov týkajúcich sa teórie slovanských spisovných jazykov v parametroch synchronie i diachronie. Práve usúvzťažnenie zvolených prístupov, tradične uplatňovaných v metodológii výskumu slovanských spisovných jazykov, umožňuje podľa autorky skúmať dynamiku ich rozvoja i vedeckej interpretácie, odhaliť špecifiká ich genetickej blízkosti a vzájomných kontaktov. Ústredným problémom analýzy sa stáva akcentovanie vonkajších vzťahov slovanských spisovných jazykov (t. j. spojenia spisovnej variety so svojimi nositeľmi, inými spisovnými jazykmi či inými varietami národného jazyka), ako aj vedeckého výskumu reflektujúceho proces normovania, kodifikácie či otázky jazykovej kultúry. Zvolená teoretická platforma úzko nadväzuje na problematiku funkcionalizmu a na idey Pražského lingvistického krúžku. Svoj výskum autorka realizuje na materiáli troch východoslovanských jazykov (bieloruský, ruský a ukrajinský) a troch západoslovanských jazykov (český, poľský a slovenský), abstrahujúc od skúmania procesov kultivovania a kodifikácie v hornolužickej a dolnolužickej srbčine, kašubčine a karpatskej rusínčine.

Naznačené výskumné ambície autorka pretavila do ôsmich kapitol, v ktorých premyslene rozvíja svoju teoretickú koncepciu, pričom postupuje od základných východísk problematiky (využitie synchronno-diachronnej metódy pri štúdiu spisovných slovanských jazykov, objasnenie termínu spisovný jazyk a jeho základných príznakov, stanovenie rozsahu i obsahu teórie spisovného jazyka) k analýzam približujúcim charakter vzťahov teórie spisovného jazyka s vybranými kategóriami (his-

tória, kultúra, umelecká literatúra), rozpracúvajúcim terminologický systém skúmanej teórie a typológiu slovanských spisovných jazykov.

Zvolené okruhy teórie slovanských spisovných jazykov autorka analyzuje v komparatívnych súvislostiach, s podrobným opisom situácie v jednotlivých slovanských lingvistikách. Z informačne nasýteného obsahu monografie uvedieme niektoré poznámky a závery autorky. V metodologicky orientovanej prvej kapitole ozrejmujeme Viktória Liashuk prínos v súčasnosti uplatňovaného historicko-typologického výskumu v kombinácii s dôkladným opisom skupiny príbuzných jazykov, pri ktorom spojenie každej typologickej charakteristiky s jej diachrónnym ozrejmnením umožňuje detailne naplniť typológiu príbuzných jazykov historickým obsahom a v maximálnej miere odhaľovať historické postupy formovania príbuzných jazykov. V súvislosti s charakteristikou spisovného jazyka a jeho základných príznakov (kapitola č. 2) upozorňuje na posilňovanie sociálneho aspektu chápania termínu, pričom aplikovanie sociolingvistického prístupu čiastočne diferencuje aj parametre spisovného jazyka (napr. na základe najväčšieho spoločenského významu spisovnej variety v štruktúre národného jazyka disponujú jej normy najvyššou spoločenskou prestížou). V tretej kapitole Viktória Liashuk konštatuje rozširovanie výskumného záujmu opisovanej teórie o ústnu spisovnú reč, ktorá osobitne v ruskej lingvistike vedie k tvorbe nových modelov, odlišujúcich sa od starších koncepcií (rozpracovaných na pozadí funkčnej lingvistiky) a akcentujúcich spojenie teórie spisovného jazyka s národným jazykom (realizujúcim sa vo viacerých formách). Z hľadiska vzťahu teórie spisovného jazyka s históriou (kapitola č. 4) vnímam ako inšpiratívne poznámky o vzájomnom pôsobení písaného a hovorového jazyka v histórii formovania jednotlivých spisovných slovanských jazykov, kde autorka poukazuje na dominujúcu tendenciu zblížovania hovorovej reči a knižných štýlov s prevažujúcim pôsobením prvej formy. V kapitole venovanej terminológii kladie Viktória Liashuk do konfrontačného vzťahu konkrétne terminologické stváranie metodologických a metodických prístupov používaných pri výskume spisovných jazykov, ako aj termínov dôležitých pre vedecké chápanie danej teórie v jednotlivých slovanských lingvistikách. Poukazuje napríklad na variantnosť ekvivalentov termínu štruktúrna lingvistika v češtine i poľštine (*strukturní/strukturální lingvistika* verus *językoznawstwo strukturalne, lingwistyka strukturalna*); na podobu termínu *spisovný jazyk*, ktorého určovaný člen má v bieloruskom a ukrajinskom jazyku podobu *мова*; na paronymický vzťah *literárny/literárni jazyk* v slovenčine a češtine (vo význame „jazyk umeleckej literatúry“) a *литературный язык, літературна мова, літaратурная мова* vo východoslovanských jazykoch či *język ogólny (literacki)* v poľštine (vo význame „ustálený a kodifikovaný útvar národného jazyka“), pričom v slovenčine a češtine je v prípade kodifikovanej podoby adjektívum *литературный/literacki* (a inak) nahradené prívlastkom *spisovný*, a pod. Spomenuté odlišnosti zároveň naznačujú, že od-

borová terminológia je v každom zo skúmaných slovanských jazykov v úzkom kontakte s tradíciou formovania národného jazyka. Analýza vzťahu medzi spisovným jazykom a sférou kultúry (kapitola č. 6) ozrejmuje o. i. aj problematiku dichotómie jazyka a reči, vedúcej k odlišnému vymedzeniu a reflektovaniu termínov культура речи („kultúra reči“; v slovenskej lingvistickej terminológii *jazyková kultúra*) a культура языка („kultúra jazyka“), hoci vo svojej autorskej koncepcii ich Viktória Liashuk od seba výraznejšie neoddeľuje, uvádzajúc oba termíny cez lomku, t. j. культура языка / речи. Téma jazykovej kultúry tu zároveň vstupuje do úzkeho vzťahu s termínmi ako *norma*, *kodifikácia*, *kultivovanie jazyka*, *úzus* a pod. Za osobitne podnetné považujem priblíženie súčasného pohľadu na vybrané otázky jazykovej kultúry v slovenskom, českom, poľskom a v bieloruskom kultúrno-lingvistickom kontexte.

Z teoretického a komparatívneho hľadiska je pozoruhodná siedma kapitola, venovaná typológii slovanských spisovných jazykov. Typologické príznaky tvoria podľa autorky základ teórie slovanských spisovných jazykov, keďže umožňujú identifikovať spoločné východiská a špecifiká opisovanej variety národného jazyka v rámci slavistiky i jednotlivých slovanských lingvistík. Predstavené klasifikácie typologických osobitostí šiestich spisovných jazykov buduje na príznakoch systematizovaných prostredníctvom parametrov spätých so vzťahmi rôznych jazykových sfér (napr. jazyka nárečí, jazyka folklóru, ústnej či písomnej formy jazyka a pod.). Autorka tu predstavuje bohatý dokladový materiál – 20 typologických klasifikácií skúmaných spisovných jazykov vychádzajúcich z výskumov N. I. Tolstého, R. Autyho, S. B. Bernštejna, N. S. Trubeckého, N. B. Mečkovskej, D. Brozoviča, V. Barneta či S. Urbańczyka a i., ktoré kriticky komentuje, spresňuje a rozširuje o ďalšie výskumné zistenia. Takto postupuje najmä v prípade typologického parametra „jazyk folklóru“, kde identifikuje päť príznakov odkazujúcich na vplyv folklórnej sféry na spisovný jazyk, medzi nimi aj príznak „vzorovosti“ folklóru v teórii jazykovej kultúry a v koncepcii spisovného jazyka, pochádzajúci z autorkinho vedeckého výskumu. Uplatnenie daného príznaku v typológii vedie k deleniu slovanských spisovných jazykov do dvoch skupín. V prvej skupine, do ktorej zaradila bieloruský, ukrajinský a slovenský spisovný jazyk, vystupujú folklórne texty ako vzor pre písomnú literatúru či štylistickú normu, zatiaľ čo druhú skupinu, t. j. český, ruský a poľský spisovný jazyk, charakterizuje využitie iných vzorov.

Hodnotné informácie prináša aj záverečná kapitola, zameraná na vzťah spisovného jazyka a umeleckej literatúry, kde Viktória Liashuk poukazuje na jej odlišnú pozíciu pri formovaní jednotlivých slovanských spisovných jazykov. Východiskovú rolu plnila umelecká literatúra napríklad pri formovaní ruského spisovného jazyka, v ktorom sa všetky zásadné transformácie realizovali prostredníctvom aktivity spisovateľov, a významnú úlohu zohrala aj pri rozvoji spisovnej ukrajinčiny a bieloruš-

tiny, kde sa spája s aktualizáciou integračnej, komunikatívnej a národnoreprezentatívnej funkcie daných spisovných jazykov. V prípade západoslovanských spisovných jazykov však autorka hovorí o určitých špecifikách funkcií umeleckej literatúry. V poľskom spisovnom jazyku jej pripisuje pozíciu jedného z prostriedkov formovania jazykového sebauvedomenia, v spisovnej češtine zase upozorňuje na významnú prítomnosť elementu vedeckého prístupu (najmä v súvislosti s jazykom J. Jungmanna a F. Palackého). V slovenčine prisudzuje v rámci analyzovaného vzťahu prvotnú pozíciu spisovnému jazyku, čo ilustruje výberom konkrétnych kodifikovaných variantov slovenčiny v domácej literárnej tvorbe (napr. pridržovanie sa bernolákovskej kodifikácie v tvorbe spisovateľa Jána Hollého).

Autorka v publikácii opakovane vyzdvihuje význam Pražského lingvistického krúžku pri počiatkoch rozpracúvaní teórie spisovného jazyka a ďalšom rozvoji vedeckého myslenia v analyzovanej sfére. Predstavitelia tohto spolku výrazne ovplyvnili aj oblasť metodológie, a to odstraňovaním bariér medzi synchronnými a diachrónnymi metódami v lingvistickom výskume, s čím úzko súvisí rozpracovanie koncepcie synchronného kolísania reči (a teda synchronnej dynamiky jazykového systému).

Z mnohých príkladov súvisiacych s konkrétnym vývojom skúmanej teórie v jednotlivých slovanských lingvistikách zaujme najmä bieloruský jazykový kontext, kde autorka približuje špecifickú situáciu vo vzťahu k teoretickým otázkam spisovnej bieloruštiny a k role národného jazyka v bieloruskej spoločnosti, ktorá vyplýva z koexistencie dvoch štátnych jazykov, ako aj z bielorusko-ruského bilingvizmu.

Najnovšia monografia Viktórie Liashuk prispela k hlbšiemu rozpracovaniu teórie slovanských spisovných jazykov. Umožnila to najmä premyslená tematická štruktúra publikácie, reagujúca i na výzvy XVI. medzinárodného zjazdu slavistov v Belehrade, ako aj zvolený metodologický prístup spojený s komparačnou analýzou bohatého počtu zdrojov domácej i zahraničnej proveniencie, ktorú dopĺňajú autorkine poznámky a zistenia nadobudnuté dlhoročnou bádateľskou prácou v oblasti teórie slovanských spisovných jazykov, komparatívnej filológie, lingvokulturológie či jazyka umeleckej literatúry.

ČESKÉ PŘEKLADY MÍŠEŇSKÉ PRÁVNÍ KNIHY

SPÁČIL, Vladimír – SPÁČILOVÁ, Libuše: České překlady Míšeňské právní knihy.
Olomouc: Memoria 2018. 909 s. ISBN 978-80-85807-76-9.

Mária Papsonová

*Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Košice*

Názov zbierky právnych noriem a ustanovení *Meißner Rechtsbuch/Míšeňská právní kniha*, ktorú krátko po jej vzniku používali, odpisovali a prekladali aj v mnohých oblastiach a krajinách mimo pôvodne určeného regiónu, sa stabilizoval až koncom 19. storočia. Z titulov zapísaných v úvode samotných rukopisov (napr. „das puch des rechten zu Meydeburg wychpylde eyn sachsesser art“, v českom znení „knihy vikpildního práva sasického řádu, jichž užívá Magdeburk“) i zo starších názvov, používaných pre túto právnu zbierku v odbornej literatúre (o. i. Vermehrter Sachsenspiegel – Rozmnožené Saské zrkadlo), je zrejmé, že tak ako pri mnohých ďalších kódexoch sa aj jej existencia odvíja od dvoch najznámejších právnych zbierok neskorého stredoveku – Saského zrkadla a Magdeburského práva. Za obdobie spísania *Meissenskej právnej knihy* (MPK) v nemeckom jazyku sa považuje rozmedzie rokov 1357/58 – 1387, z posledne menovaného roku pochádza jej najstarší datovaný rukopis.

Hneď z prvých riadkov predslovu autorov (Predmluva, s. 5 – 6), mimoriadne produktívneho manželského páru Vladimír Spáčil (archivár, historik) – Libuše Spáčilová (germanistka a jazyková historička) sa dozvedáme, že ich najnovšia kniha nadväzuje na nemenej fundovanú monografiu z roku 2010,¹ v ktorej zmapovali preberanie staršieho nemeckého práva v krajinách zasiahnutých tzv. východnou kolonizáciou, opísali vznik a vývoj Meissenského práva, systematicky analyzovali jazyk štyroch „olomouckých“ v nemčine spísaných rukopisov tejto právnej zbierky a predložili transkribovanú edíciu jej textu z roku 1493 (rukopis B). Kým ťažiskom tohto náročného výskumu boli nemecky písané kódexy *Meissenskej právnej knihy* (MPK) zachované v moravskej oblasti, vo svojej najnovšej monografii sa autori koncentrujú na jej staro- české preklady a severnú oblasť niekdajšieho Českého kráľovstva.

¹ Spáčil, Vladimír – Spáčilová, Libuše: *Míšeňská právní kniha. Historický kontext, jazykový rozbor, edice / Das Meißner Rechtsbuch. Historischer Kontext, linguistische Analyse, Edition*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2010. 835 s.

Kniha pozostáva z nasledovných častí: Historický úvod (s. 9 – 61), Vybrané lexikálne jevy v českých prekladoch Míšeňské právni knihy (s. 67 – 178), Edice (s. 183 – 359), Rejstříky k edici (s. 361 – 375), Porovnání jednotlivých rukopisů s Parlamentním rukopisem (P) (s. 377 – 902), Stručný glosář (s. 903 – 909). Prvé dve kapitoly uzatvárajú vyčerpávajúce zoznamy prameňov, edícií/súpisov a odbornej literatúry a ako vo všetkých česky písaných prácach autorov aj prehľadné zhrnutie v nemeckom jazyku.

V historickom úvode autori vysvetľujú najmä pozadie vzniku staročeských prekladov MPK, ktorá sa väčšinou člení na 5 – 7 tzv. kníh, tieto ďalej na kapitoly a dištinkcie (t. j. odseky, resp. články, preto aj často používaný názov „liber distinctionum“, v odbornej literatúre Das Rechtsbuch nach Distinctionen).

Nemožno, samozrejme, pochybovať o tom, že prvé rukopisy, resp. odpisy tejto knihy boli aj v Čechách spísané v nemeckom jazyku. Zatiaľ čo z týchto sa dodnes zachoval len jeden exemplár z roku 1391 (uložený v Zbierkach rukopisov pražského mestského archívu), opatrujú múzeá a knižnice severných, východných i južných Čiech 18 prekladov MPK do češtiny, ďalší je uložený v Národnej knižnici vo Viedni. Aj keď nie pri všetkých možno určiť provenienciu, teda miesto vzniku, najviac z nich – spolu štyri rukopisy, resp. odpisy nesúce stopy právnickej práce školeného pisára – sa zachovalo v Litoměřiciach. Tie boli tak ako Olomouc na Morave vrchnou právnou inštanciou magdeburského práva pre severočeské mestá, ktoré pomerne skoro prešli na Meissenské právo a ktorým sa až do začiatku 17. storočia darilo odolávať snahám panovníkov o zavedenie jednotného (pražského) práva pre všetky mestá v krajine (pozri s. 29 – 34). Najstarší datovaný rukopis s českým textom pochádza z roku 1448 (dnes v knižnici Národného múzea v Prahe), najstarší litoměřický exemplár MPK je datovaný rokom 1469, ďalšie tri vznikli v rozmedzí rokov 1479 – 1485. Zatiaľ čo prekladateľ, resp. prekladatelia zostávajú dodnes anonymní, známe sú mená niektorých kopistov (pisárov), medzi ktorými svojou produktivitou a znalosťou práva vyniká najmä Jakub Kožený z Krbové. Z jeho pera pochádza i rukopis editovaný v tejto knihe (pozri s. 37 – 48).

Relatívne veľký počet staročeských prekladov (pričom nemožno vylúčiť existenciu ďalších, dodnes nezachovaných kódexov) je svedectvom búrlivého spoločensko-politického vývoja v krajine, ktorej mnohé mestá sa pod silným vplyvom husitského hnutia od 20. rokov 15. storočia počesťujú a ich mestská správa prechádza do rúk autochtónneho obyvateľstva. V Litoměřiciach sa tak stalo v roku 1421. O nevyhnutnosti pretlmočenia dovtedy používanej nemeckej verzie právnej zbierky do češtiny sa na str. 23n. dočítame: „Je nepochybně zajímavé, že podstatné změny, které v třetím desetiletí 15. století postihly prakticky všechny oblasti života v Litoměřicích (a nejen v nich) se nejméně dotkly těch poměrů, které je možno zahrnout pod pojem

práva. Nová správa mesta nepovažovala zrejme za potrebné meniť dosavadný vyzkoušený a fungujúci systém mestské správy a práva. Jediný a hlavný problém však zrejme spočíval v tom, že členové mestské rady a mestského soudu prestali rozumieť nemecky psaným právnym knihám, a proto, jelikož toto právo i naďalej zostávalo v užívaní, bolo nutno jeho znenie preložiť do češtiny.²

Veľký ohlas husitského hnutia v Čechách (oveľa menší bol na Morave) narušil kontinuitu a spomalil šírenie česko-nemeckého kolektívneho bilingvizmu, podmieneného silnejúcim prílivom nemeckých kolonistov od konca 12. storočia a ich privilegiovaným postavením v správe novozaložených miest. Vývinu trilingvizmu v českých krajinách – popri jazyku autochtónneho obyvateľstva a prinesených nemeckých idiómoch bola jazykom vzdelancov, cirkevných kruhov a panovníckych kancelárií naďalej i latinčina – je venovaný úvod (s. 67 – 69) rozsiahlej kapitoly Vybrané lexikálne javy v českých prekladoch Míšeňské právní knihy, ktorá sa ďalej člení na sedem podkapitol a prináša vyčerpávajúcu analýzu ovplyvňovania slovnej zásoby češtiny nemčinou predovšetkým v tých oblastiach života, ktoré sa v českých krajinách začali rozvíjať po príchode nemeckých kolonistov.

Najneskôr na tomto mieste treba pripomenúť, že analogickým vývojom prechádzala i slovná zásoba slovenčiny. Jediným prameňom, umožňujúcim sledovať proces jej ovplyvňovania jazykom, ktorého nositelia boli aj na našom území dôležitým mestotvorným elementom, je *Žilinská kniha* (ŽK). Tak na základe viacerých predlôh Saského zrkadla a Magdeburského práva zostavená nemecká právna kompilácia (1378), ako aj jej staročeský preklad (podľa niektorých súčasných bádateľov slovenský) z roku 1473 v ŽK sú nielen dobou, ale i dôvodmi svojho vzniku porovnateľné s oveľa početnejšími nemeckými a staročeskými rukopismi MPK z územia Čiech a Moravy.

Množstvo exemplifikácií nemeckej predlohy (v Moravskom zemskom archíve v Brne uchovávaný rukopis B), ktoré Libuša Spáčilová uvádza pri demonštrácii možností a spôsobov prekladu vybraných lexikálnych javov (v konfrontácii s predkladaným odpisom staročeského prekladu Parlamentného rukopisu P), okrem toho jednoznačne poukazuje na veľké zhody nemeckých textov MPK a ŽK, a to až po doslovné znenie v nich fixovaných právnych ustanovení.

Podrobné lexikograficko-lexikologické spracovanie slovnej zásoby oboch právnych textov v ŽK² preto ponúka možnosť porovnať prácu žilinských translátorov, ktorí sa na preklad nemeckej predlohy podujali po krátkej skúsenosti s používaním domáceho jazyka, a prekladateľa, resp. prekladateľov v niektorom z českých

² Papsonová, Mária: *Das Magdeburger Recht und das Silleiner Rechtsbuch. Wörterbuch zur deutschsprachigen Vorlage des Landrechts (1378) und zu ihrer Übersetzung (1473)* (= Regensburger Beiträge zur deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft, Reihe B/Untersuchungen, Band 84). Frankfurt am Main: Peter Lang 2003. 767 s.

miest (Litoměřiciach?), ktoré v čase vzniku prekladov už aj v oficiálnych dokumentoch uprednostňovali vlastný jazyk.

Už prvá takáto konfrontácia jednoznačne ukazuje, že vo všetkých oblastiach, ktoré autorka analyzuje v prvej časti horeuvedenej kapitoly (1 Germanismy v českých prekladech Míšeňské právní knihy, s. 67 – 110), je frekvencia z nemčiny prevzatých slov v MPK nápadne vyššia než v ŽK. Ide najmä o právne slová v užšom slova zmysle z oblasti mestskej správy, trestného a rodinného práva ako napr. *achte*, *besserung*, *gerade*, *gewette*, *her(ge)wette*, *leibgezeug*, *musteil*, *vormund*, *wergeld*, *wicbilde*,³ pre ktoré čeština nemala adekvátne ekvivalenty a preberala ich v podobe prispôsobenej systému domáceho jazyka. Inokedy pisár ku germanizmu (jeho definíciu pozri s. 70) pripojil i synonymný český výraz, napr. *obecní posel fronboth*; *firmund*, *to je poručník* (s. 87), početne silne zastúpené sú aj kalky (ako *vojštit* ← *herschilt*, *nuzné bráněnie* ← *notwer*, *míru ruch* ← *vredebrecher*, viac k tomu pozri s. 73 a podkapitoly 3 – 5). Českí prekladatelia teda pre mnohé v ich prostredí dovtedy neznáme obsahy preberali pomenovania z východiskového jazyka, ktoré sa časom integrovali do češtiny.

Prevzatia patriace skôr do oblasti každodenného života, z ktorých viaceré sú dodnes súčasťou slovnnej zásoby slovenčiny (napr. *fojt*, *minca*, *ortiel*, *richtár*, *rytier*, *šacovat*), nájdeme, samozrejme, i v preklade právneho textu v ŽK. Na rozdiel od českých prekladateľov bolo však snahou žilinských translátorov nájsť v cieľovom jazyku primerané pomenovania (kalky, väčšinou slovné spojenia) aj pre také v nemeckom práve dlho tradované slová, ktorých význam sotva poznali, ako napr. pre všetky horeuvedené právne výrazy. Spôsob ich pretlmočenia miestami svedčí o nepochopení predlohy, čo bez jej zohľadnenia znemožňuje obsahovú interpretáciu preloženého textu a vedie k (neraz kurióznym) významovým posunom.⁴

Analogické a porovnateľné sú postupy českých a žilinských translátorov pri preklade rôznych druhov frazém, takých charakteristických pre nemecké právne texty, ktorých podrobnej analýze je venovaná podkapitola 2.

Edícia začína slovami: „Tyto kněhy sú kněhy vikbildové práva sasického řádu, jakož Meydburk požívá a Hallišené, jenž své svolenie práva tu berú. A ti z Lipska v Halli. A k tomu mnoho měst v tom markrabství v Míšni, jenž své svolenie v Halli a v Lipsku berú.“ Jej základom je úplný, zo siedmich kníh pozostávajúci rukopis prekladu MPK so zaujímavým osudom (pozri s. 46), v súčasnosti uložený pod siglou P v Parlamentnej knižnici v Prahe, ktorého pisárom bol už spomínaný Jakub Kožený z Krbové. Ďalšia rozsiahla kapitola (Porovnání jednotlivých rukopisů s rukopisem

³ Tu uvedené v normovanej podobe ranej novej nemčiny (1350 – 1650), tak ako hniezdové slová v slovníku k ŽK, p. pozn. 2.

⁴ Viac k tomu a preklad nemeckej predlohy do súčasnej slovenčiny pozri Papsonová, Mária: *Sasko-Magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Bratislava: Eurokódex 2014, s. 40 – 46.

P), ktorá takisto svedčí o mimoriadnej akribii autorského páru, dáva tušiť, že jednotlivé preklady mohli vznikať na báze viacerých nemeckých predloh, že translátori i kopisti mohli do textu použiť predlohy podľa potreby či stupňa znalosti práva zasahovať, aj keď sa pri odpisovaní nevyhli ani rôznym omylom a koruptelám. Vychádzajúc z toho, že edície podobných prameňov sú v prvom rade východiskom výskumov (právných) historikov, rozhodli sa editori pre transkribovaný, teda nie „otrocký“ (transliterovaný) prepis rukopisu P i porovnávaných textov, čo používateľom nesporne uľahčí prácu s nimi (viac k tomu p. aj predslov). To však určite neznamená, že pri obsahovej interpretácii niektorých článkov nebude treba siahnuť i po nemeckej predlohe MPK a špecializovaných lexikografických príručkách. V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť, že takouto špecializovanou a nenahradiiteľnou pomôckou každého bádateľa (archivára, historika, lingvistu), ktorý sa zaoberá nemeckými textami neskorého stredoveku, ich konfrontáciou s dobovými prekladmi či prekladom do súčasného jazyka, sú medzitým už dve vydania nemecko-českého historického slovníka,⁵ na ktorých náročnej príprave sa veľkou mierou podieľali aj autori tu predstavovanej monografie.

Dôkladnou analýzou Meissenského mestského práva, edíciou jeho nemeckého rukopisu (2010) a teraz i jedného z devätnástich zachovaných staročeských prekladov položili Vladimír Spáčil a Libuše Spáčilová neoceniteľný a nevyhnutný základný kameň, na ktorom môžu stavať svoje výskumy ďalšie generácie odborníkov viacerých vedných oblastí a hľadať odpovede na mnohé doteraz ešte stále otvorené otázky fungovania a recepcie tejto významnej právnej pamiatky neskorého stredoveku.

⁵ Boková, Hildegard – Spáčilová, Libuše et al.: *Stručný raně novohornoněmecký glosář k pramenům z českých zemí / Kurzes frühneuhochdeutsches Glossar zu Quellen aus den böhmischen Ländern*. Olomouc: Univerzita Palackého 2003. 536 s.; Spáčilová, Libuše – Spáčil, Vladimír – Bok, Václav: *Glosář starší němčiny k českým pramenům / Glossar des älteren Deutsch zu böhmischen Quellen*. Olomouc: Memoria 2014. 1015 s.

SPRÁVA Z KONFERENCIE *KOMUNIKÁCIA V ODBORNÝCH REFLEXIÁCH*

Veronika Gondeková – Patrícia Molnárová

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Banská Bystrica*

V dňoch 12. – 13. septembra 2018 sa v priestoroch Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici uskutočnila 10. medzinárodná konferencia o komunikácii pod názvom *Komunikácia v odborných reflexiách*. Organizačnú stránku podujatia zabezpečovala Katedra slovenského jazyka a komunikácie FF UMB pod vedením predsedníckeho výboru organizačného tímu, ku ktorému patrili vysokoškolskí pedagógovia Janka Klincková, Pavol Odaloš a Vladimír Patráš.

Účastníci konferencie prezentovali výsledky svojich výskumov a následne rokovali v niekoľkých sekciách rozdelených do dvoch konferenčných dní. Tematika príspevkov a následných diskusií sa sústredila v piatich okruhoch: teoreticko-komunikačné reflexie, jazykovedné reflexie, interdisciplinárne reflexie, rodové reflexie a lingvodidaktické reflexie.

Počas prvého konferenčného dňa v stredu 12. septembra vystúpila na plenárnom rokovaní vo Vzdelávacom centre M. Bela Janka Klincková s príspevkom rekapituláčného charakteru *Retrospektívny pohľad na banskobystrické konferencie o komunikácii: 1991 – 2018*. Cieľom príspevku bolo sumarizovať tematické zameranie predchádzajúcich ročníkov konferencií a naznačiť vývojové tendencie lingvistiky, ktoré sa rozvíjali aj na týchto podujatiach. K ďalším vystupujúcim patrili pravidelní účastníci banskobystrických konferencií o komunikácii Kazimierz Michalewski, Jana Hoffmannová, Diana Stolac a Irina Lysakova z Ruskej štátnej pedagogickej univerzity A. I. Gercena v Petrohrade. Vzhľadom na medzinárodné zastúpenie prítomných účastníkov sa rokovalo a diskutovalo v niekoľkých slovanských jazykoch – slovensky, česky, poľsky, rusky – a v anglickom jazyku.

Predpoludnie venované plenárnemu rokovaniu bolo ukončené obednou prestávkou a popoludňajší program prebiehal súbežne v jednotlivých sekciách. V sekcii A vystúpili Jana Pekarovičová, Mária Matiová, Paweł Graf, Ladislav Janovec, Ľubomír Gábor, Viktória Liashuk, Dagmar Škvareninová a Katarzyna Burska. Tematicky boli príspevky v tejto sekcii zamerané na dve výskumné oblasti. V prvej časti sekcie A odznali príspevky orientované na prácu s cudzincami a na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka v prepojení s interkultúrnymi súvislosťami. Mária Matiová vystúpila s príspevkom *Antropocentrická báza jazykového obrazu somatizmu oko*. Paweł Graf predstavil analýzu čiernych miest v texte, ich sémantické, komunikačné a teoretické významy a Ladislav Janovec predstavil čiastkové výsledky aktu-

álneho projektu zameraného na *Jazykový obraz sveta Slovanů a jejich sousedů*, pričom sa zamerail na jazykový obraz sveta pojmu spravodlivosť. V druhej časti vystúpili autori s príspevkami na tému jazyka v rôznych typoch komunikácie, či už v ústnej ľudovej slovesnosti, v špecializovanej ekonomickej tlači, alebo v mediálnej komunikácii.

Sekcia B so sociolingvistickým zameraním špecificky predstavila jazyk a komunikáciu vybranej spoločenskej skupiny osôb pohybujúcich sa v oblasti práva a kriminálneho prostredia. Príspevky lingvistov zo Slovenska, Česka a Poľska umožnili komplexný náhľad do vybranej problematiky z oblasti terminológie právnických textov, aplikácie policajného jazyka v praxi a jeho kryptickej funkcie, používania vlastných mien v kriminálnom prostredí, ale aj prostredníctvom komplexnej analýzy jazykového prejavu väzenkýň v zariadení Světlá nad Sázavou v Českej republike. Druhá časť uvedenej sekcie zasiahla čiastočne aj do oblasti didaktiky slovenského jazyka v domácom prostredí. Milan Ligoš načrtnol miesto jazyka a komunikácie v koncepcii súčasného vyučovania s ohľadom na zmenu vyučovacieho systému v školách a zavedenie kognitívno-komunikačného a zážitkového modelu. Zamerail sa na súčasnú koncepciu vyučovania slovenčiny v duchu inovovanej reformy od roku 2008 až po prítomnosť. Didaktickú problematiku ďalej rozvíjala Renáta Hlavatá v príspevku *Učebný text ako prostriedok komunikácie a komunikačnej výchovy*, v ktorom sa zameraila na vyučovací proces na základnej škole, výskum učebného materiálu vzhľadom na jeho štýlové vymedzenie a na analýzu jazykových prostriedkov.

V komparácii s predchádzajúcimi blokmi prezentovala sekcia C výsledky výskumov zaoberajúcich sa jazykom a komunikáciou v prostredí televízie a filmu na Slovensku, v Českej republike a v Poľsku. Išlo napríklad o príspevky Gabriely Olchowej *Formuły grzecznościowe w polskich i słowackich cyklicznych programach telewizyjnych*, Michala Schustera *Redakční pravidla mluveného projevu ve zpravodajství České televize, TV Nova a FTV Prima* alebo Veroniky Gondekovej *Komunikačné koncepcie televíznych relácií žánru reality TV*. V sekcii vystúpila aj Anna Gálisová s príspevkom zameraným na argotizáciu v komunikačnom registri narkomanov.

Tematické zameranie prvej polovice sekcie D, ktorá uzatvárala prvý konferenčný deň, sa orientovalo na hovorovú komunikáciu vo vzťahu rodič – dieťa, respektíve na detskú komunikáciu v prirodzenom prostredí. Vystupujúci autori Lucie Saicová-Římalová, Kamila Sekerová, Ondřej Sekera a Kamila Homolková skúmali vývoj detskej reči, komunikačnú interakciu dieťaťa s rodičom, ale aj spôsob a vývoj reči v počiatočných štádiách u detí postihnutých Downovým syndrómom. Ich výskum sa realizoval analýzou nahrávok detskej reči, prípadne bežnej komunikácie prístupnej v písanej forme na internete v blogových alebo diskusných príspevkoch. V druhej

časti sekcie odznali príspevky zaoberajúce sa výskumom exolingválnej komunikácie či už z teoreticko-metodologického hľadiska (Katarína Chovancová – Lucia Ráčková: *Teoreticko-metodologické východiská skúmania exolingválnej komunikácie*), alebo prezentujúce praktický výskum (Lujza Urbancová: *Forma mobilnej výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka*). Pozornosť sa venovala nielen slovenčine, ale aj iným jazykom v exolingválnej komunikácii. Situáciu výučby ruského jazyka v slovenskom univerzitnom prostredí predstavila Olha Brándisz. Prvý konferenčný deň ukončila slávnostná večera, počas ktorej účastníci pokračovali v začatých diskusiách v neformálnej atmosfére.

Druhý deň konferencie sa začal plenárnymi referátmi. Prednášajúci hovorili o komunikácii v rôznych prostrediach. O internetovej komunikácii, nasýtenosti informáciami a o internetovom spravodajstve hovoril Vladimír Patráš. Pavol Odaloš sa vo svojom referáte venoval krízovej komunikácii a jej jazykovým a nejazykovým charakteristikám na príklade mediálneho informovania o páde mosta v talianskom Janove. Larisa Beliaeva v príspevku hovorila o špecifickom postavení súčasného vedeckého a technického prekladu, ktorý vzhľadom na svoju aktuálnu úroveň vyžaduje konkrétnejšie technológie špecifikácie v rámci programu Informácia 4.0. Ján Sabol uzatvoril plenárne rokovanie referátom o semiotických aspektoch vývinu grafických sústav (grafickej reči).

Po rokovaní v pléne pokračoval program súbežne v troch sekciách. Príspevky v sekcii A sa zaoberali rôznymi aspektmi náboženskej komunikácie. Ewa Pajewska analyzovala prejav poľského biskupa Grzegorza Rysia. Renata Rusin Dybalska sa venovala charakteristike mediálneho obrazu katolicizmu v Čechách, Martina Bodnárová analyzovala individuálny štýl kazateľa P. Hudáka, pričom sa snažila aj o precizovanie tzv. kazateľského registra, a Monika Zázrivcová vo svojom príspevku načrtla podmienky, kedy môžeme hovoriť o dialógu, na ktorom sa zúčastňujú obe strany, ktoré si chcú porozumieť a hľadať riešenie na zlepšenie stavu vecí.

Dva príspevky v sekcii B sa venovali manipulácii a persúázii a ich prejavom v rámci dvoch odlišných prostredí. Natália Kolenčíková sa v príspevku venovala jazykovokomunikačným prostriedkom, ktoré môžeme považovať za prejavy manipulačného ovplyvňovania, a analyzovala komunikáty zo sociálnych sietí. Anita Račáková prezentovala čiastkové výsledky komparatívnej analýzy slovenských a poľských ústnych komunikátov, ktoré boli zamerané na popularizáciu vedeckých poznatkov v rôznych komunikačných situáciách. Príspevok Leny Ivančovej sa venoval skúmaniu invariantnej syntakticko-sémantickej charakteristiky vety v spravodajstve. Autorka sa opierala o exaktné merania realizované v Laboratóriu experimentálnej fonetiky a komunikácie pri Katedre slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Zdvorilosti, presnejšie tvorbe komplimentov a pochvál, a vplyvu jazyko-

vej invenčnosti a kreativity komunikantov pri tvorbe komplimentov sa venovala Kristína Piatková.

Prezentujúci v sekcii C sa zamerali na mediálnu komunikáciu. Petra Strnáďová sa na ňu pozrela cez prizmu kritickej diskurznej analýzy N. Fairclougha, pričom komparatívne analyzovala komunikáty zo slovenských a anglických novín a časopisov. Predmetom záujmu príspevku Lucie Jasinskej bola hovorovosť ako príznaková vlastnosť oficiálnych verejných mediálnych komunikátov. V príspevku sa zameriavala na výrazové prostriedky charakteristické pre bežné, neoficiálne, spontánne jazykové prejavy ako protiklad k vlastnosti oficiálnosti. Príspevok Patrika Mittera sa zaoberal neoficiálnymi podobami proprií, teda podobami, ktoré sa líšia od štandardných podôb onymickým príznakom neoficiálnosti. Skúmané boli neoficiálne univerbizované podoby, ktoré autor ďalej analyzoval z hľadiska uplatnenia slovotvorných prostriedkov pri ich formovaní. Serguei Sakhno poukázal na fungovanie ruských obmedzovacích častíc *tol'ko* a *liš* (po slovensky *iba* a *len*), ktorých sémantické odlišnosti bývajú nezriedka problematické. Ich fungovanie je možné efektívne opísať a objasniť, a to na základe kritérií komunikácie, osobitne s prihliadnutím na komunikačný cieľ hovoriaceho.

V druhý deň konferencie prijal prodekan pre medzinárodné vzťahy Filozofickej fakulty UMB Ivan Šuša zahraničných profesorov Irinu Lysakovu, Larisu Beliaevu, Kazimierza Michalewskeho a Dianu Stolac spolu so zástupcami Katedry slovenského jazyka a komunikácie Pavlom Odalošom a Vladimírom Patrášom. Spoločne diskutovali o priebehu a výsledkoch 10. konferencie o komunikácii, ako aj o rozšírení spolupráce medzi Filozofickou fakultou UMB a inštitúciami, ktoré zastupovali zahraniční hostia.

Ocenení dekanom Filozofickej fakulty UMB boli aj dlhoroční účastníci banskobystrických komunikačných konferencií, profesori Jana Hoffmannová, Kazimierz Michalewski a Ján Sabol, ktorí dostali knižný dar, preklad diela Mateja Bela *Zvolenská stolica*.

Ako môžeme vidieť, príspevky prezentované na jubilejnej 10. medzinárodnej vedeckej konferencii analyzovali a reflektovali komunikáciu z rôznych uhlov vedeckého záujmu. Pomerne veľa príspevkov sa venovalo mediálnej komunikácii, čo vzhľadom na dobu, v ktorej žijeme, nie je prekvapením. Konferenciu uzatvorila docentka Janka Klincková, ktorá v mene svojom a v mene celého organizačného tímu poďakovala prítomným za účasť na tradičnom banskobystrickom vedeckom sviatku. Organizátori zároveň vyslovili želanie a prísľub ďalšieho vedeckého stretnutia v Banskej Bystrici o tri roky na 11. komunikačnej konferencii.

SPRÁVA O ČINNOSTI JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU LUDOVÍTA ŠTÚRA SAV ZA ROK 2018¹

Bronislava Chocholová
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava

I. PERSONÁLNE ZASTÚPENIE A ORGANIZAČNÉ ČLENENIE

Vedenie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV pracovalo v roku 2018 v nasledujúcom zložení: riaditeľka doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD, zástupkyňa riaditeľky Mgr. Bronislava Chocholová, PhD., a vedecká tajomníčka PhDr. Sibyla Mislovičová.

Mierne zmeny nastali v zložení Vedeckej rady JÚĽŠ SAV. Predsedom bol naďalej PhDr. Ľubor Králik, PhD., členstva sa vzdala Mgr. Bronislava Chocholová, PhD., novou tajomníčkou sa tak stala Mgr. Jana Levická, PhD., a ostatnými internými členmi boli prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD., PhDr. Alexandra Jarošová, CSc., prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc., a PaedDr. Miloslav Smatana, CSc. Externými členmi boli prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD., a doc. PhDr. Ada Böhmerová, M.A., PhD.

V roku 2018 pracovalo v JÚĽŠ 51 vedecko-výskumných pracovníkov (29 vedeckých a 22 odborných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním), jedenásti zamestnanci zabezpečovali ekonomický a technický chod ústavu vrátane sekretariátu a knižnice.

Pracovisko pozostáva zo šiestich oddelení, a to z oddelenia sociálnej lingvistiky (vedúca oddelenia PhDr. Lucia Molnár Satinská, PhD.), oddelenia súčasnej lexicológie a lexicografie (vedúca oddelenia Mgr. Bronislava Chocholová, PhD.), oddelenia jazykovej kultúry a terminológie (vedúca oddelenia PhDr. Sibyla Mislovičová), dialektologického oddelenia (vedúca oddelenia Mgr. Katarína Balleková, PhD.), oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie (vedúca oddelenia Mgr. Iveta Valentová, PhD.) a oddelenia Slovenského národného korpusu (vedúca oddelenia PhDr. Mária Šimková, Ph.D., od 1. 9. 2018 sa vedúcou oddelenia stala Mgr. Jana Levická, PhD.).

II. VEDECKOVÝSKUMNÁ ČINNOSŤ

V roku 2018 sa na našom vedeckovýskumnom pracovisku riešili pokračujúce i nové projekty a výskumné úlohy:

1. Medzi najdôležitejšie projekty v JÚĽŠ patrí *Slovník súčasného slovenského jazyka 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený*

¹ Pripravené z podkladov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra. Viac na http://www.juls.savba.sk/attachments/vyrocnna_sprava/2018.pdf.

lexikologicko-lexikografický výskum) podporovaný agentúrou VEGA (zodpovedná riešiteľka N. Janočková), ktorý sa primárne pripravuje v oddelení súčasnej lexikológie a lexikografie, čiastočne sa na riešení podieľajú aj pracovníčky z oddelenia jazykovej kultúry a terminológie. V súčasnosti sa pracuje na dokončení 4. zväzku (písmená O – Poč) a koncipujú sa heslá 5. zväzku. V spolupráci s pracovníčkami oddelenia jazykovej kultúry a terminológie sa priebežne pracuje na ďalšej verzii elektronického *Ortograficko-gramatického slovníka* (OGS), ktorý predstavuje východisko pri spracúvaní slovnej zásoby v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (SSSJ).

2. V oddelení jazykovej kultúry a terminológie sa pozornosť sústreďovala na výskum v oblasti jazykovej kultúry a na jeho aplikáciu v poradenskej, redakčnej a konzultantskej oblasti, ako aj na prácu v terminologických komisiách. Neoddeliteľnou súčasťou práce v tomto oddelení bola tiež spolupráca s médiami a účasť na prednáškach a besedách o jazykovej kultúre.

3. V oddelení sociálnej lingvistiky bol v roku 2018 zavŕšený projekt *Jazyková norma a jej kodifikácia* (zodpovedný riešiteľ S. Ondrejovič), ktorého výstupom bude praktická pravopisná príručka pre verejnosť s názvom *Sprievodca slovenským jazykom*. Externými spoluriešiteľmi projektu boli Ľ. Kralčák z Filozofickej fakulty UKF v Nitre a L. Ološtiaková z Filozofickej fakulty PU v Prešove. Ukončilo sa tiež riešenie projektu *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov* (zodpovedná riešiteľka J. Wachtarczyková), ktorého spoluriešiteľom bol M. Horváth z Filozofickej fakulty UK v Bratislave.

4. V dialektologickom oddelení sa práce sústredili najmä na dokončenie 3. zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (zodpovedný riešiteľ projektu VEGA je M. Smatana), ktorý bude pripravený na vydanie v roku 2019. Pracovníci oddelenia participovali aj na medzinárodnom vedeckom projekte *Slovanský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka* (zodpovedný riešiteľ M. Chochol), a to formou autorskej a redakčnej účasti na rozpracovaných, resp. plánovaných zväzkoch foneticko-gramatickej i lexikálno-slovotvornej série atlasu. Na prácach tohto projektu sa podieľa aj P. Žigo z Filozofickej fakulty UK v Bratislave.

5. V oddelení dejín slovenského jazyka, onomastiky a etymológie pokračovala 2. etapa projektu *Výskum lexiky slovenských terénnych názvov* (zodpovedná riešiteľka I. Valentová), ktorého cieľom bolo vytvorenie digitálnej databázy slovenských anojkoným. Spoluriešiteľom je aj J. Hladký z Pedagogickej fakulty TU v Trnave (pozri kap. III, bod 11). Ďalšou úlohou oddelenia bolo budovanie *Etymologickej databázy ETYMO* (zodpovedný riešiteľ projektu Ľ. Králik) spracúvajúcej aj lexiku staršej slovenčiny a slovenských nárečí (pozri aj kap. III, bod 12).

S podporou štátneho programu vedy a výskumu sa v oddelení Slovenského národného korpusu (SNK) riešil projekt *Budovanie Slovenského národného korpusu a elektronizácia jazykovedného výskumu na Slovensku* (zodpovedná riešiteľka

M. Šimková). Členovia riešiteľského kolektívu pokračovali v plnení úloh spojených so získavaním a spracúvaním textových a iných zdrojov a budovaním jednotlivých korpusov a databáz, najmä pripravovanej novej verzie hlavného korpusu písaných textov, *Slovenského hovoreného korpusu*, *Korpusu nárečí SNK*, *Archívu nárečí SNK* a *Slovenskej terminologickej databázy*. V roku 2018 boli dokončené a vydané knižné tituly *Frekvenčný slovník hovorenej slovenčiny na báze Slovenského hovoreného korpusu* a *Retrográdny slovník súčasnej slovenčiny – slovné tvary na báze Slovenského národného korpusu* (pozri kap. III, bod 5 a 6), do tlače sa pripravovala aj publikácia *Dynamické javy v súčasnej slovenčine a jej výskume*. Pokračovalo sa aj v rozširovaní a skvalitňovaní *terminologického portálu*, do ktorého sa dopĺňali nové terminologické zdroje s anotáciami.

V rámci programu SASPRO sa skončil projekt *Fonologický vývin slovenčiny vo svetle súčasného stavu historickej jazykovedy*, ktorého zodpovedným riešiteľom bol S. Habijanec. Hlavným výstupom trojročného projektu je publikácia *Fonologické aspekty vývinu slovenčiny* (pozri kap. III, bod 3).

K medzinárodným projektom riešeným v rámci medziakademických dohôd patria:

1. *Slovanský jazykový atlas* (zodpovedný riešiteľ M. Chochol, spoluriešitelia Bulharsko, Bosna a Hercegovina, Bielorusko, Česko, Nemecko, Chorvátsko, Macedónsko, Poľsko, Rusko, Srbsko, Slovinsko, Ukrajina);

2. *Analýza bulharsko-slovenských/slovensko-bulharských lexikálnych dát pomocou metód počítačového spracovania jazyka* (zodpovedná riešiteľka M. Šimková; spoluriešiteľ Bulharsko);

3. *Globalizačné a domestikačné procesy v slovanských jazykoch na začiatku 21. storočia* (zodpovedná riešiteľka J. Wachtarzyková, spoluriešiteľ Poľsko).

V rámci programu COST (*European Cooperation in Science and Technology*) je Jazykovedný ústav Ľ. Štúra zastúpený v projekte *Európska sieť na prepájanie jazykového vzdelávania a technik crowdsourcingu*, ktorého zodpovednou riešiteľkou je M. Šimková a koordinátorom European Academy of Bozen/Bolzano.

Ústav participuje aj na medzinárodnom projekte *Viacjazyčné zdroje pre CEF. AT v oblasti práva* (Multilingual Resources for CEF.AT in the legal domain), kde zodpovedným riešiteľom za JÚEŠ je R. Garabík, koordinátorom projektu je Jazykovedný ústav Maďarskej akadémie vied (Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet) a spoluriešiteľskými krajinami Bulharsko, Chorvátsko, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko a Slovinsko.

So štatútom pozorovateľa je ústav zapojený aj do medzinárodného projektu programu Horizont 2020 *Európska lexikografická infraštruktúra*, ktorého zodpovedným riešiteľom za JÚEŠ je V. Benko a koordinátorom slovinský Inštitút Jožeho Stefana v Ľubľane (Jože Stefan Institute, Ljubljana).

JÚLEŠ je tiež koordinátorom bilaterálneho projektu *Dohoda o spolupráci medzi Jazykovedným ústavom L. Štúra Slovenskej akadémie vied a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku* (zodpovedný riešiteľ S. Ondrejovič).

Okrem toho sú niektorí pracovníci ústavu spoluriešiteľmi výskumných projektov realizovaných na inom pracovisku:

1. K. Balleková je spoluriešiteľkou bilaterálneho medzinárodného projektu *K aktuálnym výskumom slovenských jazykových ostrovov v Maďarsku (spevnosť, jazyk, inštitúcie)*, ktorého koordinátorom je Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave.

2. L. Molnár Satinská je spoluriešiteľkou projektu *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment*, ktorého koordinátorom je Filozofická fakulta Univerzity Komenského, a projektu *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku*, koordinovaného Fakultou stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

3. K. Gajdošová je spoluriešiteľkou projektu *Exolingválna komunikácia v korpusovom spracovaní*, ktorého koordinátorom je Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

4. K. Gajdošová a M. Šimková sa v r. 2018 stali spoluriešiteľkami projektu *Akvizičný korpus textov cudzincov učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk* (s Centrom SAS).

Osobitný význam má aj spolupráca s *Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku* v rámci podpory našich národnostných menšín v zahraničí a s pracoviskami jednotlivých akadémií vied – najmä v Česku, Srbsku a v Macedónsku.

V rámci spolupráce ústavu s Masarykovou univerzitou v Brne vypracovala D. Guričanová slovenskú verziu testov na diagnostiku špecifických porúch učenia u študentov vysokých škôl a uchádzačov o vysokoškolské štúdium DysTest. Výsledný súbor testov budú používať slovenské vysoké školy a Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie v Bratislave.

III. PUBLIKAČNÁ A EDIČNÁ ČINNOSŤ

Najvýznamnejšími výstupmi za rok 2018 sú tieto knižné publikácie a elektronické databázy:

1. VALENTOVÁ, Iveta: *Lexika slovenských terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania)*. Bratislava: Slovak Academic Press 2018. 220 s. Monografia obsahuje koncepciu knižného a digitálneho lexikografického a areálového spracovania apelatívnej a propriálnej lexiky slovenských a do slovenského jazyka adaptovaných terénnych názvov a súpis hesiel, ktoré sa začínajú na písmeno A. Zo širšieho teoreticko-metodologického pohľadu sa podrobnejšie analyzujú problematikejšie javy a zásady koncepcie. V práci sa venuje pozornosť aj významu a širšie-

mu spoločenskému využitiu terénnych názvov, charakteristike histórie ich výskumu a spracovania na Slovensku a v slovenských jazykových enklávach v Maďarsku, českým anojkonymickým slovníkom a ďalším možnostiam výskumu a syntetického spracovania tohto vzácného toponymického materiálu.

2. KALESNÝ, František – SMATANA, Miloslav – JASENOVEC, Ján – BLAŽEK, Radomír: *Rajecká dolina*. Ed. M. Smatana, J. Jasenovec. Mesto Rajec 2018. 416 s. Reprezentatívna publikácia *Rajecká dolina* predstavuje na viac ako 400 stranách výsledky etnografických, nárečových, sociolingvistických a čiastočne i archeologických výskumov, ktoré boli v nedávnej minulosti vykonané v tejto oblasti Slovenska. V časti *Lud Rajeckej doliny* (F. Kalesný) je opísaná najstaršia história teritória, remeslá a cechy, doplnená náčrtom hmotnej a duchovnej kultúry skúmaného územia. Širší opis nárečia a jeho aktuálneho stavu v Rajci a najbližších obciach ilustruje výber z nárečového slovníka Rajeckej doliny a ukážky nárečových textov (M. Smatana). Ďalšiu podstatnú časť knihy tvoria poznámky o histórii a pôvode názvov obcí opisovaného regiónu a aktuálne výsledky výskumov týkajúcich sa Rajeckého hradu (J. Jasenovec). Publikáciu dopĺňajú kapitoly o preslávenej rajeckej rajčovine a odievaní v Rajeckej doline (M. Smatana, R. Blažek) a spracovaný výber zaujímavostí z kroniky mesta Rajec (M. Smatana).

3. HABIJANEC, Siniša: *Fonologické aspekty vývinu slovenčiny*. Bratislava: Veda 2018. 176 s. Monografia prináša sedem štúdií, ktoré vznikli v rámci projektu *Fonologický vývin slovenčiny vo svetle súčasného stavu historickej jazykovedy* (SASPRO 0014-01-03). Všetky štúdie sú tematicky späté s otázkami fonologického vývinu slovenčiny. Pri výskume bol prvýkrát využitý bohatý materiál nárečového archívu dialektologického oddelenia ústavu, ako aj historický jazykový materiál oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie, ktoré sa dosiaľ využívali prevažne na vypracovanie lexikografických príručiek.

4. *Jazykovedný časopis*, 2018, roč. 69, č. 3, 352 s. Tematické a rozšírené číslo s podnadpisom *Pomenúvanie ako odraz komunikačných potrieb* edične pripravili D. Guričanová – M. Kapustová – M. Kopecká. Osobitné číslo Jazykovedného časopisu je zamerané na teoretické otázky lexikológie, lexikografie a slovotvorby. Obsahuje 27 príspevkov domácich i zahraničných odborníkov. Číslo je venované poprednej slovenskej lingvistke, PhDr. Kláre Buzássyovej, CSc., pri príležitosti jej okrúhleho životného jubilea.

5. GARABÍK, Radovan – KMEŤOVÁ, Beáta – KARČOVÁ, Agáta – BOBEKOVÁ, Kristína – MAJCHRÁKOVÁ, Daniela – CHLPÍKOVÁ, Katarína: *Retrográdny slovník súčasnej slovenčiny – slovné tvary na báze Slovenského národného korpusu*. Bratislava: Veda 2018. 848 s. Slovník obsahuje rozsiahle reprezentatívne a prehľadne spracované údaje o zakončení tvarov slov v slovenčine spolu so štatistickým spracovaním ich výsledkov a distribúcie. Ide o prvý slovenský slovník svojho druhu (aj

v okolitých krajinách), v ktorom sú zahrnuté a systematicky spracované zakončenia slov na základe rozsiahleho korpusového materiálu nielen v ich základnom tvare, ale aj vo všetkých tvaroch paradigmy. Slovník ako praktická referenčná príručka typických i menej častých zakončení slov je určený odbornej i širšej laickej verejnosti. Okrem informácií o používaní zakončení tvarov slov čitateľom poskytuje rýchlu orientáciu vo frekvencii realizácie gramatických kategórií a napomáha odhaľovať neintuitívne javy a vzťahy v jazyku, vďaka čomu má potenciál podnietiť a podporiť prehĺbený gramatický výskum slovenčiny.

6. GAJDOŠOVÁ, Katarína – ŠIMKOVÁ, Mária: *Frekvenčný slovník hovorenej slovenčiny na báze Slovenského hovoreného korpusu*. Bratislava: Veda 2018. 416 s. Slovník predstavuje prvé samostatné spracovanie výskytov slov a spojení v ústnej podobe štandardnej slovenčiny. Kolektív autorov v ňom nadväzuje na *Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu* (2017), v ktorom sú spracované výskyty slov v písaných textoch. Obidva slovníky tak poskytujú celistvý obraz o najpoužívanejšej časti slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Slovník obsahuje takmer 10 000 najfrekvencovanejších slov usporiadaných podľa absolútnej frekvencie, priemernej redukovanej frekvencie a podľa abecedy s rozšírenými frekvenčnými údajmi. V ďalších častiach sa nachádzajú frekvenčné zoznamy dvoj-, troj- a štvorslovných spojení slov, frekvenčné zoznamy slov použitých v osobitných komunikačných situáciách, skratiek a značiek, frekvenčné zoznamy grafém, slovných druhov a štruktúrnych značiek používaných v Slovenskom hovorenom korpuse.

7. CHOCHOLOVÁ, Bronislava – JANOČKOVÁ, Nicol: *Ako sa rodia a žijú slova I, II. Výber z diela Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda 2018. Dvojzväzková publikácia vyšla pri príležitosti životného jubilea tejto významnej slovenskej jazykovedkyne. Jadro práce tvoria tri tematické bloky, ktoré len v hrubých líniiach rámcujú jednotlivé oblasti záujmu K. Buzássyovej. Prvý zväzok obsahuje aj analytickú štúdiu editoriek Klára Buzássyová v kontexte slovenskej a európskej jazykovedy a prvý tematický blok *Význam slova: lexikálna a gramatická sémantika v pohybe*. Druhý zväzok zahŕňa ďalšie dva tematické bloky *Tvorba slova: dynamika odvodzovacích procesov* a *Kultúra slova: sociolingvistický a pragmaticolingvistický pohľad*. Niektoré štúdie pôvodne publikované hlavne v zahraničných zborníkoch boli doteraz menej známe a ich zaradením do tohto výberu sa dopĺňajú chýbajúce kamienky v mozaike vedeckej tvorby jubilantky. Výber z diela uzatvára *Literatúra a Bibliografia prác Kláry Buzássyovej za roky 1961 – 2018*.

8. ĎUROVIČ, Ľubomír: *Predhistória spisovnej slovenčiny*. Ed. S. Ondrejovič – J. Behýlová. Bratislava: Veda 2018. 198 s. Výber z diela Ľubomíra Ďuroviča obsahuje state analyzujúce obdobie vývinu od Veľkej Moravy až po súčasnosť. Autor sa venuje najvýraznejším etapám tohto procesu a jednotlivé štúdie autobiograficky začleňuje do vývoja svojho jazykovedného myslenia. Vo filologických analýzach Bar-

dejovského katechizmu (1581), či otázok kodifikácie pred Bernolákom, ako aj v úvahách o začiatkoch spisovnej slovenčiny v 17. a 18. storočí sa osvetľujú aj konfesionálne, ideologické, cirkevno-právne a politické faktory. Autor venuje veľa pozornosti slovenskej vývinovej línii v spisovnej češtine i češtine na Slovensku. Vydanie publikácie sa zakladá na spolupráci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, Katedry slovenského jazyka a literatúry Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a Katedry slovenského jazyka Prešovskej univerzity v rámci projektu Jazyková norma a jej kodifikácia.

9. *Slovenskí jazykovedci: súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov 2011 – 2015*. Zost. J. Behýlová. Bratislava: Veda 2018. 562 s. Siedmy zväzok súbornej personálnej bibliografie slovenských slovakistov a slavistov pokračuje v mapovaní slovenskej lingvistickej produkcie od zrodu profesionálnej jazykovedy na Slovensku v r. 1925 takmer až po súčasnosť. Nadväzuje na predchádzajúce bibliografické kompendiá a zachytáva život slovenskej jazykovedy v bibliografickom zrkadle v 21. storočí. Bibliografická časť obsahuje údaje o 226 jazykovedcoch. V každom hesle prináša po základných biografických údajoch o autorovi bibliografiu jeho diel za roky 2011 – 2015. Osobitne sa zachytáva spolupráca, prekladateľská, editorská a redakčná činnosť autora a literatúra o ňom. 170 medailónov si jazykovedci autorizovali, 43 hesiel je venovaných už nežijúcim jazykovedcom, 13 hesiel vychádza v neautorizovanej podobe. Publikácia je doplnená vecným a menným registrom.

10. *DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – VALENTOVÁ, Iveta: Komlôšske priezviská*. Ed. T. Tušková. Nadlak: Vydavateľstvo – Editura Ivan Krasko 2017 (publikované 2018). 183 s. Táto publikácia patrí do série monografických vedecko-popularizačných prác o osobných menách rodín so slovenskými koreňmi z dedín a miest so slovenským osídlením v Maďarsku. Autori oboznamujú čitateľov so stručnými dejinami Slovenského Komlôša a všeobecnou charakteristikou jazykovej a mimojazykovej stránky osobných mien. Osobitnú kapitolu tvorí slovníková časť, v ktorej sa uvádzajú motivácie, lexikálno-sémantická rekonštrukcia a slovotvorný rozbor okolo 320 priezvisk. Uvedené zoznamy priezvisk, informácie o nich a výsledky analytického rozboru poslúžia na ďalší jazykovedný, onomastický, ale aj genealogický, historický, etnologický a kulturologický výskum. Dôležitým spoločenským cieľom monografie je napomôcť pri oživovaní slovenských tradícií, kultúry a slovenského jazyka v slovenských jazykových enklávach v Maďarsku.

11. Online portál *Lexika slovenských terénnych názvov* (autorka I. Valentová) ponúka digitálny výkladový a dokladový slovník slovenskej a do slovenčiny adaptovanej inojazyčnej apelatívnej a propriálnej lexiky, ktorá sa vyskytuje v terénnych názvoch z územia Slovenska. Portál obsahuje koncepciu lexikografického a areálo-

vého spracovania terénnych názvov, zoznam literatúry a pomocný aparát značiek a skratiek. Prístupné sú všetky heslá, ktoré sa začínajú na písmeno A, ďalšie heslá sa sprístupňujú postupne po zapracovaní redakčných pripomienok. Heslové state je možné zobrazovať v skrátenej verzii a s úplným výpisom materiálu s možnosťou zobrazenia areálového výskytu na základnej mape Slovenska spoločnosti Google a na schematickej mape okresov. Cieľom interaktívneho digitálneho slovníka je poskytnúť tento vzácny toponymický materiál z celého slovenského územia a jeho syntetické spracovanie širšej odbornej i laickej verejnosti.

12. Na webovej stránke ústavu bol sprístupnený prvý segment *Etymologickej databázy slovenskej lexiky (ETYMO)*, ktorej autorom je Ľ. Králik. Obsahuje heslové výrazy začínajúce sa na písmeno A (cca 750 slov zo súčasnej spisovnej slovenčiny, zo starších období vývinu slovenského jazyka aj slovenských nárečí). Databáza prináša etymologické informácie o analyzovanej lexike získané excerpciou relevantnej odbornej literatúry i vlastným výskumom; okrem lingvistov ju môže využiť aj širšia kultúrna verejnosť s hlbším záujmom o etymologickú problematiku slovenského jazyka.

13. V roku 2018 bola sprístupnená aj najnovšia verzia *Korpusu nárečí Slovenského národného korpusu dialekt-4.0*, do ktorej pribudlo 28 nových korpusovo spracovaných textových zdrojov. V rámci skvalitňovania korpusu došlo k zjednoteniu názvov zdrojov (*doc.source*). Cieľom tohto čiastkového projektu SNK je zhromaždiť existujúce, predovšetkým už publikované textové prepisy nárečových zvukových alebo transkribovaných záznamov, jednotne ich spracovať korpusovou metódou a nástrojmi a sprístupniť záujemcom o nárečový výskum.

14. Rovnako bola sprístupnená aj prvá verzia *Slovensko-poľského paralelného korpusu*. Korpus obsahuje preklady literárnych textov z poľštiny do slovenčiny a zo slovenčiny do poľštiny, ako aj preklady z iných jazykov do slovenčiny a poľštiny. Slovensko-poľský korpus je v rámci SNK desiatym sprístupneným paralelným korpusom a rovnako ako predchádzajúce paralelné korpusy je určený nielen lingvistom, prekladateľom a tlmočníkom, ale i širokej verejnosti.

15. Neoddeliteľnou súčasťou edičnej práce ústavu je aj vydávanie troch časopisov *Jazykovedný časopis*, *Slovenská reč* (tieto dve periodiká sú indexované v databáze Scopus a DOAJ) a *Kultúra slova*.

Okrem uvedených výstupov pracovníci ústavu publikovali vedecké štúdie v domáciach i zahraničných vedeckých kolektívnych monografiách (7), zborníkoch a časopisoch (45), odborné práce v domáciach zborníkoch a časopisoch (73) a prehľadové a odborné práce (vrátane recenzií a odborných prekladov) v časopisoch a zborníkoch (30). Zúčastnili sa na viacerých domáciach a medzinárodných vedeckých podujatiach, kde prezentovali výsledky svojej práce vo forme 88 vedeckých príspevkov (vrátane 46 vyžiadaných prednášok vo významných inštitúciách).

IV. VEDECKÉ PODUJATIA

Jazykovedný ústav v roku 2018 zorganizoval viaceré vedecké podujatia, prípadne sa v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou (SJS) na ich organizácii podieľal:

1. Pracovníci SNK zorganizovali v spolupráci s konzorciom ELRC (European Language Resource Coordination) *Druhý slovenský workshop ELRC*. Nadviazalo sa ním na prvé kolo workshopov, ktoré sa v roku 2016 postupne konali vo všetkých členských krajinách EÚ. Cieľom podujatia, ktoré sa uskutočnilo 30. mája v Bratislave, bolo informovať zástupcov inštitúcií slovenskej verejnej správy, najmä ministerstiev a úradov, o možnostiach využívania služby strojového prekladu (tzv. e-Translation), ktorú Európska komisia ponúka inštitúciám verejnej správy jednotlivých členských krajín.

2. Už tradične sa 21. – 23. novembra konalo *XXVII. kolokvium mladých jazykovedcov*, ktoré usporiadala banskobystrická pobočka SJS. Počas konferencie odznelo 32 referátov v poľskom, ukrajinskom, nemeckom, českom a slovenskom jazyku. Tematicky pestrý trojdňový prednáškový cyklus priblížil aktuálne teoretické a empirické okruhy domácej i zahraničnej lexikológie, onomastiky, analýzy mediálneho diskurzu, teórie komunikácie, morfológie, štylistiky, etnolingvistiky, komparatívnej a korpusovej lingvistiky, historickej gramatiky či dejín spisovného jazyka.

3. Jazykovedný ústav sa podieľal na organizácii medzinárodnej vedeckej konferencie *ARANEA 2018 – Webové korpusy ako dostupný nástroj jazykového vzdelávania*, venovanej tvorbe webových korpusov a ich využitiu (najmä) pri vyučovaní jazykových a jazykovedných disciplín a prekladateľstva. Akcia sa konala 23. – 24. novembra pod záštitou Filozofickej fakulty UK. Na konferencii vystúpili štyria plennárni prednášatelia a v rámci sekcií odznelo 16 príspevkov výskumníkov a pedagógov zo Slovenska, z Českej republiky, Talianska a Ruskej federácie. Prezentovali sa aj výsledky projektu Aranea, ktorý sa rieši v spolupráci JÚLEŠ SAV a UNESCO Katedry plurilingválnej a multikultúrnej komunikácie UK. Konferencia sa konala pod záštitou Slovenskej komisie pre UNESCO, rektora UK, dekana Filozofickej fakulty UK a Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

4. Na pôde ústavu sa 29. novembra konalo aj *zasadnutie predsedníctva Slovenskej onomastickej komisie* a *5. pracovná porada o onomastickej terminológii*. Na zasadnutí účastníci z Česka, Poľska, Chorvátska a zo Slovenska rokovali o problémoch spojených so spracovaním slovenskej, slovanskej a medzinárodnej onomastickej terminológie.

5. V závere roka 4. decembra sa uskutočnil medzinárodný vedecký seminár *Pomenúvanie ako odraz komunikačných potrieb* zameraný na prierezové témy vo výskumnej oblasti významnej slovenskej jazykovedkyne – derivatologičky a lexikografky PhDr. Kláry Buzássyovej, CSc. Išlo predovšetkým o metodologické otázky

jazykovedy, slovotvorbu, lexikografiu, lexikálnu a gramatickú sémantiku slov, internacionalizáciu v jazyku, sociolingvistický a pragmatickolingvistický pohľad na jazykovú kultúru. Organizátori oslovili s vystúpením konkrétnych lingvistov, ktorí s jubilantkou spolupracovali alebo sa vo svojej práci venujú uvedeným témam (13 prednášajúcich, z toho 7 domácich, 6 zahraničných).

Aktivity *Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri JÚLŠ SAV* vrátane prednášok významných domácich i zahraničných lingvistov zabezpečujú pracovníci ústavu aj v spolupráci s pobočkami v Trnave, Nitre, Ružomberku, Banskej Bystrici, Košiciach a v Prešove.

V. VÝCHOVA DOKTORANDOV A SPOLUPRÁCA S VYSOKÝMI ŠKOLAMI

V roku 2018 mal ústav troch interných doktorandov (P. Bartalošová, J. Rusinová, R. Soóky), doktorandka A. Gál nastúpila po prerušení do externej formy štúdia a doktorandka J. Vrábl'ová ukončila štúdium úspešnou obhajobou. Vedecká príprava doktorandov (aj postdoktorandov) bola skordinovaná s vedeckou činnosťou ústavu, pričom boli začlenení do základných a grantových výskumných úloh. S výskumnou stratégiou ústavu bola spojená aj tematika doktorandských teoreticko-metodologických seminárov. Dve postdoktorandky (M. Kopecká a L. Molnár Satinská) pracovali v ústave aj s príspevom podporného fondu Š. Schwarza.

Jazykovedný ústav aj v r. 2018 úzko spolupracoval s domácimi a so zahraničnými vysokoškolskými slovackistickými pracoviskami. Viacerí pracovníci ústavu pôsobili ako školitelia doktorandov, oponovali dizertačné a habilitačné práce, pôsobili ako členovia komisií pre obhajoby doktorandských dizertačných prác a v habilitačnom a inauguračnom konaní na vysokých školách. Boli tiež v spoločných odborových komisiách študijných programov doktorandského štúdia ako členovia alebo predsedovia, konkrétne J. Dolník v odboroch slovenský jazyk a literatúra, neslovenské jazyky a literatúry a všeobecná jazykoveda, L. Králik v odbore slovenské jazyky a literatúra, J. Levická, G. Múcsková, M. Šimková a I. Valentová v odbore slovenský jazyk a literatúra a S. Ondrejovič v odboroch slovenský jazyk a literatúra, neslovenské jazyky a literatúry, orientálne jazyky a literatúry, cudzie jazyky a kultúry a všeobecná jazykoveda. Takisto boli členmi vedeckých rád fakúlt a univerzít, a to na Filozofickej fakulte Univerzity Palackého v Olomouci (J. Dolník), Filozofickej fakulte UPJŠ v Košiciach (J. Dolník, S. Ondrejovič), na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, Filozofickej fakulte PU v Prešove, Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici a Filozofickej fakulte UKF v Nitre (S. Ondrejovič) a na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe (M. Šimková).

Niektorí pracovníci sa zapojili aj do pedagogickej činnosti – M. Zúmrík na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a V. Benko na UNESCO Katedre plurilingválnej

a multikultúrnej komunikácie UK v Bratislave. Okrem toho M. Šimková pôsobila na Pedagogickej fakulte UK a I. Hrubaničová poskytovala pravidelne konzultácie k bakalárskej práci študentovi VŠVU v Bratislave.

V rámci medzinárodnej spolupráce absolvovali v roku 2018 vedeckovýskumné pobyty v JÚLŠ doktorand Rafał Szeptyński z Poľskej akadémie vied v Krakove, študentka bakalárskeho štúdia na Filozofickej fakulte UK v Bratislave Hanna Hloba z Bieloruska, Michail Sajenko z Ruskej akadémie vied v Moskve, Joanna Patyk z Inštitútu východoslovanských štúdií Jagelovskej univerzity v Krakove a Vera Syrovat-skaja z Nórskej arktickej univerzity, Katedry jazyka a jazykovedy sídliacej v meste Tromsø.

VI. ČLENSTVO V DOMÁCICH A MEDZINÁRODNÝCH VEDECKÝCH ORGANIZÁCIÁCH A KOMISIÁCH

Takmer všetci pracovníci ústavu boli v roku 2018 členmi *Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri JÚLŠ SAV*, pričom niektorí sa aktívne podieľali na príprave podujatí organizovaných pod hlavičkou tejto organizácie. Okrem toho boli mnohí vedeckí pracovníci členmi aj iných organizácií či asociácií, ako je *Národopisná spoločnosť Slovenska pri Ústave etnológie SAV* (K. Balleková), *Učená spoločnosť SAV* (J. Dolník, S. Ondrejovič), *Jazykový odbor Matice slovenskej* (A. Ferenčíková), *Vedecká rada Matice slovenskej* (A. Ferenčíková), *Slovenská onomastická komisia* (Ľ. Králik, I. Valentová), *Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry* (S. Mislovičová, S. Ondrejovič, A. Šebestová), *Slovenská spoločnosť prekladateľov umeleckej literatúry* (Ľ. Králik, S. Mislovičová, S. Ondrejovič), *Slovenská asociácia učiteľov slovenčiny* (R. Ondrejková) či *Výkonná rada LITA* (A. Šebestová).

S. Ondrejovič bol navyše členom *Vedeckého kolégia SAV pre vedu o jazyku, literatúre a umeniach*, B. Chocholová tajomníčkou *Komisie SAV pre spoluprácu s vedeckými spoločnosťami*, M. Šimková členkou *Edičnej rady SAV* a *Komisie SAV pre informačné a komunikačné technológie* a K. Balleková členkou *Grantovej komisie MŠVVŠ SR VEGA*.

Zamestnanci ústavu (J. Behýlová, A. Ferenčíková, M. Chochol, N. Janočková, A. Jarošová, Ľ. Králik, J. Levická, S. Ondrejovič, I. Valentová, J. Wachtarczyková) pracovali aj ako členovia medzinárodných komisií pri *Medzinárodnom komitáte slavistov* a zúčastňovali sa na ich zasadnutiach. Okrem toho V. Benko bol členom *Asociácie pre počítačovú lingvistiku*, *Asociácie vysokoškolských učiteľov francúzštiny FrancAvis* a *Európskej lexikografickej asociácie Euralex*, Ľ. Králik členom *Slovenského komitátu slavistov*, J. Levická bola členkou *Európskej asociácie pre terminológiu* a G. Múcsková členkou *Medzinárodnej spoločnosti pre dialektológiu a geolingvistiku* a členkou výkonného výboru *Slavic Linguistics Society*. S. Ondrejovič bol členom *Medzinárodnej sociolingvistickej spoločnosti*, *Medzi-*

národnej spoločnosti fonetických vied, Slovak Studies Society a Societas Linguistica Europea. Spolu s J. Vrábľovou zastupovali Slovensko aj v Európskej federácii národných jazykových inštitúcií (EFNIL). J. Vrábľová bola navyše členkou International Pragmatics Association a I. Valentová členkou Medzinárodného komitétu onomastických vied.

VII. JAZYKOVOPORADENSKÁ ČINNOSŤ A SPOLUPRÁCA S INÝMI INŠTITÚCIAMI

Jazykové poradenstvo zahŕňajúce odborné konzultácie v otázkach slovenského jazyka a jazykovej kultúry zabezpečujú predovšetkým pracovníčky oddelenia jazykovej kultúry a terminológie, no na tejto činnosti sa podieľajú aj ostatní vedeckí pracovníci. V roku 2018 vypracovali vyše 538 písomných odpovedí a poskytli vyše 5 000 odpovedí v rámci telefonической jazykovej poradne a niekoľko desiatok osobných konzultácií.

Odpovede na listy sa priebežne publikovali vo webovej poradni (v databáze odpovedí dostupnej na adrese jazykovaporadna.sme.sk), pričom sa dopĺňali staršie, dosiaľ nezverejnené odpovede a kontrolovala sa správnosť uverejnených hesiel. Webová jazyková poradňa slúži ako databáza odpovedí pre širokú verejnosť a v súčasnosti obsahuje 6 237 odpovedí. Prispieva aj k zefektívneniu jazykovoporadenskej činnosti a k zvýšeniu jazykovej kultúry používateľov slovenského jazyka. Je významným zdrojom informácií pre používateľov slovenčiny, o čom svedčí jej stúpajúca návštevnosť. Priemerný počet reálnych používateľov za mesiac bol v roku 2018 132 042 (medziročný nárast +20 %), priemerný počet zobrazení stránky za mesiac bol 306 336 (medziročný nárast +16 %).

Viacerí pracovníci ústavu sa aj počas minulého roku podieľali na expertíznej činnosti pre orgány štátnej správy a samosprávy, a to najmä pre *Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania* (S. Duchková, K. Kálmánová), *Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR* (I. Hrubaničová), *Generálne riaditeľstvo pre preklad pri Európskej komisii* (A. Jarošová), *Prezídium Policajného zboru SR* a *Okresný súd Bratislava IV* (Ľ. Králik), *Patentový úrad* (S. Mislovičová), *Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR* a *Slovenský zväz nepočujúcich* (L. Molnár Satinská, G. Múcsková).

V rámci spolupráce s rôznymi vládnyimi aj mimovládnyimi orgánmi má ústav zastúpenie vo viacerých komisiách vrátane terminologických komisií na jednotlivých ministerstvách, *Komisie pre jazykovú politiku Národného konventu SR*, *Slovenskej komisie pre udeľovanie vedeckých hodnôt DrSc. v odbore slovenský jazyk*, *Medzirezortnej terminologickej komisie Bezpečnostnej rady SR*, *Rady na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva pri MK SR*, *Slovenskej terminologickej sieti*, *Názvoslovnnej komisie Úradu kartografie, geodézie a katastra SR* a ďalších.

VIII. VEDECKO-POPULARIZAČNÁ ČINNOSŤ

Okrem vystúpení na vedeckých podujatiach pracovníci ústavu dbajú o šírenie výsledkov svojej práce aj formou publikovania vedecko-popularizačných príspevkov, prednášok, poskytovaním rozhovorov či aktívnou účasťou na rozličných besedách a diskusiách.

1. Články v tlači a na internete

Dôležitými výstupmi sú tiež rozsiahlejšie i stručnejšie vedecko-popularizačné príspevky a rozhovory o slovenskom jazyku (asi 300 výstupov). K nim patrí pravidelná jazyková rubrika *Jazyková poradňa pre CenPress* (Centrum pre nezávislú a objektívnu žurnalistiku), do ktorej prispievala S. Duchková, S. Mislovičová zase autorsky zabezpečovala *Jazykové okienko so S. Mislovičovou* v mesačníku touchIT.

Pracovníci dialektologického oddelenia vypracovali a publikovali v spolupráci s Európskou komisiou pri príležitosti Európskeho dňa jazykov a Európskeho roku kultúrneho dedičstva nárečový kvíz o rozmanitosti slovenských nárečí pod názvom *Zachovajme si minulosť pre budúcnosť* (dostupné na azet.sk, Facebook, týždenník Pravda, Chvilka pre teba).

V spolupráci s Českým centrom v Bratislave sa R. Soóky, G. Múscová a P. Rázová podieľali na príprave seriálu *O češtine na Slovensku* pre denník SME (vychádzal v čase od 10. 9. 2018 do 29. 10. 2018). Seriál prinášal vo forme populárnych príspevkov informácie o historických kontaktoch slovenčiny a češtiny, o českom jazyku, o knižných novinkách a zaujímavostiach z českej kultúry. Obsahoval tiež rozhovory so zaujímavými osobnosťami a zábavné vedomostné kvízy. Seriál vznikol pri príležitosti stého výročia vzniku Československej republiky.

2. Spolupráca s ostatnými médiami

V rámci spolupráce s médiami mali pracovníci ústavu 275 rozhlasových a televíznych vystúpení. K tým najvýznamnejším patria pravidelné vystúpenia S. Mislovičovej každý pracovný deň v relácii Slovenského rozhlasu *Slovenčina na slovičko* (odpovede sú dostupné aj na internetovej stránke RTVS). Z iniciatívy RTVS vznikol tiež rovnomenný televízny animovaný seriál nadväzujúci na túto rozhlasovú reláciu, ktorý pútavou a zábavnou formou rieši rozličné jazykové problémy. S. Mislovičová sa autorsky podieľala na 20 častiach seriálu, z ktorých sa v r. 2018 odvysielalo 15 častí.

3. Prednášky

Náplňou práce viacerých pracovníkov ústavu je jazykové vzdelávanie pracovníkov ministerstiev, bánk a iných inštitúcií, ako aj novinárov, prekladateľov, učiteľov a študentov vysokých škôl doma aj v zahraničí formou pravidelných prednášok. Dôležitá je v tomto smere aj dlhoročná spolupráca s európskymi inštitúciami v Luxemburgu a v Bruseli.

V uplynulom roku pokračovala K. Gajdošová v organizácii *praktických seminárov* pre používateľov SNK a záujemcov o prácu so SNK nielen na pôde JÚLŠ, ale

aj na Filozofickej fakulte UPJŠ v Košiciach (spolu s M. Šimkovou), na Filozofickej fakulte UMB v Banskej Bystrici a na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.

4. Podujatia pre verejnosť

JÚLŠ sa prezentoval aj na popularizačných podujatiach organizovaných pre širšiu verejnosť, kde pracovníci predstavili projekty, publikácie a zdroje na webovej stránke ústavu, odpovedali na otázky návštevníkov, diskutovali s nimi, poskytli im naživo služby jazykovej poradne a pre záujemcov mali pripravené testy a kvízy o slovenčine. Takým bol aj festival s názvom *Víkend so SAV*, ktorý sa konal 8. a 9. septembra na Primaciálnom námestí v Bratislave pri príležitosti 65. výročia založenia Slovenskej akadémie vied. V rámci akcie *Živá kniha – pýtajte sa vedcov* tu navyše vystúpili S. Mislovičová a M. Šimková.

Pravidelne organizovaným podujatím, na ktorom má už niekoľko rokov ústav vždy svojich zástupcov, je *Európska noc výskumníkov*. 12. ročník sa konal už tradične v bratislavskej Starej tržnici 28. septembra. S prednáškami na tejto akcii vystúpila L. Molnár Satinská (*Ako hovoríme v Bratislave?*) a M. Šimková (*Obráz sveta v jazyku*).

Príťažlivým podujatím najmä pre žiakov a študentov rôznych škôl je takisto *Deň otvorených dverí JÚLŠ SAV*, ktorý sa konal 8. novembra v rámci Týždňa vedy a techniky SAV.

Výsledky našej práce vo forme knižných publikácií sme mali možnosť predstaviť aj na knižnom veľtrhu *Bibliotéka 2018*. I. Valentová prezentovala kolektívne dielo *Komlóšske priezviská*, pracovníčky oddelenia SNK predstavili viaceré tituly vydané vo vydavateľstve Veda, konkrétne M. Šimková *Frekvenčný slovník hovorenej slovenčiny na báze Slovenského hovoreného korpusu* a *Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu*, D. Majchráková a K. Bobeková zase dva kolokačné slovníky: *Slovník slovných spojení. Podstatné mená* a *Slovník kolokácií prídavných mien v slovenčine*. S. Mislovičová mala autogramiádu a po prednáške s názvom *Sibyla Mislovičová deťom* besedovala s návštevníkmi o preklade detskej literatúry a o svojich knižkách pre deti.

Niektorí pracovníci ústavu sa angažovali aj v akciách podporujúcich kladný vzťah k materinskému jazyku. A. Ferenčíková, D. Šimunová a Ľ. Dvornická boli členkami odbornej poroty 26. ročníka celoslovenskej súťaže s medzinárodnou účasťou *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko*, A. Šebestová bola členkou poroty súťaže *Prekladateľská univerziáda*, M. Šimková bola predsedníčkou a K. Gajdošová členkou poroty Celoslovenskej súťaže v prednese poézie a prózy žiakov cirkevných škôl *A Slovo bolo u Boha*, R. Ondrejková zase členkou poroty *študentskej vedeckej súťaže Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Ľ. Králik bol členom *akadémie Nadácie Tatra banky*, ktorá v prvom kole hodnotenia posudzovala predložené nominácie na laureátov Ceny Nadácie Tatra banky za umenie.

IX. SPRÍSTUPŇOVANIE LINGVISTICKÝCH ZDROJOV

Nielen profesionálnym používateľom jazyka je v rámci našej internetovej stránky stále prístupný slovníkový portál, kde poskytujeme takmer všetky slovníkové diela z produkcie JÚĽŠ. Priemerný počet reálnych používateľov tohto portálu za mesiac v roku 2018 bol 35 001, priemerný počet zobrazení stránky za mesiac v roku 2018 bol 698 303.

Širokej verejnosti sú naďalej prístupné jazykové databázy a materiálové zdroje SNK, využívaným zdrojom je aj *Terminologický portál*, kde majú záujemcovia k dispozícii na jednom mieste *Slovenskú terminologickú databázu*, digitalizované staršie terminologické časopisy, terminologické slovníky a osobitnú databázu terminologických prác profesora J. Horeckého aj s anotáciami a ďalšími metadátami.

Na webovej stránke ústavu pribudla databáza *Lexika slovenských terénnych názvov* a prvý segment etymologickej databázy *ETYMO* (viac v kap. III, bod 11, 12).

Propagačnú a informatívnu funkciu pri komunikácii s verejnosťou plní aj facebooková stránka JÚĽŠ a SNK.

X. OCENENIA

V roku 2018 získala PhDr. Klára Buzássyová, CSc., Medailu SAV za podporu vedy ako ocenenie celoživotného diela v oblasti jazykovedy pri príležitosti životného jubilea. Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., získal za dielo *Jazyk v sociálnej komunikácii* Prémium za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2017 v kategórii spoločenské vedy od Literárneho fondu. Kolektív autorov (K. Balleková, H. Hlôšková, R. Holec a M. Smatana) a zostavovateľov (vedúci kol. M. Smatana, K. Balleková, M. Kopecská, D. Šimunová) publikácie *Rozpamätávanie. Prvá svetová vojna jazykom prastarých otcov a materi* získal Cenu riaditeľky Regionálneho kultúrneho centra v Prievidzi v celoslovenskej súťaži Mjartanovo Sebedražie.

ZOMREL PROFESOR JÁN FINDRA

*Slavomír Ondrejovič**Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

Šiesteho mája 2019 sa pretrhla životná niť ďalšieho významného slovenského jazykovedca – profesora PhDr. Jána Findru, DrSc., dr. h. c., ktorý bol známy aj ako jeden zo zakladateľov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a v istom období svojho života i ako kancelár prezidenta Slovenskej republiky Michala Kováča – s istým presahom aj do funkčného obdobia ďalšieho prezidenta Rudolfa Schustera.

Ján Findra sa narodil 25. marca 1934 v novohradskej obci, ktorej meno tak intenzívne doteraz rozvoniava po malinách – v Málinci, známom aj svojimi vynikajúcimi sklárskymi parádami. Základné vzdelanie získal v rodisku, stredoškolské štúdium však už absolvoval v Lučenci na gymnáziu Boženy Slančíkovej Timravy, pričom v tejto metropole Novohradu zakotvil po univerzitných štúdiách aj nadlhšie. Jeho pracoviskom sa stala povestná Pedagogická škola (pre vzdelanie učiteľov národných škôl). V rokoch 1953 – 1957 študoval slovenčinu a históriu na Fakulte spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej v Bratislave, aby potom v 60. rokoch už prešiel definitívne z Lučenca do Banskej Bystrice, a to na Pedagogickú fakultu (v tom čase Pedagogický inštitút). Bolo to v čase, keď sa venoval predovšetkým teórii umeleckého prednesu, no hranice svojho záujmu neustále rozširoval, takže po krátkom čase obsiahol celý priestor medzi štylistikou a lexikológiou, vychádzajúc na skusy aj do zvukových pásiem rečového signálu. Intenzívne sa venoval i otázkam jazykovej kultúry a výchovy. Najcharakteristickejším javom tohto „rozpriestrahovania sa“ Jána Findru bolo to, že nadobúdala čoraz jasnejšiu sociolingvistickú líniu a orientáciu.

Ak od svojich prvých sociolingvisticky ladených štúdií pôsobil nezvykle vyzrelo, bolo to dané najmä tým, že ho od začiatku lákal skutočný živý jazyk a živá komunikácia či už v bezprostrednom habite, alebo v umeleckom stvárnení. Stále znovu a znovu premýšľal o vzťahoch medzi normou, kodifikáciou a úzom. Na rozdiel od ináč upriamených autorov, ktorí by túto triádu chceli mať raz navždy definovanú a možno aj zaliatu v betóne, vedel, že tam niekde sa nachádza to chvejúce sa nervstvo jazyka, ktoré treba znovu a znovu ohmatávať, ak chceme o jazyku povedať niečo dôvernejšie a hlbšie. Bolo mu však zároveň zrejmé, že sa to musí robiť najmä ľahkou rukou a čo najjemnejšie, lebo každý trvalejší nátlak na tento „trinóm“ môže fungovanie jemného ústrojenstva poškodiť.

V roku 1984 sa J. Findra stal vedúcim Katedry slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici, v rokoch 1989 a 1990 bol dvojnásobne potvrdený ako jej dekan. Tá sa v r. 1992 rozhodnutím vtedajšej Slovenskej národnej rady, ale aj s nesporným osobným príspevom Jána Findru zmenila na univerzitu nesúcu meno Mateja Bela. Ján Findra sa neskôr (v rokoch 1992 – 1993) stal aj prvým rektorom Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V r. 1993 ho však vtedajší prezident Slovenskej republiky Michal Kováč povolal k sebe, a tak sa stal prvým vedúcim Kancelárie prezidenta SR. Tento post zastával do roku 2000, keď sa vrátil na „svoju“ univerzitu k „svojim“ a možno aj k svojej pravej postati. Tento návrat mu nepadol nijako zaťažko zrejme aj preto, že kontakty so študentmi neprerušil ani počas svojho najintenzívnejšieho politického angažmán.

Ako vysokoškolský učiteľ sa prejavil autorsky v metodicky čistých textoch, medzi ktorými si zaslúži osobitnú pozornosť jeho text v kolektívnej monografii *Slovenský jazyk a sloh* (1983). Nikdy pritom nezabudol ani na popularizáciu výskumných výsledkov na najvyššej úrovni. Ako jazykovedec, ale aj ako politik dával príklad, ako by sa mali viesť diskusie medzi nami. Neraz si pritom poťažkal: „Z nášho života sa takmer úplne vytráca elegancia polemiky, decentný, no adresný jazykový vtíp, slušný, ale pritom neúprosne ostrý a jazykovo precízny sarkazmus, ktorý ľudsky neznevažuje protivníka, ale nemilosrdne obnažuje slabiny jeho argumentov.“ Kto iný než on mohol vysloviť tieto slová a od koho iného než od neho nám znejú tak pravdivo a uveriteľne. Také boli totiž aj všetky jeho knižné práce, štúdie, prejavy, diskusné príspevky i kritiky.

Zopakujme s bibliografiou, že J. Findra vydal 16 monografií (dve v spoluautorstve) a že ako autor alebo spoluautor zverejnil 18 vysokoškolských a stredoškolských učebníc (spolu 11 vydání). Publikoval angažované články nielen vo vedeckých časopisoch a zborníkoch, ale hojne sa venoval kultúrno-spoločenskej žurnalistike, ktorú obohacoval duchaplnými rozhovormi a vystúpeniami v rozhlas a televízii. Pripomeňme aj názvy jeho najdôležitejších publikácií: *Rozbor štýlu prózy* (1971), *Umenie prednesu* (1974, 1979), *Slovník literárnovedných termínov* (1979, 1987, pripravený spolu s E. Gombalom a I. Plintovičom), *Stavba a prednes rečnického prejavu* (1989), *Jazyk, reč, človek* (1998, 2006), *Štylistika slovenčiny* (2004), *Exprezívne syntaktické konštrukcie* (2004), *Jazyk v kontextoch a v textoch* (2009) a *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania* (2013).

Povestná decentnosť J. Findru však neznamenalala nikdy nejakú prílišnú opatrnosť, a to bôž už nie opatrnosť. Nikdy sa nevyhýbal jasnej reči. Veľmi dobrým príkladom toho sú aj jeho eseje v knihe *Jazyk, reč, človek*, kde sa nebál ani herézy, ak mal na ňu dôvod („jazyková stránka verejných prejavov nie je taká kritická, ako sa to prezentuje“), ani polemik s priveľmi tradicionalistickým uvažovaním v jazykovede, no ani kritických slov adresovaných horlivcom, ktorí slovenský jazyk a zákon

o (štátnom) jazyku využívali i zneužívali na politické ciele. J. Findra o tom príhodne napísal napríklad aj toto: „Každý by si mal zapísať svoj zákon do srdca a každodenne ho potvrdzovať. A zákon o štátnom jazyku tasia ako štít práve tí, čo svoj individuálny jazykový zákon nemajú zapísaný v srdci.“

J. Findra venoval značnú pozornosť našim veľkým stredoslovenským prozaickým zjavom: Františkovi Švantnerovi, Ľudovi Ondrejovovi a, samozrejme, Božene Slančíkovej Timrave. A tento jeho ponor nemohol ostať bez stôp ani na ňom samom. Veď on sám ako jazykovedný autor bol vždy tak trochu beletristický. Napríklad v tom zmysle, že sa číta v tých najlepších pasážach ako dobrá beletria.

S prislovečnou pravidelnosťou a disciplinovanosťou navštevoval aj Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, kde bol členom redakcií Slovenskej reči a Kultúry slova, členom ortoepickej a pravopisnej komisie, kým ešte fungovali, ako aj členom Vedeckej rady JÚLŠ SAV, a v pamäti nám ostávajú aj jeho vystúpenia na konferenciách a sympóziách, ako aj prednášky v rámci bratislavskej Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Všetky tieto stretnutia a schôdzky sa vyznačovali osobitým rozmerom. Jeho rozvážny a distingvovaný prejav mal vždy náležitú váhu a relevanciu.

Ján Findra však neostával len v službách Univerzity Mateja Bela a Jazykovedného ústavu, veď bol okrem iného (v dobrých časoch) aj členom či dokonca predsedom Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry i predsedom redakčnej rady časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole. Nezabudnime však ani na jeho členstvo vo Vedeckej rade Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, Vedeckej a umeleckej rade Fakulty humanitných vied UMB a vo Vedeckej rade Fakulty dramatických umení Akadémie umení v Banskej Bystrici. Zároveň bol neúnavným organizátorom, radcom a porotcom na rozličných prehliadkach a festivaloch spojených s umeleckým slovom (na Akademickom Prešove, Hviezdoslavovom Kubíne, Vansovej Lomničke, Štúrovom Zvolene). Treba pripomenúť, že viedol aj pobočku Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici, predsedal komisiám na vymenúvanie docentov a profesorov a angažoval sa i v rámci študentských vedeckých aktivít. Hoci nemožno vymenovať na tomto mieste všetko, je to iba časť z jeho organizátorských aktivít, ale aj z toho, čo sa už spomenulo, vidieť, že si nestrážil úzkostlivo svoj osobný čas iba pre seba, ale ho zúročoval v prospech celej slovenskej lingvistiky a kultúry, v prospech nás všetkých.

Češť jeho pamiatke!

JUBILEUM JANY DVONČOVEJ

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

1. apríla 2019 sa PhDr. Jana Dvončová (rod. Švehlová), CSc., dožila vzácneho jubilea deväťdesiat rokov. Vo svojom čase bola na Slovensku dobre známa ako odborníčka vo fyziologickej fonetike a v logopédii, ale aj v bohemistike a v porovnávacom štúdiu českého a slovenského jazyka. Narodila sa 1. 4. 1929 v Prahe, kde študovala v r. 1948 – 1952 na Karlovej univerzite český jazyk, ruský jazyk a fonetiku. V rokoch 1952 – 1955 pôsobila ako odborná pracovníčka v Ústave pro jazyk český ČSAV v Prahe. Od r. 1960 až do odchodu z aktívnej služby v r. 1987 pracovala v Kabinete fonetiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. PhDr. Jana Dvončová, CSc., tvorila spolu s PhDr. Ladislavom Dvončom, DrSc. (1926 – 2003) jeden z najznámejších párov slovenskej jazykovedy. Nie je nič neočakávané, že L. Dvonč, odborník v oblasti výskumu súčasného slovenského spisovného jazyka a najznámejší bibliograf, ktorý v r. 1956 – 1957 pôsobil v Prahe, pripravil pre Janu Dvončovú jej vlastnú bibliografiu.

Začiatky vedeckej a výskumnej činnosti Jany Dvončovej siahajú až do čias jej pražského obdobia, keď sa venovala otázkam spisovnej normy českej morfológie, ale upozornila na seba už príspevkom *Zjišťování a kodifikace normy* (1955). Pokračovala štúdiami *Ke skloňování neživotných podstatných jmen rodu mužského zakončených na -l* (1957) a *Rozbor češtiny v Kukučínově povídce Zápisky zo smutného domu* (1960).

Po príchode J. Dvončovej na Slovensko na bratislavskú filozofickú fakultu bolo už jej vedecké a pedagogické pôsobenie úzko späté predovšetkým s fonetikou a jej metódami. Takéto zameranie mali jej príspevky *K problematike zostavenia tabuliek pre skúšky zrozumiteľnosti reči v slovenčine* (1962), *Užití barvicí metody v současném fonetickém výzkumu* (1963), kde spopularizovala tzv. farbiacu metódu, ktorú sama považovala za najspoľahlivejšiu. Svoju fonetickú akribiu uplatnila J. Dvončová najmä pri tvorbe jedného zo základných diel slovenskej fonetiky *Atlasu slovenských hlások* (1969), ktorý vypracovala s Ábelom Kráľom a Gejzom Jenčom. Atlas slovenských hlások je doteraz považovaný za jednu z fundamentálnych prác fonetiky slovenčiny. Hlavná hodnota práce spočíva v obrazovej časti, v dokumentácii artikulácie slovenských hlások. Dokumentárna časť obsahuje materiál získaný tradičnými i v danom čase modernými metódami fonetického výskumu (röntgenografia, palatografia, lingvografia, labiografia, oscilografia, spektrálna analýza). Známe a populárne boli aj vysokoškolské učebné texty Jany Dvončovej *Úvod do fonetiky* (1968,

1969, 1983) a *Fyziologická fonetika* (1980). Jej dokonalé poznanie základných zásad artikulácie slovenských hlások vyústilo aj do poznatkov dôležitých pre oblasť logopédie. V spolupráci s logopedickými pracoviskami a s klinickou praxou (najmä s Inštitútom špeciálnej a liečebnej pedagogiky v Bratislave) sa zameriavala najmä na odstraňovanie rečových porúch. Svoj výskum a praktické skúsenosti prezentovala v článkoch ako *Využitie koartikulácie v logopedickej praxi* (1974), *Fonetický výskum rečových porúch pri dyskinézach* (1980), *Výskum rečových porúch pri parkinsonovskom syndróme* (1981) aj v defektologickej štúdii *Z problematiky sigmatizmu* (1985/86), najmä však v monografii *Diagnostika a odstraňovanie dyslálie* (1983), ktorú vypracovala spolu s Vierou Nádvorníkovou.

Okrem základného a aplikovaného vedeckého výskumu sa jubilantka venovala aj výskumu svojho rodného jazyka – češtiny. Zaujímavé sú z tohto pohľadu najmä jej štúdie *Kollár a čeština* (1964), *Príspevok k problematike česko-slovenského bilingvizmu* (1974) a *Slovenská a česká ortoepická norma* (1985). Už Pavol Žigo v jednom z jubilejných článkov vysoko ocenil pedagogické pôsobenie Jany Dvončovej na Katedre slovenského jazyka FF UK v Bratislave, kde dlhé roky prednášala fonetiku i češtinu a kde pripravila aj ďalší vysokoškolský učebný text *Cvičenia z českého jazyka* (1983).

Na PhDr. Janu Dvončovú, CSc., si kolegovia i študenti pamätajú ako na milú, svedomitú a skromnú kolegyňu a učiteľku, ale v danom čase aj významnú expertku v oblasti fyziologickej a artikulačnej fonetiky na Slovensku, ktorá naštartovala prvé fázy rozvoja fonetiky na Slovensku, za čo jej patrí veľká vďaka.

NEDOŽITÉ DEVÄŤDESIATINY KATARÍNY HABOVŠTIAKOVEJ

Tatiana Laliková

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

V najkrajšom jarnom mesiaci máji si pripomíname nedožitú okrúhle výročie narodenia významnej slovenskej jazykovedkyne, pedagogičky a spisovateľky, doc. PhDr. Kataríny Habovštiakovej, CSc., osobnosti so širokým nielen jazykovedným záberom.

Katarína Habovštiaková sa narodila 18. 5. 1929 v obci Jasovský Podzámok (dnes časť obce Jasov) v okrese Košice. Základnú školu navštevovala v Čope a v Košiciach, gymnázium už vyštudovala v Bratislave. V rokoch 1947 až 1951 študovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského slovenský, ruský a francúzsky jazyk. V letnom semestri školského roku 1947/48 študovala srbský a chorvátsky jazyk na Štátnej univerzite v Belehrade. Na základe dizertačnej práce *Systém slovesa v Žilinskej knihe* jej bol v roku 1952 udelený akademický titul doktorky filozofie. Prvým pracoviskom Kataríny Habovštiakovej bolo Štátne nakladateľstvo v Bratislave (dnes Vydavateľstvo Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá), kde v rokoch 1951 – 1953 pôsobila ako odborná redaktorka učebníc. V roku 1953 sa stala pracovníčkou Ústavu slovenského jazyka SAV v Bratislave (dnes Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV). Po úspešnej obhajobe kandidátskej dizertačnej práce *Bernolákova kodifikácia spisovnej slovenčiny*, ktorá v rozšírenej a prepracovanej podobe vyšla v roku 1968 pod názvom *Bernolákovo jazykovedné dielo*, získala v roku 1962 hodnosť kandidátka filozofických vied. Od roku 1974 odovzdávala svoje bohaté vedomosti a životné skúsenosti mladej generácii na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Tam sa v roku 1975 habilitovala súborom štúdií *K problematike vývinu jazyka slovenskej národnosti* a získala pedagogický titul docentka. V školskom roku 1976/77 prednášala ako mimoriadna profesorka na Štátnej univerzite vo Viedni slavistiku a slovenský jazyk. V rámci popularizácie jazykovedy často spolupracovala so Slovenským rozhlasom (prispievala do rozhlasovej jazykovej poradne), Slovenskou televíziou a v početných drobných príspevkoch sa venovala problematike jazykovej kultúry a jazykovej výchovy aj v časopisoch a v dennej tlači (napríklad v bratislavskom Večerníku viedla v rokoch 1978 – 79 populárnu rubriku *Rodné mená*).

Vedeckovýskumné, pedagogické aj publikačné aktivity Kataríny Habovštiakovej boli rozsiahle a mnohostranné. Po nástupe do oddelenia dejín slovenčiny Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa venovala hlavne vývinu a dejinám slovenského jazyka. Analyzovala niektoré historické pamiatky (inventár Oravského hradného pan-

stva, listy M. Hradského z rokov 1614 – 1619, almanach Zora) a podrobne rozobrala jazyk diel H. Gavloviča, J. Hollého, M. Hattalu a ich vzťah k nárečiam a k češtine. Prvé kroky spojené s lexikografickou činnosťou urobila pri koncipovaní hesiel do Slovníka slovenského jazyka (3. a 4. zväzok, 1963 – 1964). Aktívne sa podieľala na heuristickom výskume, príprave koncepcie, koncipovaní a redigovaní hesiel do ukážkového zväzku Slovenského historického slovníka z predpisovného obdobia, ktorý vyšiel v roku 1973, ale prípravné práce sa začali už v roku 1961. Poznatky a skúsenosti z lexikografického spracúvania historického materiálu využila neskôr pri písaní štúdií, ale hlavne pri tvorbe monografie *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska* (1987), v ktorej podrobne rozanalyzovala vývin slovnej zásoby slovenčiny od Bernolákovej kodifikácie až po súčasnosť. Toto dielo je jediné historicko-syntetické dielo po Eugenovi Paulinym. Do širokého okruhu jej záujmov sa aj zásluhou manžela – dialektológa Antona Habovštiaka – dostala aj oblasť nárečí. Pre Atlas slovenského jazyka I a II sa zúčastnila na výskume v 76 lokalitách. Jej pozornosti neunikla ani onomastika a v štúdiách spájala poznatky z oblasti historickej slovenčiny, nárečí, spisovnej aj hovorovej slovenčiny s vedomosťami o tvorbe a fungovaní vlastných mien. Na onomastických konferenciách odznali mnohé jej referáty, v ktorých charakterizovala rôzne druhy onymie, napr. *Nárečové prvky v slovenských priezviskách*, *Fungovanie vlastných mien v ústnej komunikácii*, *Štruktúrne typy názvov ulíc* a pod.

Po príchode na pedagogickú fakultu v Nitre sa začala hlbšie zaoberať aj problematikou vyučovania slovenčiny (hlavne slovnej zásoby) v školách s maďarským vyučovacím jazykom. Publikácia *Slovenčina známa i neznáma pre Maďarov, ale i pre Slovákov a Neslovákov* vyšla v roku 1989 a je určená nielen poslucháčom vysokých škôl, ale aj učiteľom slovenského jazyka pôsobiacim v slovensko-maďarskom dvojjazyčnom prostredí a všetkým, ktorí si chcú čo najlepšie osvojiť slovenčinu. Pre študentov spolu s Emou Krošlákovou zostavila a v roku 1994 vydala vysokoškolskú príručku na seminárne cvičenia s názvom *Základy slavistiky a starosloviencina*, ktorá obsahuje antológiu staroslovienskych textov a ukážky zo slovan-ských jazykov spolu s cvičeniami.

V rovnakom čase zaujala jej pozornosť aj frazeológia. Opäť v spoluautorstve s Emou Krošlákovou vydala vecno-tematický slovník *Človek v zrkadle frazeológie* (1990), ktorý v rozšírenom a doplnenom vydaní vyšiel pod názvom *Človek a príroda vo frazeológii* (1996). V spolupráci s Viliamom Hasákom a Matildou Törökovou vydala v roku 1991 *Maďarsko-slovenský frazeologický slovník*.

Ani po odchode do dôchodku v roku 1987 nezložila Katarína Habovštiaková ruky do lona a začala sa venovať literárnej činnosti. So Zuzanou Bošáckou vydala zbierku pranostík *Sväti a počasie: Pranostiky: Omaľovanky pre deti školského veku* s vysvetlivkami k jednotlivým obrázkom (1994) a s manželom súbor slovenských

rozprávok *Remeslo má zlaté dno* (1998). Sama bola autorkou mnohých kníh pre deti, napríklad v knihe *Zbojník Paľo Päťoprstý a iné rozprávky o menách ľudí, obcí, chotárov a rastlín* (2006) spojila svoje vedomosti z onomastiky s rozprávkovými postavami a terénnymi názvami. V knihe *Rok má svoj krok a iné rozprávky o toku času* (2015) s osobitným čarom približuje detským čitateľom krásu a poéziu života a múdrosť, ktorú človek za mnohé roky nielen získal, ale aj využíval.

Autobiografická kniha spomienok *Môj život s Antonom Habovštiakom*, ktorá vyšla v roku 2009, pútavou formou zobrazuje manželský aj profesionálny život s jazykovedcom a spisovateľom A. Habovštiakom a organicky nadväzuje na memoárové dielo *Túžba po poznaní*, ktoré vydala krátko pred manželovou smrťou v roku 2003.

Katarína Habovštiaková, ktorá nás opustila 16. 10. 2016, bola pozoruhodná osobnosť s mimoriadne širokým záberom nielen na poli jazykovedy, popularizácie jazyka, pedagogiky, ale aj literárnej tvorby. Mnohé jej štúdie vyšli aj v Česku, Poľsku, Bulharsku, Maďarsku a Nemecku. Svojím pozoruhodným a rozsiahlym dielom, vedomosťami, ale aj prístupom k životu a k práci môže byť inšpiračným zdrojom pre nás všetkých.

Češť jej pamiatke!

MÔŽE BYŤ *ROVNÁ DAŇ* ROVNÁ?

Slavomír Ondrejič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

Na internete možno naraziť na zaujímavú ekonomickú diskusiu či skôr škriepku o rovnej dani, kde sa polemizuje napr. o tom, či sa *rovná daň* na Slovensku osvedčila či zabrala, či je sociálna a solidárna alebo nie, či by sa nemala znovu zaviesť, či znamená to isté ako *rovnaká daň*, lebo mnohí to popierajú, ale na internete sa dozvieme aj informácie o iných európskych krajinách, ktoré rovnú daň už dávnejšie majú, i o krajinách, ktoré ju iba teraz zvažujú zaviesť. Nie je to celkom naša šálka kávy, lebo pre Slovenskú reč je, pochopiteľne, zaujímavá iba jazyková či jazykovedná problematika tejto témy a na tú sa chceme zamerať aj v tejto našej notícke. Jazyková poradňa ^[1] radí, aby sa v záujme všeobecnej zrozumiteľnosti a jednoznačnosti namiesto prídavného mena *rovný* v spojení *rovná daň* používalo prídavné meno *rovnaký*, teda *rovnaká daň*, pričom pripúšťa aj výraz *jednotná daň*. V oficiálnych jazykových prejavoch by sa však malo používať spojenie *rovnaká sadzba dane*, ktoré sa uvádza aj v daňových zákonoch. Spojenia *rovnaká daň* či *jednotná daň* sú skrátené neoficiálne jazykové prostriedky.

Tak to robí vo svojej poznámke I. Brožík^[2], keď sa sústreďuje na to, či je slovné spojenie „*rovná daň*“ z jazykového hľadiska správne. Autor tu čitateľov oboznamuje s tým, že M. Považaj už v r. 2005, ale napr. aj v časopise Quark (Považaj, 2007, s. 42) potvrdil, že spojenie *rovná daň* nie je vhodné ani ako neoficiálne pomenovanie, a to preto, že prídavné meno *rovný* má predovšetkým (!) význam „priamy“, ako je to napr. v spojení *rovná čiara*, alebo význam „nevychýľujúci sa z roviny“, ako napr. pri *rovnom teréne*. Z hľadiska zrozumiteľnosti (?) Matej Považaj odporúča v tomto prípade spojenia „*jednotná sadzba dane*, skrátené *jednotná daň*, alebo *rovnaká sadzba dane*, skrátené *rovnaká daň*“. To znamená, že podľa tejto interpretácie správne nie je *rovná daň*, aj keď sa bežne používa, ale do úvahy by mohlo prichádzať spojenie *rovnaká daň*, aj keď sa takmer vôbec nepoužíva.

Slovenský národný korpus, ktorý najpreukaznejšie zachytáva praktické uplatnenie spojenia *rovná daň* vo vzťahu k spojeniu *rovnaká daň*, vykazuje pomer výskytov 11 000 (*rovná daň*) oproti necelým 400 výskytom (*rovnaká daň*), od ktorých treba odrátať ešte približne 100 prípadov „porovnávacieho“ typu *rovná ako daň*...

(podľa prim-8.0-public-inf: SNK public inf version 8.0)^[3]. Spojenie *rovná daň* je podľa toho takmer 40-krát častejšie ako *rovnaká daň*. Z hľadiska frekvencie možno zároveň zistiť, že kolokácia slova *daň* s adjektívom *rovný* je (po adjektívach *spotrebný* (30.354), *miestny* (15. 929) a *vyšoký* (11.641) štvrtá najčastejšia (je to 11.175 výskytov). Spojenie *rovná daň* sa nájde podľa očakávania najmä v publicistike a v odbornom jazyku, no výnimočne aj v originálnej slovenskej beletrii, napr. u M. Hvoreckého: „V prvom rade na Slovensku nikdy nebola rovná daň. Od začiatku z nej boli vylúčení tvoriví ľudia, ktorí platia v tejto krajine o dve percentá vyššie dane ako zvyšok obyvateľstva“ (Hvorecký, 2012).

Otázka však stále ostáva, prečo v tomto prípade nie je možné uznať za korektné či aspoň prípustné spojenie *rovná daň*, keď sa celkom bežne používa a je pre používateľov úplne zrozumiteľné. Iba preto, že jeden z jazykovedcov to takto opakovanne prezentoval, a že je to tak aj v češtine? Význam slova *rovný* nemá v slovenčine totiž iba základný význam, na ktorý príslušný zdroj odkazuje (t. j. význam „priamy, nevychýľujúci sa z roviny“, príp. niektoré iné podobné významy), keďže v slovenskom jazyku sa stretávame aj v tomto prípade s tzv. polysémiou (teda mnohovýznamnosťou a mnohoznačnosťou). V uvedenej veci sa možno oprieť dokonca aj o Krátky slovník slovenského jazyka (2003, s. 626), ktorého jedným z hlavných autorov je M. Považaj. V ňom sa pri hesle *rovný* nájde aj 3. (podľa autorov zastarávajúci) význam: „rovnako veľký, rovnaký, rovnaký“, napr. *rovné diely poľa*, ako aj 4. význam: „kto má rovnakú hodnotu, cenu, platnosť, rovnaký význam“, napr. *všetci ľudia sú si rovní*.

V tejto súvislosti sa hodí odkázať aj na obšírnejšie heslo *rovný* v staršom výkladovom Slovníku slovenského jazyka (1963, 3, s. 770 – 771), kde takisto nájdeme aj 6. význam „rovnaký, zhodný, identický, úplne podobný, taký istý, rovnaký, rovnako veľký“: *rovná čiastka z majetku* (B. S. Timrava.); *podeliť sa na rovné polovice* (J. G. Tajovský) a 7. význam „rovnajúci sa niekomu, niečomu, majúci rovnakú hodnotu, cenu, platnosť, rovnaký význam, rovnaké právo; rovnocenný, rovnoprávny“: *pokladať niekoho za rovného, mať rovné postavenie; rovné hlasovanie; Nebudú viac páni a otroci, všetci ľudia musia byť rovní* (I. Stodola). *Vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá*. (prísl.) *Nemal až do tých čias v dejinách sebe rovného* (M. Chorváth). Substantívne heslo *rovnosť* v SSJ nájdeme aj s významom 1. „zhodnosť, totožnosť, rovnakosť, identita“: *znamienko rovnosti (=)*; šport. *rovnosť bodov* rovnaký počet bodov u dvoch al. viacerých družstiev v nejakej súťaži; *rovnosť hlasov* rovnaký počet hlasov pre dvoch al. viacerých kandidátov pri hlasovaní; 2. „rovnaké právo, rovnaké práva, rovnaké postavenie, oprávnenie (spoločenské, ekonomické ap.)“: *rovnosť pred zákonom, rovnosť ľudí, sociálna rovnosť, rovnosť volebného práva*. Aj Historický slovník slovenského jazyka (2000, s. 88 – 89) spracúva heslo *rovný* aj v 3. význame „rovnako veľký, rovnaký“, napr. *17 sedmáku a 7 ssestáku rovnú platnosť*

magú (J. Lessák, Arithmetika, 1775), ako aj v 6. význame „ktorý má rovnakú hodnotu, cenu, platnosť, rovnaký význam“ *rychtarz gma byti rowny wssem lidem* (Žilinská kniha, 1475). Stručný etymologický slovník slovenčiny Ľubora Kráľika (2015, s. 511) rovnako potvrdzuje, že slovo *rovný* máme od 15. st. od psl. **orvъnъ*, od odvodeniny od *orv-o* (rovina).

V každom prípade by bolo vhodné prehodnotiť výraz *rovná daň* v oblasti jazykovej poradne, kým v lexikografickom spracovaní to upravovať netreba, keďže v praxi je hodnotený správne frekvenciou svojho používania. V budúcnosti by ho 5. zväzok Slovníka súčasného slovenského slovník mal zachytiť tak, ako sa používa, t. j. ako neutrálne a súčasne ako všeobecne rozšírené odborné pomenovanie z oblasti financií. Pozná ho široká verejnosť a funguje ako regulárny oficiálny termín v oblasti financií.

Literatúra

- Historický slovník slovenského jazyka. R – rab – Š – švrkotat'. [5. zv.] Bratislava: Veda 2000. 692 s.
- HVORECKÝ, Michal: Kam idú moje dve percentá, 14. 5. 2012. Dostupné na: <https://hvorecky.sk/2012/05/14/kam-idu-moje-dve-percenta/> [cit. 30. 5. 2019].
- KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- POVAŽAJ, Matej: Opýtali sme sa jazykovedcov na používanie slovného spojenia *rovná daň*. In: Quark, 2007, roč. 13, č. 2, s. 42.
- Slovník slovenského jazyka. P – R. [3. zv.]. Zodp. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s.

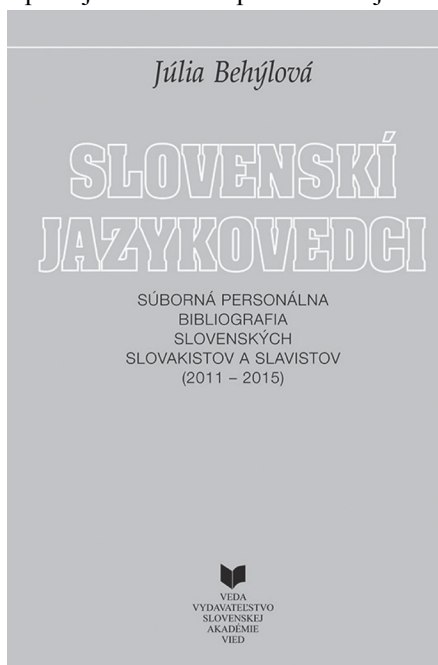
Internetové zdroje

- [1] Ako je správne: rovná daň alebo rovnaká daň? Dostupné na: <https://jazykovapradna.sme.sk/q/1195/#ixzz5pQv9oMIA> [cit. 30. 5. 2019].
- [2] BROŽÍK, Ivan: Ubráňme našu slovenčinu! In: Slovenské národné noviny, 18. 6. 2012. Dostupné na: <https://snn.sk/ubranme-nasu-slovenčinu/> [cit. 30. 5. 2019].
- [3] prim-8.0-public-inf: SNK public inf version 8.0.

*zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

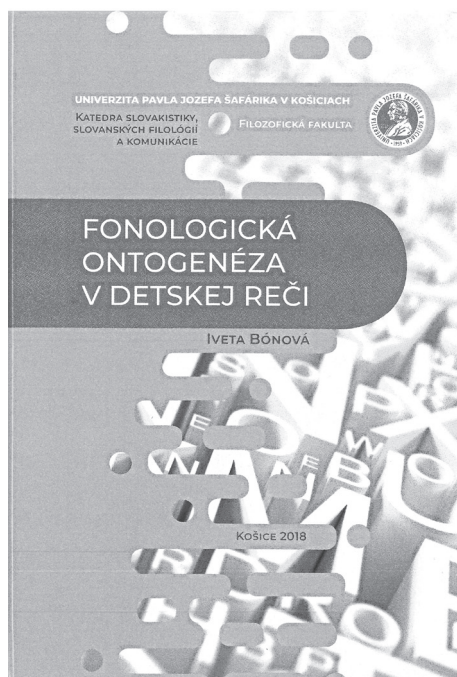
BEHÝLOVÁ, Júlia: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2011 – 2015). Bratislava: Veda 2018. 562 s. ISBN 978-80-224-1634-4.

Siedmy zväzok súbornej personálnej bibliografie slovenských slovakistov a slavistov pokračuje v mapovaní slovenskej lingvistickej produkcie od zrodu profesionálnej jazykovedy na Slovensku v r. 1925 takmer až po súčasnosť. Kniha nadväzuje na predchádzajúce bibliografické kompendiá a zachytáva život slovenskej jazykovedy v bibliografickom zrkadle v 21. storočí (v rokoch 2011 – 2015). Bibliografická časť obsahuje údaje o 226 autoroch. V každom hesle prináša po základných biografických údajoch o autorovi bibliografiu jeho diel za roky 2011 – 2015. Osobitne sa zachytáva spolupráca, prekladateľská, editorská a redakčná činnosť autora a literatúra o ňom. Štruktúra záznamov zodpovedá 3. vydaniu bibliografickej normy STN ISO 690 upravenej podľa platnej pravopisnej kodifikácie publikovanej v 4., nezmenenom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu (Bratislava: Veda 2000). Z dvestodvadsiatich šiestich jazykovedcov uvedených v publikácii autorizovalo svoje heslá stosedemdesiat jazykovedcov; štyridsaťtri hesiel je venovaných už nežijúcim jazykovedcom; trinásť jazykovedcov na oslovenie nereagovalo (ich medailóny preto vychádzajú v neautorizovanej podobe). Pri autoroch, ktorí sú v publikácii po prvý raz, sa zachytáva ich kompletná bibliografia od začiatku publikovania. Publikácia je doplnená vecným a menným registrom. Spolu s predchádzajúcimi dielmi bude dobrou pomôckou pre každého jazykovedcu i ďalších záujemcov o štúdium prác slovenských slovakistov a slavistov, ako aj výborným prameňom pre štúdium dejín slovenskej jazykovedy.

BÓNOVA, Iveta: Fonologická ontogenéza v detskej reči. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2018. 130 s. ISBN 978-80-8152-656-5.

Cieľom monografie je na základe longitudinálneho sledovania reči jedného dieťaťa identifikovať kvalitatívne a kvantitatívne parametre, ktoré v semilongitudinálnom preverovaní rečovej produkcie deviatich detí v komparácii s rečovým vývinom ďalšieho dieťaťa zachytili a výskumom potvrdili signifikantné črty fonologickej ontogenézy slovensky hovoriacich detí na segmentálnej úrovni. Po zmapovaní česko-slovenských bádateľských aktivít v oblasti fonologickej ontogenézy autorka vychádzala najmä zo štúdie D. Inframa o meraní fonologickej priemernej dĺžky výpovede, pomocou ktorého sa dá kvantitatívne identifikovať stupeň fonologického vývinu. S ohľadom na typologicky odlišný charakter jazyka (anglický jazyk verzus slovenský) nasledovala nevyhnutná adaptácia a inovácia metodiky kvantifikovania stupňa fonologickej ontogenézy v rečovom prostredí slovensky hovoriacich detí. Výrazným posunom vpred bola deskripcia, analýza a vyhodnotenie údajov získaných z longitudinálneho sledovania rečovej produkcie dieťaťa, ktorá bola v pravidelných intervaloch audiovizuálne zachytávaná v priebehu 25 mesiacov. Výsledkom bola štúdia *Fonologický vývin v detskej reči* (Bónová, 2008), v ktorej sa overovala zvolená metodika a identifikovali a pomenúvali sa súvislosti medzi určenými kvantitatívnymi parametrami (priemerná fonologická dĺžka výpovede, index zrozumiteľnosti, index správnosti, index variability, slabiková dĺžka slov) aj kvalitatívnymi parametrami (inventár osvojených zvukov, zvuková štruktúra slabík, výskyt fonologických procesov atď.). Uvedená štúdia tvorí prvú deskriptívno-analytickú časť monografie. Druhá časť publikácie vychádza z dát a zistení výskumu, ktoré sa v nej včleňujú do všeobecnolinguistických súvislostí, a snaží sa odpovedať na otázku, aký je vzťah fonetického a fonologického vo vývine detskej reči a ako sa v priebehu rečovej ontogenézy naplňa štruktúra slabiky. Kniha je významným príspevkom v oblasti výskumu detskej reči a zároveň tvorí teoretické podložie v diagnostickej a terapeutickej logopedickej praxi.

KONVERGENCIE A DIVERGENCIE V PROPRIÁLNEJ SFÉRE. 20. SLOVENSKÁ ONOMASTICKÁ KONFERENCIA. Zborník referátov. Eds. A. Chomová – J. Krško – I. Valentová. Bratislava: Filozofická fakulta UMB – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Veda 2019. 542 s. ISBN 978-80-224-1732-7.

Slovenská onomastická komisia vznikla z iniciatívy Vincenta Blanára v roku 1964. V rámci svojej činnosti pripravila a realizovala v rokoch 1967 – 2017 dvadsať konferencií, mnohé z nich so zahraničnou účasťou. Texty prednesených referátov vyšli v osobitných zborníkoch. Táto publikácia je zostavená z príspevkov, ktoré odzneli na jubilejnej 20. slovenskej onomastickej konferencii. Aktuálne problémy onomastiky riešili účastníci konferencie v niekoľkých pracovných okruhoch: všeobecné otázky onomastiky, onomastická metodológia a terminológia, interdisciplinárne aspekty onomastiky, toponomastika, antroponomastika, chrématonomastika, literárna onomastika. „Dynamika poznania a rozvoj vedy je úzko spojený so vznikom nových termínov a rozvojom terminológie. Na druhej strane nás globalizácia sveta núti jednotlivé národné termíny zjednotiť – po obsahovej i formálnej stránke,“ uvádza Jaromír Krško v úvodnom slove. Potvrdzuje to aj fakt, že problematike metodológie a terminológie je venovaných v zborníku množstvo príspevkov. Autori v nich analyzujú vývoj a súčasný stav slovanskej i medzinárodnej onomastickej terminológie, upozorňujú na problémy, ktoré môžu vzniknúť pri práci na onomastickej terminológii a načrtávajú teoretické a metodologické princípy, podľa ktorých by bolo vhodné postupovať pri projektoch zameraných na aktualizáciu a systematizáciu onomastickej terminológie v medzinárodnom meradle. Veľký okruh príspevkov sa zaoberá fungovaním vlastných mien v medziľudskej komunikácii a viaceré príspevky reflektujú najnovšie výskumné trendy v tejto oblasti, charakterizované interdisciplinárnymi prienikmi. V dnešnej modernej onomastike si nájde svoj priestor nielen historik, geograf, etnograf, ale aj psychológ, sociológ či kultúrny antropológ. Práve interdisciplinárne prieniky dokazujú širokospektrálnosť onomastiky a nové smerovanie jej výskumov.

**Konvergenzie
a divergenzie
v propriálnej sfére**

**20. slovenská
onomastická konferencia**

Zborník referátov

KALESNÝ, František – SMATANA, Miloslav – JASENOVEC, Ján – BLAŽEK, Radomír: Rajecká dolina. Eds. M. Smatana – J. Jasenovec. Rajec: Mesto Rajec 2018. 416 s. ISBN 978-80-570-0249-9.

Reprezentatívna publikácia Rajecká dolina predstavuje výsledky etnografických, nárečových, sociolingvistických a čiastočne i archeologických výskumov, ktoré boli v nedávnej minulosti vykonané na tomto území situovanom v južnej časti žilinského okresu. V časti Ľud Rajeckej doliny (F. Kalesný) je opísaná najstaršia história teritória, remeslá a cechy s dopĺňajúcim náčrtom hmotnej a duchovnej kultúry skúmaného územia. Autorom poznámok k rukopisu etnografa a kultúrneho historika F. Kalesného Ľud Rajeckej doliny je jazykovedec M. Smatana. Širší opis nárečia a jeho aktuálneho stavu v Rajci a najbližších obciach ilustruje výber z nárečového slovníka Rajeckej doliny a ukážky nárečových textov (M. Smatana). Ďalšiu podstatnú časť knihy tvoria poznámky o histórii a pôvode názvov obcí opisovaného regiónu a aktuálne výsledky výskumov týkajúcich sa Rajeckého hradu (J. Jasenovec). Publikáciu dopĺňajú kapitoly o preslávenej rajeckej rajčovine a odievaní v Rajeckej doline, ktoré bolo typické krojmi bohatými na výšivky (M. Smatana, R. Blažek), a spracovaný výber zaujímavostí z kroniky mesta Rajec (M. Smatana).

